
ئۇيغۇر بۇلاق

ئۇيغۇر ئائىلە مائارىپى قوللانمىلىرى

ئانا تىل دەرسلىكى

3 ـ قىسىم

بۇ كىتابنىڭ كىملىكىنى ئىزدەۋاتقان ئۇيغۇر بالىلارغا بېغىشلايمەن

ئابدۇۋۇھىلى ئايۇپ

2020 ـ يىل 3 ـ ئاي

بىرىنجى نەشرى، بىرىنجى بىسىلىشى

تۈركىيە ـ ئىستانبۇل

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى

ئۇيغۇر ئائىلە مائارىپى قوللانمىلىرى

ئانا تىل دەرىسلىكى

3 ـ قىسىم

ئۇيغۇر بۇلاق

يازغۇچى : ئابدۇۋۇھىلى ئايۇپ

تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى : ئابدۇۋۇھىلى ئايۇپ

مۇھەررىر : ئابدۇۋجەلىل تۇران

بەت لاھىيەسى : ئايتولدى

مۇقاۋا رەسىمنى سىزغۇچى : بىلال ئابدۇسالام، 12 ياش(گوللاندىيە)

UYGHUR SPRING

Weli Ayup

ISBN: 978-82-691956-0-6

Abduweli Ayup: yanmaymiz@gmail.com

ئۇيغۇر پروجەكت فوندىنىڭ قوللىشى ۋە تەۋسىيەسى بىلەن نەشر قىلىندى

مۇندەرىجە

سۇ نەدىن كەلگەن، يول نەگە بارىدۇ؟ 15
بىزنىڭ ئىسممىز نېمە؟ 19
ئۇيغۇر بۇلاقنى كۆردۈم 22
ئۇيغۇر بۇلاقتا خسلەت بار 24
بىز قانداق ئۇيغۇر بولغان 26
دىۋان دەپ بىر كىتاپ بار ئىكەن 28
قوش مۈڭگۈزلۈك ئادەم 31
ئالكساندىر ۋە ئارغۇماق 34
ئۇيغۇر قۇل بولمايدۇ 38
قىرىق ئەسكەرگە بىر قازۇن 41
ئۇلار ئۇيغۇرلاردۇر 44
ياراشقاندىن كېيىن 46
تارىختىن قايتىپ كەلدۇق 48
ئەلنى بۆلگەن بەش ئوغۇل 52
ئايرىلغاننى ئېيىق يەر 57
پايتەختىم قەيەر 60
ھندى سودىگەرنىڭ ھېلىسى 64
كومراجۇا ۋە سىرىمترالا 66
شەھەرلەرنى قۇم باستى 70
تۆت چېچەن 73
تاغچى ۋە شەھەرچى راھىپلار 79
كۇن چىقىشتىن كەلگەن قارا قۇيۇن 84

ئۆيى يوقنىڭ ئويى يوق 90
بىز قىلىچقا ئىشىنىمىز 96
دانىشمەن ئەندىر 104
قۇللۇق كېسىلى 106
ئەركىنلىك چاقىرىۋاتىدۇ 109
قۇتۇلۇش قۇرۇلتىيى 112
تاشنىڭ غەلبىسى 115
كۆچ ـ كۆچ دېگەن تۇگمەس ناخشا 117
ھەقىقەت نەدە 121
بالا ئالىم 126
باغداتتا ئوقۇيمەن 128
بالامنى ئوقۇتاي 132
خوتەندىن كەلگەن توپا 136

تارىمنىڭ تىنىقى

ئابدۇۋاھىلى ئايۇپنىڭ «ئۇيغۇربۇلاق» ناملىق كىتابى ھەققىدە ئىككى ئېغىز سۆز

ئەسەت سۇلايمان

ـ1ـ

ئاسىيا قىتئەسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا گويا ئانا بالاياتقۇسىغا ئوخشايدىغان بىر ئەزىم تۇپراق بار. بۇ تۇپراقنىڭ تۆت تەرىپىنى ھەيۋەتلىك تاغ تىزمىلىرى قورشاپ تۇرىدۇ، دېڭىز ـ ئوكيانلاردىن كېلىدىغان نەم ھاۋا ئېقىمى بۇ تۇپراقلارغا يېتىپ كېلەلمەيدۇ، بۇ يەردىكى دەريا ـ تاراملارمۇ دېڭىزلارغا ئېقىپ بارالمايدۇ. ئەمما جۇغراپىيەلىك بېكىك مۇھىتتا ياشاپ كەلگەن بۇ يەردىكى يەرلىك خەلقلەر ئىنسانىيەتنىڭ قەدىمكى زامان مەدەنىيىتى تارىخىغا ئۆزلىرىنىڭ رەڭدار ئۇلۇشلىرىنى قوشقان.

شىمالدىكى تەڭرىتېغى بىلەن ئالتاي تاغلىرىدىن ۋە جەنۇبتىكى قاراقۇرۇم تېغى بىلەن ئالتۇن تاغلىرىدىن سان ـ ساناقسىز بۇلاق ـ چەشمىلەر، دەريا ـ تاراملار پەسىللەر بويى پەسكە قاراپ ئېقىپ تۇرىدۇ. يۇنانلىق تارىخچىلار «Oikhardas»، يەنى «ئۇيغۇر» دەپ ئاتىغان تارىم دەريا‌سى ئەنە ئاشۇ سانسىز دەريا ـ تاراملارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان.

تارىم دەريا‌سى بۇ ئەزىم تۇپراقنىڭ ئانا دەريا‌سى. بۇ يەردىكى ئادەم كۆچى بىلەن بەرپا قىلىنغان كىمخاپتەك بوستانلىقلار

ۋە بۇ بوستانلىقلاردا دۇنياغا كەلگەن پارلاق مەدەنىيەتلەرنىڭ هاياتى كۈچى تارىم دەرياسىنىڭ تىنىقدىن كەلگەن. بۇ ئەزىم تۈپراقنىڭ ھەقدار ئىگىلىرى بولغان ئۇيغۇر خەلقىمۇ ئەسىرلەر بويى تارىم دەرياسىنىڭ تىنىقدىن تىنىق ئېلىپ ئاۋۇغان، كۆپەيگەن ۋە ئۇزۇن تارىخنى بۈگۈنگە ئۇلغان. خۇددى شائىر پەرھات تۈرسۇن «تارىم دەريا سى» ناملىق شېئىرىدا يازغىنىدەك:

بىز مۇشۇ يەردە باشلانغان،
مۇشۇ يەردە تۈگەيمىز.
بىز ھېچيەردىن كەلمىگەن،
ھېچ يەرگە بارمايمىز.
ئەگەر خۇدا ياراتقان بولسا ئىنسانىنى،
بىزنى خۇدا مۇشۇ يەرگە ياراتقان.
ئەگەر ئادەم ئۆزگەرگەن بولسا مايمۇندىن،
بىز ئۆزگەرگەن مۇشۇ يەرلىك مايمۇندىن.

«زېمىن نەپەسلەنسە بىز نەپەس ئالىمىز، زېمىن نەپەستىن توختىسا بىزمۇ ھالاك بولىمىز» دەيدۇ جىبران خېلىل جىبران. تارىم ئويمانلىقىدىكى ھەر بىر بوستانلىقنىڭ، ھەر بىر توغراقنىڭ، ھەر بىر دەريا ـ تارامنىڭ ۋە ھەر بىر چەشمە ـ بۇلاقنىڭ تىنىقى تارىم دەريا سىنىڭ تىنىقى بىلەن نەپەسداش. ئابدۇۋاھىدى ئايۇپ ئۇيغۇر تارىخنى باشلىغان قەشقەردىكى ئۇيغۇربۇلاقنىڭ تىنىقمۇ، تارىم دەريا سىنىڭ تىنىقى بىلەن، شۇنداقلا پۈتكۈل تارىم ئويمانلىقنىڭ تىنىقى بىلەن تىنىقداش.

ئابدۇۋاھىدى ئايۇپنىڭ «ئۇيغۇربۇلاق» ناملىق كىتابنىڭ بىرىنچى قىسمى تارىم ۋادىسىدىكى مىخلىغان بۇلاقلارنىڭ بىرى بولغان قەشقەردىكى ئۇيغۇربۇلاقتىن باشلىنىدۇ. ئۇيغۇربۇلاقتىن

باشلانغان ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ھېكايەتلىرى بۇ ئوقۇشلۇقنى ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر باللىرىنىڭ تەسەۋۋۇرىنى ئۆز ۋەتىنى ۋە خەلقىنىڭ يىراق ئۆتمۈشىگە، شۇنداقلا ئاشۇ ئۆتمۈشكە كۆمۈلگەن سىر ـ ھېكمەتلەرنىڭ قوينىغا ئېلىپ كېتىدۇ.

ـ 2 ـ

ھېكايە ئىنسانلارنىڭ بايان ۋە ئىپادە ئىقتىدارىدۇر.

ئىنسان ئىنسان بولۇپ تۆرەلگەن كۈندىن بۇيان ئۇلارنىڭ ھېكايىسى بولغان. تىللار ھېكايە سۆزلەش داۋامىدا بېيىغان. ئادەملەرنىڭ تەپەككۇرى شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى ھېكايە ئارقىلىق بايان قىلىش جەريانىدا تەرەققىي قىلغان.

ئاللاھ ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئاننى يارىتىپ زېمىن يۈزىگە چۈشۈرگەن كۈندىن ئېتىبارەن ئىنسانلارنىڭ ھېكايىسى باشلانغان. ئىنسانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ھېكايىلىرى يارالمىش ئەپسانىلىرىدىن باشلانغان. «زەبۇر»، «تەۋرات»، «ئىنجىل»، «قۇرئان» قاتارلىق مۇقەددەس دىنىي دەستۇرلارنىڭ مۇقەددەملىرىمۇ ئالەمنىڭ، زېمىننىڭ ۋە ئىنسانلارنىڭ يارىلىشىدىن باشلىنىدۇ.

دۇنيادىكى دۆلەتلەر ۋە مىللەتلەرنىڭ تارىخى ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ كېلىپچىقىش ھېكايىلىرىدىن باشلىنىدۇ. «شەجەرەئىي تۈرك» تە «ئۇيغۇر» دېگەن مىللەت نامىنىڭ «ئۇيۇشقاق» لىق سۈپىتىدىن كەلگەنلىكى بايان قىلىنسا، «ئوغۇزنامە» دە «قىپچاق» دېگەن قەبىلە نامىنىڭ «قىسلىچاق» تىن، «قارلۇق» دېگەن نامىنىڭ «قارلىق» تىن ئۆزگىرىپ كەلگەنلىكى ھېكايە قىلىنىدۇ. قىرغىزلارنىڭ «ماناس» داستانىدا «قىرغىز» خەلقىنىڭ «قىر» (تاغ) بىلەن «ئەگۈز» (دەريا ـ ئېقىن) سۆزىنىڭ قوشۇلىشىدىن كەلگەنلىكى تەسۋىرلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلار تارىخىنى ھېكايە ئارقىلىق ئاڭلىتىپ كەلگەن خەلق. ئۇيغۇر تارىخىدىكى غايەت زور ۋەقەلەر، مىللەتنىڭ ھايات ـ ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ھادىسىلەر، چوڭ ـ چوڭ كۆچلەر تۇرلۇك سەۋەبلەرگە كۆرە يازما خاتىرىگە چۈشمىگىنى بىلەن خەلقمىزنىڭ ئەس خاتىرىسىدە ھېكايە بولۇپ ساقلانغان. كېيىنكىلەر بۇ ھېكايىلەرنى زامانداىن زامانغا، ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا مىراس قالدۇرۇپ، بىر مىللەت تارىخىنىڭ كوللېكتىپ ئاڭىدىكى ئەس خاتىرىسىنى شەكىللەندۈرگەن. ئەگەر شۇنداق بولمىسا ئىدى، ئالىپ ئەر تۇڭا ھەققىدىكى داستاننىڭ پارچىلىرى مەھمۇد كاشغەرىگە ئۇلاشمىغان، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن ھەققىدىكى ھېكايەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ رىۋايەت ـ قىسسىلىرىدىن ئورۇن ئالمىغان، ئەرمەن گۇزلى شىرىنغا ئاشىق بولغان خوتەن شاھزادىسى پەرھاتنىڭ داستانى تارىم بويلىرىدا شۇنچە ئۇزاق زامانلار ئېيتىلمىغان بولاتتى.

تارىخچىلىرىمىز تارىخنى ھېكايىلەشتۈرۈپ يېزىشقا، مەددىھە ـ ۋائىزلىرىمىز تارىخنى جەڭنامە قىلىپ سۆزلەشكە، مۇقامچىلىرىمىز تارىخنى مۇقام قىلىپ ئېيتىشقا، سازەندىلىرىمىز تارىخنى راۋاپ ۋە ساتارنىڭ تارلىرىدا چېلىشقا، موما ـ بوۋىلىرىمىز تارىخنى چۆچەك قىلىپ بايان قىلىشقا كۆنۈكۈپ كەتكەن. ئەگەر شۇنداق بولمىسا ئىدى، «تارىخىي رەشىدى» دىن «تارىخىي ھەمىدى» گىچە بولغان تارىخ كىتابلىرىمىز قويۇق ھېكەيە تۇسىدە يېزىلمىغان، ئەرەب تۇپراقلىرىدىن شەرققە ئەسلا ئۆتۈپ باقمىغان ھەزرىتى ئەلى ھېكايەتلىرىمىزدە تۇلپارغا منىپ تارىم بويلىرىنى كەزمىگەن، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ مىڭلارچە يىللىق كەچمىشلىرى مۇقام بولۇپ ئېيتىلمىغان، «تاشۇاي» بىلەن «نۇزۇگۇم»نىڭ قىسسىلىرى راۋاب تارلىرىدا كۈيلەنمىگەن، «چىن تۆمۇر باتۇر» ھەققىدىكى رىۋايەتلەر موما ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئېغزىدا چۆچەك بولۇپ سۆزلەنمىگەن بولاتتى.

«قەدەم ئىزى بىراۋنىڭ ماڭغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ» دەيدۇ مەھمۇد كاشغەرى. ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇزاق تارىختىن بۇيان قالدۇرغان شۇنچە كۆپ قەدەم ئىزلىرىدىن سان ـ ساناقسىز

هېكايەتلەر قالدى. قانچە زامانلار ئۆتۈپ، قانچە پەسىللەر ئالماشتى. قانچە شەھەرلەر خارابلىققا ئايلىنىپ، قانچە بوستانلىقلار بەرپا بولدى. ئەمما ئۇيغۇرلارنىڭ كەچمىشى ۋە هېكايىسى ئەسلا ئۇزۇلۈپ قالمىدى.

ئوغۇزخان ئوغۇز سۈتىنى ئېمىپ بۈيۈگەندە، بۆكۈخان دەرەختىن تۇغۇلغاندا، گۆر ئوغلى قاراڭغۇ گۆردە ئانا قارنىدىن چۈشكەندە، باتۇر تەڭرىقۇت مۇقەددەس تۇپراق ئۈچۈن ياۋغا قىلىچ كۆتۈرگەندە ئەجدادلىرىمىزنىڭ تارىخى ئاللىقاچان هېكايەتلەرگە ئايلىنىپ بولغان ئىدى.

شۇنداق، ئۇيغۇرلار هېكايە بولۇپ تۆرەلدى، هېكايە بولۇپ ياشىدى، هېكايە بولۇپ ئېيتىلدى، هېلىھەم هېكايە بولۇپ ئاڭلىتىلماقتا. 5

_ 3 _

باراقسان دەل ـ دەرەخلەرنىڭ تۇپراققا كۆمۈلگەن مەھكەم يىلتىزلىرى بولىدۇ. يىلتىزلار تۇپراقلاردىن ئوزۇقلۇق ئېلىپ دەل ـ دەرەخلەرنىڭ غوللىرىنى مۇستەھكەم ۋە كۈچلۈك قىلىدۇ. دەرەخ غوللىرىدىن شاخلار، شاخلاردىن سانسىز يوپۇرماقلار ئۆسۈپ چىقىدۇ.

تارىم ئويمانلىقىدىكى بوستانلىقلاردا ئەسىرلەر بويى ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇر ئەجدادلىرى قۇرغاق رايون جۇغراپىيەسىگە ماسلاشقان توغراق، يۇلغۇن ۋە يانتاق تېپىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تەبىئىتىنى باشقا هەرقانداق رايوندىكى كىشىلەرگە قارىغاندا ياخشى بىلىدۇ. لوپنور كۆلى بويىدا ياشىغان ئەجدادلىرىمىز بېلىق تۇرىدىكى يېمەكلىكلەرنى قانداق تەييارلاشنى، قومۇشلاردىن ئۆي ۋە ساتما ياساشنى ئوبدان بىلىدۇ. خوتەن رايونىدا ياشاپ

كەلگەن ئۇيغۇرلار ئەنئەنىۋىي تىبابەتتىكى تۆت تادۇ چۈشەنچىسى بىلەن ئوخشىمىغان مىزاجلارنىڭ خۇسۇسىيىتىنى، شۇنداقلا ئىنسان مىزاجى بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەبىئىي تۇيغۇسى بىلەن ھېس قىلالايدۇ.

دېمەك، دۇنيادىكى تۈرلۈك مىللەتلەر ئالدى بىلەن ئۆزىنى تونۇشتىن، ئۆز جۇغراپىيەسىنى بىلىشتىن، ئۆز تارىخىنى سۆزلەشتىن، ئۆز مەدەنىيىتىدە ياشاشتىن ۋە ئۆز تىلىدا تەپەككۇر قىلىشتىن دۇنيانى چۈشىنىپ كەلگەن. تارىملىقلار ئۇچۇن مىڭلارچە يىل ياشايدىغان توغراقلار ئىسسىق بەلباغدا ئۆسىدىغان پالما دەرەخلىرىدىن ياكى سوغۇق بەلباغلاردا قىش-ياز كۆكىرىپ تۇرىدىغان يىڭنە يوپۇرماقلىق ئورمانلاردىن سۆيۈملۈك تۇيۇلىدۇ. تۇركىي خەلقلەر ئۇچۇن قوي ۋە قوي گۆشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئوزۇقلۇق بىلىملىرى خۇددى فىلىپپىنلىقلارنىڭ سۇ مەھسۇلاتلىرى ھەققىدىكى بىلىملىرىدەكلا چوڭقۇر. ئاموزون دەرياسى ھاۋزىسىدىكى خەلقلەر پۈتكۈل ۋادىنى قاپلىغان ئىسسىق بەلباغ ئورمانلىرىنىڭ مەڭگۈلۈك يېشىللىقىدىن قانچىلىك ھوزۇرلانسا، تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئۆز تۇپراقلىرىدىكى قاقاس تاغلار، سۇررەك قۇملار ۋە سۇسىز چۆللەرنىڭ ئىچكىي سۇكۇناتىدىن شۇنچىلىك سۆيۈنىدۇ.

شۇ سەۋەبتىن ئوخشىمىغان دۆلەتلەر ۋە خەلقلەرنىڭ مائارىپى ئۆزىگە خاس مىللىي تەربىيە سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۇ سىستېمىدا بالىلارغا ئالدى بىلەن شۇ دۆلەت ۋە خەلقلەرنىڭ ئانا تىل بىلىمى، مىللىي تارىخى، ئەنئەنىۋىي ئەخلاق ۋە قىممەت ئۆلچەملىرى، جۇغراپىيەلىك چۈشەنچىلىرى ئۆگىتىلىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ شېئىرىت يازغۇچىسى سېلما لاگېرلۇف كىچىك نىلسنى غاز ئۇستىگە مىندۈرۈپ سكاندىناۋىيە يېرىم ئارىلىنى ئايلاندۇرغان ۋە شېئىرىتسىيەنىڭ جۇغراپىيەلىك مەدەنىيىتىنى تونۇشتۇرغان بولسا، ياپونىيە قونچاق فىلىمى «ئەقىللىق يىشيۇ» دا بىر ياپونلۇق بالىنىڭ كۆزى ئارقىلىق ياپون روھى ۋە ئۇلارنىڭ دۇنيانى چۈشىنىش يولى تەسۋىرلىنىدۇ.

هالبۇكى، بىز ئېسىمىزنى تاپقاندا، باللىق كۆزىمىز بىلەن ئۆزىمىزنى ۋە دۇنيانى چۈشىنىشكە باشلىغاندا، بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىز خۇددى سېلما لاگېرلۆفتەك ئۆز دۆلتى ۋە خەلقىنىڭ جۇغراپىيەلىك مەدەنىيىتى ھەققىدە ئەسەر يازالمايتتى. تارىخچىلىرىمىز ئۇيغۇر تارىخى توغرۇلۇق كىتاب يازالمايتتى، دەرسلىكلىرىمىز ئارىسىدا ئۇيغۇر ئەنئەنىۋىي ئەخلاقى ھەققىدە ھېچقانداق ئوقۇشلۇق يوق ئىدى.

بىزگە تارىم دەريا سىستېمىسىدىن باشلىنىپ قەيەردە ئاخىرلىشىدىغانلىقى، قەشقەر بوستانلىقىنىڭ كۆلىمى ۋە نوپۇسى، تەكلىماكاننىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ۋە داڭلىق چوققىلىرى، قومۇل-تۇرپان ئويمانلىقىدىكى كارىزلارنىڭ رولى، ئىرتىش دەريا سىستېمىسىنىڭ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىدىكى بىردىنبىر شىمالىي مۇز ئوكيانىغا ئېقىپ بارالايدىغان دەريا ئىكەنلىكى ھەققىدىكى ھېچ بىر جۇغراپىيەلىك بىلىم بېرىلمىگەن ئىدى. بۇنىڭ ئورنىغا بىز خىتايدىكى چاڭجىياڭ دەريا سىستېمىسى بىلەن سېرىق دەريانىڭ قانچە ئۆلكىنى كېسىپ ئۆتىدىغانلىقى، سەددىچىن سېپىلىنىڭ قەيەردىن باشلىنىپ قەيەردە ئاخىرلىشىدىغانلىقى، شىخو كۆلىنىڭ گۈزەللىكى ۋە گۈيلىنىڭ تاغ-دەريا مەنزىرىلىرى بايان قىلىنغان دەرسلىكلەرنى ئۆگەنگەن ئىدۇق.

ئۇيغۇر تارىخى ھەققىدە بىر پارچە ماقالە كىرگۈزۈلمىگەن «تارىخ» دەرسلىكلىرىمىز خىتاي تارىخىدىكى نەچچە ئونلىغان يىل سۇلالىلەرنىڭ زېرىكىشلىك ھېكايىلىرى بىلەن تولغان ئىدى. بىزنىڭ باللىقىمىز ئۆتكەن شۇ يىللاردا بىزنىڭ مەكتەپلەردە ئۆگەنگەن تارىخىي شەخسلەر ھەققىدىكى ساۋاتلىرىمىز ئىچىدە مەھمۇد كاشغەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ياكى ئەلشىر ناۋايىلار يوق ئىدى. غېنى باتۇر ياكى ئەخمەتجان قاسىمى ھەققىدە يېزىلغان ھېكايىلەرمۇ يوق ئىدى. بىزنىڭ دەرسلىك كىتابلىرىمىزدا بىز بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى بولمىغان كۆزى، چۇ يۈەن، دۇ فۇ دېگەندەك خىتاي مۇتەپەككۇرلىرى ياكى لىۇ خۇلەن، دوڭ سۇنزۇي، لىي فېڭ دېگەندەك خىتاي كوممۇنىست قەھرىمانلىرىنىڭ

ئش ـ ئزلىرى تونۇشتۇرۇلغان ئىدى.

پۈتكۈل 20 ـ ئەسىردە مولا مۇسا سايرامىنىڭ «تارىخىي ھەمىدى» (1906)، مۇھەممەدئىمىن بۇغرانىڭ «شەرقىي تۈركستان تارىخى» (1940) ۋە تۇرغۇن ئالماسىنىڭ «ئۇيغۇرلار» (1989) قاتارلىق ئۇيغۇر تارىخچىلار تەرىپىدىن يېزىلغان ۋە ئۇيغۇر تارىخىغا بېغىشلانغان ئۇچ پارچە تارىخ كىتابىدىن باشقا سىستېمىلىق ئۇيغۇرچە تارىخ يېزىلمىغان ئىدى. تېخىمۇ توغرىسى، يېزىلىشقا ئىمكان بېرىلمىگەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مىللىي تارىخ يازالمىغان يازغۇچىلىرىمىز تارىخنى ئەدەبىيلەشتۈرۈشكە، تارىخىي رومان قىلىپ بەدئىيلەشتۈرۈشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. تارىخ يازالمىغان يازغۇچىلىرىمىز ئورخۇن خانلىقى دەۋرىدىن تارتىپ تاكى ئىلى ئىنقىلابىغىچە بولغان ئۇيغۇر تارىخنى يۈزلىگەن تارىخىي رومانلاردا بەدئىي يول بىلەن يورۇتۇپ چىققان ئىدى.

قولۇڭلاردىكى بۇ كتاب تارىخچىلىرىمىز يازالمىغان، يازغۇچىلىرىمىز بەدئىيلەشتۈرۈپ بايان قىلىشقا مەجبۇر بولغان، ئوقۇتقۇچىلىرىمىز دەرسخانىلاردا سۆزلىيەلمىگەن ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ھېكايەلەشتۈرۈلگەن بىر نۇسخىسىدۇر. دەرۋەقە، سىلەر ئوقۇماقچى بولغان بۇ كتاب كەسكىن مەنىدىكى تارىخ ئەمەس، بەلكى تارىخنىڭ ھېكايىلەشتۈرۈلگەن كارتىنىسىدۇر. بۇ سىلەرنىڭ كەلگۈسىدە كەسكىن مەنىدىكى ئۇيغۇر تارىخنى ئوقۇشۇڭلار ئۈچۈن بىر باشلىنىش بولۇپ قالغۇسى.

ـ 4 ـ

ئوبۇلغازى باھادىرخان «شەجەرەئىي تۈرك» ناملىق كىتابىنىڭ مۇقەددىمىسىدە «مەن تۈرك تارىخنى ھەممە كىشى بىلسۇن دېگەن مەقسەت بىلەن شۇنداق ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك

بىر تىلدا يازدىمكى، ئۇنى ھەتتا بەش ياشار ئوغلانمۇ ئوقۇپ چۈشىنەلەيدۇ،» دەپ يازغان ئىدى. ئىران شائىرى ئوبۇلقاسىم فىردەۋسى ئۆزىنىڭ گىگانت ئەسىرى «شاھنامە» دە «مەن 30 يىل سەرپ قىلىپ پارس تىلىدىكى بۇ ئەسىرنى بىلەن ئىراننى قۇتقۇزۇپ قالدىم،» دەپ يازىدۇ.

تارىخ كۆپ خىل قاتالاردا ۋە خىلمۇخىل شەكىللەردە يېزىلىدۇ. ئەجدادلىرىمىز بۇنىڭدىن مىڭلارچە يىللار ئىلگىرى تارىخنى تاش پۈتۈكلەرگە - مەڭگۈ تاشلارغا يازغان بولسا، قەدىمكى سۈمېرلىقلار تارىخنى لاي پۈتۈكلەرگە پۈتىگەن ئىدى. يۇنان تارىخچىسى ھېرودوت مىلادىدىن ئىلگىرىلا «تارىخ» ناملىق رەسمىي بىر كىتاب يازغان بولسا، ئامېرىكا ئىندىيانلىرى ئۆز تارىخنى توتېم تۈۋرۈكلىگە كودلۇق بەلگىلەر ئارقىلىق ئويغان ئىدى. ئىنگلىز تارىخچىسى ۋېللىس 1922 - يىلى «دۇنيا تارىخى» ناملىق ئىلمىي ۋە سىستېمىلىق كىتابىنى نەشر قىلدۇرغان بولسا، 20 - ئەسىردە نەچچە ئونلىغان تارىخچىلار دۇنيا تارىخى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تارىخنى ھېكايىلەشتۈرۈپ ئاممىباب شەكىلدە يېزىپ چىققان ئىدى.

1991 - يىلى نورۋېگىيەلىك يازغۇچى جوستېين گاردېر (Jostein Gaarder) نورۋېگىيەلىك ئۆسمۇر سوفىيەنىڭ ھېكايىسى ئارقىلىق دۇنيا پەلسەپە تارىخنى ھېكايىلەشتۈرۈپ يېزىپ چىقتى. «سوفىيەنىڭ دۇنياسى» دەپ ئاتالغان بۇ كىتاب ھازىرغىچە يۇزلىگەن تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى، تەخمىنەن 50 مىليون نۇسخا سېتىلدى. ئۇيغۇر تىلىدىكى نەشرىمۇ 2000 - يىلارنىڭ باشلىرىدىلا ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

بىزدە مۇكەممەل مەنىدىكى «ئۇيغۇر تارىخى» يېزىلىپ، ئۇيغۇر خەلقى تەرىپىدىن بىرەك قوبۇل قىلىنغۇچە ئۇيغۇر تارىخنىڭ ھېكايەتلىرى، ھەرقايسىي دەۋرلەر بويىچە يېزىلغان خاس ئەسەرلەر، ئاددىيلاشتۇرۇلغان ۋە ئاممىباب شەكىلدىكى كىتابچىلار، شۇنىڭدەك بالىلار تىلى بىلەن بايان قىلىنغان پەننى

ئومۇملاشتۇرۇش كىتابلىرى يېزىلىشى كېرەك. ئابدۇۋۇلى ئايۇپنىڭ «ئۇيغۇربۇلاق» ناملىق بۇ كىتابى بىزدىكى بۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇش ئۈچۈن يېزىلدى، دەپ ئويلايمەن.

ـ 5 ـ

ئابدۇۋۇلى ئايۇپ ئۇيغۇر تارىخنى ھېكايىلەشتۈرگەن بۇ كىتابچىسىنى يېزىۋاتقان ۋاقتىلىردا ۋەتىنىدىن تولمۇ يىراق بىر يات تۇپراقتا ياشىماقتا ئىدى.

ئۇ ئۇيغۇربۇلاقنىڭ تۇغۇلۇشىنى، تارىم دەرياسىنىڭ لۆمشۈپ ئېقىشىنى، تەكلىماكاننىڭ ئىچكى سۈكۈناتىنى ئۆز ۋەتىنىدە ئەمەس، بەلكى يىراقتىكى يات ئەللەردە ھەجران تۇيغۇلىرى بىلەن ئاڭلىدى. ئۇ ئۇيغۇربۇلاقتىن باشلانغان ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ھېكايەتلىرىنى قەشقەردىكى تۇمەن دەرياسىنىڭ بويىدا ئولتۇرۇپ ئەمەس، بەلكى يىراق نورۋېگىيەنىڭ غەربىي قىرغىغدىكى يامغۇرلۇق شەھەر بېرگېنىدە ـ ئاتلانتىك ئوكيانىنىڭ دولقۇنلىرى ئاڭلىنىپ تۇرغان ھەجرەت كۆلبىسىدە ئولتۇرۇپ يازدى.

شەك ـ شۇبھىسىزكى، ۋەتەندىكى خىيالىلار بىلەن يات تۇپراقلاردىكى تۇيغۇلار ئوتتۇرىسىدا، تارىخ بىلەن بۈگۈننىڭ ئارىلىقىدا، كەسكىن مەندىكى تارىخ بىلەن ھېكايىلەشتۈرۈلگەن ئۆتمۈش ئوتتۇرىسىدا مەلۇم مۇساپىلەر مەۋجۇت. ئابدۇۋۇلى ئايۇپنىڭ بۇ كىتابچىدىن باشلىغان مىللىي تارىخ قۇرۇلۇشىدا ئۇنىڭ ئوقۇرمەنلەرگە يەتكۈزمەكچى بولغىنى كەسكىن مەندىكى ئىلمىي تارىخ سىستېمىسى بولماستىن، بەلكى بالىلىرىمىزنى ئاشۇ ھەيۋەتلىك تارىخ قەسىرىگە باشلاپ كىرمەكچى بولغان گۈزەل فانتازىيەدۇر.

گۈزەل فانتازىيە بولمىسا، گۈزەل تەسەۋۋۇرلار تۇغۇلمايدۇ. بالىلىق خىيالىلار بولمىسا كەلگۈسىدىكى تېرەن تەپەككۇرلار

قاناتلانمايدۇ. ئابدۇۋەلى ئايۇپنىڭ ئۇيغۇربۇلاقتىن باشلىغان بۇ ھېكايىسى سىزنى ۋە بىزنى شۇنداقلا پەرزەنتلىرىمىزنى ئۇيغۇر تارىخىنىڭ يىللاردىن بۇيان چەكلەنگەن، توسۇۋېتىلگەن، ئېچ يۇزى كۆرسىتىلمىگەن سىرلىق قەسىرىگە يېقىنلاشتۇرىدۇ.

بۈگۈن مۇھاجىرەتتىكى يازغۇچىلىرىمىز يات تۇپراقلاردا تۇرۇپ يېزىپ چققان ئۇيغۇر تارىخىنىڭ بۇ ھېكايەتلىرىنى مۇھاجىرەتتە ئۆسۈپ ـ يېتىلىۋاتقان پەرزەنتلىرىمىز ئوقۇغان بولسا، كەلگۈسىدە ـ يېقىن كەلگۈسىدە ۋەتىنىمىز تۇپراقلىرىدا يېزىلغان ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ھېكايەتلىرىنى ۋەتەندىكى بىغۇبار بالىلىرىمىز ئوقۇيدىغان كۈنلەر چوقۇم كېلىدۇ!...

پروفېسسور، دوكتۇر ئەسەت سۇلايمان
ۋاشىنگتون شەھىرى، ئامېرىكا

ئۇيغۇر بۇلاق

بىرىنچى قىسىم

ئابدۇۋەلى ئايۇپ

سۇ نەدىن كەلگەن، يول نەگە باردۇ؟

كىچىك ۋاقتلىرىمدا ئىشىك ئالدىمىزدا يۇقىرىقى كەنتتىن ئېقىپ كېلىدىغان بىر ئېرىق ۋە بىر ئۆستەڭ بار ئىدى. دائىم چوڭلاردىن بۇ سۇ قەيەردىن كېلىدۇ؟ دەپ سورايتتىم. ئانام قىرىق بۇلاقتىن كېلىدۇ دېسە، چوڭلار يۇقىرىقى تەرەپتىكى ئۇرغۇي بۇلاقتىن كېلىدۇ دەيتتى. سۇنى ئوپلاتتىن كېلىدۇ دېگۈچىلەرمۇ مەھەللىمىزدە خېلى كۆپ ئىدى.

ئىشىك ئالدىمىزدىكى قىش - ياز، كېچە - كۈندۈز شىلدىرلاپ ئاقىدىغان سۇنىڭ بويىدا بۆك باراقسان تېرەكلەر، سۆگەتلەر بار ئىدى. ئېقىنلار كىچىك ئېرىقلارغا ئايرىلىپ باغلار، ئورمانلار، ئېتىزلار ۋە گۈللۈكلەرنى سۇغراتتى. سۇنى چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن ئېرىق - ئۆستەڭدىن ئوچۇملاپ ئىچىشەتتى. بىز ياز كۈنلىرى قاتتىق نانلارنى يۇقىرى ئېقىندىن قويۇپ بېرىپ تۆۋەندىن سۈزۈپ ئالساق يۇمشاپ قالاتتى.

ئوپىلات تەرەپتىن باشلانغان بىر يول مەھەللىمىزدىن ئۆتەتتى. كىشىلەر بۇ يولنى بازارغا ۋە شەھەرگە باردۇ دەيتتى. مەن بازارغا بارغان، ئەمما شەھەر قەيەردە بىلمەيتتىم. بوۋايلاردىن سورايتتىم، بۇ يول شەھەردىن ئۆتۈپ قەيەرگە باردۇ؟ ئۇلار

جاۋاب بېرەلمەيتتى ۋە دائىم بويۇڭ قىسقا سوئالىڭ ئۇزۇن بالا ئىكەنسەن دەپ چاخچاق قىلاتتى.

مەھەللىمىزدە ئۆيلەر يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېرىق ۋە ئۆستەڭنى بويلاپ مارجانەدەك تىزىلغان ئىدى. ماڭا ئۇ چاغدا ئەڭ چوڭقۇر سۇ ئۆستەڭدەك، ئەڭ ئۇزاق يەر ئوپىلاتتەك تۇيۇلاتتى.

دادام سۇ نەدىن كەلگەن، يول قەيەرگە بارىدۇ دېگەن سوئالغا باشقىچە جاۋاپ بېرەتتى. ئۇنىڭ جاۋابى ھەر دائىم پەرقلىق ئىدى. ھەممە ئادەم ئوپىلات دېگەننى ئۇ ئوپال ئارت دەپ چىڭ تۇراتتى. ئۇنىڭچە ئارت دېگەن داۋان ئىكەن. باشقىلار سۇنى ئۇرغۇي بۇلاقتىن كېلىدۇ دېسە، دادام ئۇيغۇر بۇلاقتىن كېلىدۇ دەيتتى. كىم ئۇرغۇي بۇلاق دەپ بولغىچە ئۇ تەرىنى تۆرۈپ تۇزىتىش بېرەتتى.

دادامنىڭ «ئوپال ئارت دېگەن ئوپال داۋان دېگەن گەپ» دېگىنى راست بولسا كېرەك. سۇ كېلىدىغان ئۇ كەنتكە قاراپ ماڭغانچە يول ئېگىزلەپ كېتەتتى. يول ئۇزارغانچە ئادەم داۋانغا ياماشقاندەك ھېرىپ قالاتتى. دادامنىڭ دېيىشىچە ئىشىك

ئالدىمىزدىكى يول بازاردىن ئۆتۈپ شەھەرگە بارىدىكەن. ئۇ شەھەرنىڭ ئىسمى قەشقەر ئىكەن.

دادام شۇ شەھەرنىڭ ئىسمىنىمۇ پەرقلىق دەيتتى. - قەشقەر ئەمەس ئەسلى قاشغەر، بىزنىڭ خوتەندىن قاش چىقىدۇ. قاش دېگەن ھازىر خەقلەر قاش تېشى دەۋالغان تاش شۇ. قاشنى قەشقەردە ھۈنەرۋەن ئۇستاملار تاراشلاپ چىرايلىق بويۇملارنى ياسايدۇ. بۇنداق ھۈنەرۋەنلەرنى قاشقەر دەيمىز. مىستىن بويۇم ياسىغاننى مىسكەردەيمىز. قىشتىن ھەر خىل شەكىل چىقىرىپ ئۆي سالسا قىشقەر دەيمىز. قاشتىن بىر نەرسە ياسىغاننى ئەلۋەتتە قاشقەر دەيمىز، دە! قاشقەر كېيىن قەشقەر بولۇپ قالغان، دېگەن ئىدى دادام. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ئىشىك ئالدىمىزدىكى يول قەشقەردىن ئۆتۈپ چەت ئەلگە بارارمىش. چەت ئەل دېگەندىن قارىغاندا چەت ۋە ئۇزاق بىر ئەل بولسا كېرەك.

ئوپىلاتتىكى بۇلاقلارنى باشقىلار قىرىق بۇلاق دېگەن بىلەن ساناپ باقماپتىكەن. شۇڭا دادامنىڭ ئۇيغۇر بۇلاق دېگىنى توغرا بولسا كېرەك. ساناپ باقمىغان ئادەم قانداق بىلىدۇ؟ سانماي تۇرۇپ نېمىشقا قىرىق بۇلاق دەيدۇ؟ سانماي قىرىق دېسە بولمايدۇ، دە!

دادامنىڭ دېيىشىچە ئوپىلاتتىكى ئانا بۇلاقنىڭ ئىسمى ئۇيغۇر بۇلاق ئىكەن. كىشىلەرنىڭ قىرىق بۇلاق دېگىنى ئۇيغۇر

بۇلاققا قاراپ ئاققان بالا بۇلاقلارنىڭ ئىسمى ئىكەن. ئۇلارنىڭ سانى قىرىقتىن نەچچە ھەسسە كۆپ ئىكەن. ئەتراپتىكى بارلىق بالا بۇلاقلارنىڭ سۈيى ئۇيغۇر بۇلاققا ئۇيۇشۇپ ئاندىن ئايلىق تەرەپتىكى بىزنىڭ مەھەللىگە قاراپ ئاقار ئىكەن.

بالا بۇلاقلارنىڭمۇ ئايرىم ـ ئايرىم ئىسمى بار ئىكەن. ھەممە بۇلاقلار بىر چوڭ ئانا بۇلاققا ئۇيۇشقان بولغاچقا ئۇ ئانا بۇلاققا ئۇيغۇر بۇلاق دەپ ئات قويۇلغان ئىكەن. ئۇيغۇر بۇلاق دېگەن ئۇيۇشقان بۇلاق دېگەن سۆز ئىكەن.

ئانا بۇلاقنى ئۇيغۇر بۇلاق دېمەي ئۇرغۇي بۇلاق دېسە، ئۇيۇشقان بۇلاق ئەمەس، ئۇرۇشقان بۇلاق دېگەن بولۇپ قالىدىكەن. كىچىك ۋاقتىمدا دائىم قىرىق بۇلاققا بارسام، ئۇيغۇر بۇلاق دېگەن ئانا بۇلاقنى بىر كۆرۈپ باقسام، سۇنىڭ بېشىدىن قېيىق ياساپ سالسام، قېيىققا خەت يېزىپ قويسام، قېيىق قەشقەر دېگەن شەھەرگە ئېقىپ بارسا، سۇغا چىققان بىر بالا قېيىقنى سۈزۈۋالسا، سۈزۈۋالغان بالا مېنى ئىزدەپ مەھەللەمگە كەلسە، بىللە شەھەرگە بېرىپ باقسام، قەشقەردىن ماڭساق، چەتئەل دېگەن چەت ـ ئۇزاق ئەلگە بارساق دەپ ئويغا چۆمەتتىم. ئەگەر قېيىقىم قەشقەردىنمۇ ئۆتۈپ ھېلىقى چەت ئەل دېگەن چەت، ئۇزاق يەرگە كەتسە قانداق تاپارمەن؟ قېيىقنى سۈزۈۋالغان چەتئەللىك بالا مېنى تاپالماي قالسا قانداق قىلارمەن، دەپ ئەنسىرەپمۇ قالاتتىم.

بىزنىڭ ئىسمىمىز نېمە؟

يـــاز ئايلىرىـــدا يامغـــۇر ياغقـــان ھامـــان ئىشـــك ئالدىمـــزدا ســـۇ قالمايتتـــى. كىشـــىلەر ســـۇ قاچتـــى دېيىشـــەتتى. تاغدىـــن كەلگـــەن كەلكـــۈن ئېرىـــق ـ ئۆســـتەڭدىكى قاشـــلارنى بـــۇزۇپ ســـۇيىمىزنى باشـــلاپ قاچارمـــش. بۇنـــداق چاغـــدا ھـــەر ئۆيدىكـــى دادىـــلار ۋە ئاكـــلار كەلكـــۈن ئۆرۈگـــەن قىرلارنـــى ئوڭشاشـــقا ماڭاتتـــى. ئـــۇلار شـــۇ كەتكەنچـــە ســـۇ باشـــلاپ كېلىـــش ئۈچـــۈن كۈنلـــەپ غايىـــپ بولاتتـــى. مەھەللىدە پەقەت ئانىلار ۋە بالىلارلا قالاتتۇق.

مېنىـــڭ ســـۇيىمىز ئېقىـــپ تۇرىدىغـــان يامغۇرســـىز كۈنلەرگـــە ئەمـــەس، قېچـــىپ كەتكـــەن يامغۇرلـــۇق كۈنلەرگە بەكـــرەك مەھرىـــم بـــار ئىـــدى. يامغـــۇر ياغقـــان ھامـــان ســـۇ قاچقـــان ئۆســـتەڭدە ئويـــۇن قىزىـــپ كېتەتتـــى. شـــۇڭا يامغۇرنـــى ياخشـــى كۆرەتتىـــم، يامغـــۇر باشـــلاپ كەلگـــەن كەلكۈنگـــە تېخمـــۇ ئامـــراق ئىدىـــم. كەلكۈنـــدە سۈســـىز قالغـــان ئۆســـتەڭنىڭ قىنىـــدا كۆلچەكلـــەر ھاســـىل بولاتتـــى. ئاچـــام بىلـــەن كۆلچەكلەردىـــن چـــوڭ ـ چـــوڭ بېلىقلارنـــى تۇتۇۋالاتتـــۇق. ئاچـــام بىـــر بېلىقنـــىڭ ئىســـمىنى زاغـــرا بېلىـــق دېگـــەن ئىـــدى. زاغـــرا بېگەنلىرىـــم ئېســـىمدە، ئەممـــا زاغـــرا بېلىـــق دېگـــەن ئـــۇ جانۋارنـــى كېيىـــن قايتـــا كـــۆرۈپ باقمىدىـــم.

ســـۇ قاچقـــان كۈنلـــەردە مەھەللىمىزگـــە بۆلەكچـــە جـــان كىرەتتـــى. چىلەكلـــەر تـــاراڭلاپ، ئەپكەشـــلەر شـــاراقلاپ ئەترايىنـــى ئايالـــلار ۋە

بالىلارنىڭ قىقاس - چوقانلىرى قاپلاپ كېتەتتى. ھەممەيلەن ئىچىدىغانغا سائەتلەپ يول يۈرۈپ سۇ توشۇپ كېلەتتى. مەھەللە بويىچە شۇ كۈننى كۈتكەندەك ھەممە بالىلار ۋە قىز - چوكانلار سىرتقا چىقاتتى. سۇ توشۇيمىز دېگەن باھانە بىلەن سۇ چېچىشىپ ئويۇنۇالاتتۇق. ئۆستەڭ قىنىدىكى كۆلچەكلەرگە سۇ قاچقان چاغلاردىلا قانغىچە چۆمۈلەتتۇق. ئادەتتە ئۆستەڭنىڭ سۈيىنى ھەممەيلەن ئىچىدىغان بولغاچقا چۆمۈلۈشكە بولمايتتى.

سۇ قاچقان چاغلاردا توكمۇ تەڭ قاچاتتى. ئانام قەيەرگىدۇ قويۇپ قويغان جىن چىراقنى يانداۋرۇپ تاماققا تۇتۇش قىلاتتى. مەن سىڭلىم بىلەن دادامنىڭ تىزىغا ئولتۇرۇپ ئۇزۇن سۈزۈلگەن سورايتۇق. - دادا، ئىشەك ئالدىمىزدىكى سۇ ئۇيغۇر بۇلاقتىن كېلىدۇ، ئۇنداقتا بىز نەدىن كەلگەن؟ بۇلاقلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ تاش بۇلاق، قاپاق بۇلاق، ئايغىر بۇلاق، ئايدىڭ بۇلاق دېگەندەك ئايرىم ئىسمى بار، ئەمما بىز ھەممىنى بۇلاق دېسەكلا بولىدۇ. بىزنىڭمۇ ئەمەت، ئەقىدە، ئەركىن، جەمىلە دېگەن ئىسىملىرىمىز بار، ئۇنداقتا بىزنىڭمۇ بۇلاق دېگەندەك بىرلا ئىسىممىز بارمۇ؟ ئىشەك ئالدىمىزدىكى يول شەھەرگە بارىدۇ، شەھەردىن ئۆتۈپچۇ؟ شەھەرنىڭمۇ تۇغۇلغان كۈنى بارمۇ؟ چەت ئەل دېگەن قەيەر؟ ئۇ قانداق ئەل؟

دادام سوربغان سوئاللارغا بەك قىزغىن جاۋاب بېرەتتى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە تېرەك، سۆگەت، قارىغاي، ئارچا، توغراقلارنىڭ ئورتاق ئىسمى دەرەخ بولغاندەك، بىزنىڭمۇ ئورتاق ئىسىممىز ئۇيغۇر ئىكەن. بىز بىر - بىرىمىزنى ئاشار، ئالماس، گۈلتەن، گۈلگۈن دەپ چاقىرىدىكەنمىز. مىللەتلەرمۇ بىر - بىرىنى گېرمان، پولەك، شېۋىت، رۇس، ھىندى دەپ چاقىرىدىكەن. ئۇلار بىزنى ئۇيغۇر دەيدىكەن. بىزمۇ باشقىلارغا ئورتاق ئىسىممىزنى «ئۇيغۇر» دەپ تونۇشتۇرىمىزكەن. چۈنكى ھەممەيلەننىڭ ئورتاق بىرلا ئىسمى ئۇيغۇر ئىكەن. «ئۇيغۇر» دېگەن ئۇيۇشقان

دېگــەن مەنــىدە ئىكــەن.

ئۇيغــۇر بۇلاققــا يېغىلغــان نۇرغــۇن بــالا بۇلاقلارغــا ئوخشــاش ئۇيغۇرلارغــا ئۇيۇشــقان نۇرغــۇن كىشــىلەر بــار ئىكــەن. ئۇلارنــى قەبىلــە دەپدىكەنمــىز. قەبىلــە دېگــەن بــالا بۇلاقــلار بىلــەن ئوخشــاش ئىكــەن. ئــۇلار تــەرەپ - تەرەپتــىن كېلىــپ ئۇيغۇرغــا ئۇيۇشــقان ئىكــەن. نەچچــە مىــڭ يىلــلار ئىچىــدە نۇرغــۇن قەبىلــە بىزگــە ئۇيۇشــقان بولغاچقــا ئۇيغــۇر ئاتالغــان ئىكــەن. ئۇيغۇرغــا ئۇيۇشــقان قەبىلــە كــۆپ ئىكــەن. ئۇلارنــى قارلــۇق، چىگىــل، چۈمــۇل، ياغمــا، يابارقــۇ، باغــداش، باغــراش، بۇگــۇر، بارىــن، ئىتارچــى، ئىزگىــل، موغــۇل، قــازاق، ئوغــۇز، بايىرقــۇ، دولان، ئارغــۇ، قىپچــاق، قىرغىــز، قارامــان، ئاقمــان دېگــەن ئىســىملار بىلــەن ئاتايدىكەنمــىز. بــۇ قەبىلە ئىســىملىرى ھازىــر يۇرتىمىــزدا بــار ئىكــەن. بــەزى يۇرتلارنــى شــۇ قەبىلە ئىسمى بىلەن چاقىرىدىكەنمىز.

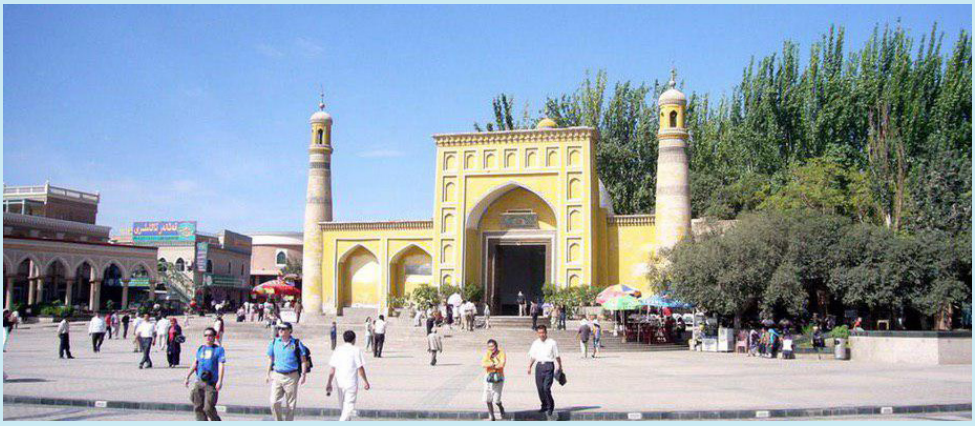

ئىشــىك ئالدىمىزدىكــى يــول بارىدىغــان بازارنــىڭ ئىســمى ئوپال ئىكــەن. بازاردىــن ئۆتــۈپ ئــۇزۇن يــول ماڭغانــدا، يــول ماڭســمۇ مــول ماڭغانــدا بىــر شــەھەرگە بارغىلــى بولىدىكــەن. ئــۇ شــەھەرنىڭ ئىســمى قەشــقەر ئىكــەن. قەشــقەردىن كــۇن پاتقــان تەرەپكــە قــاراپ ماڭســا چــەت ئــەل دېگــەن يەرگــە بارغىلــى بــولار ئىكــەن. چــەت ئــەل دەپدىغــان يىــراق ئەللــەردە ياشــايدىغان ئۇيغۇرلارمــۇ بــار ئىكــەن.

ئۇيغۇر بۇلاقنى كۆردۈم

9 ياشقا كىرگەن يىلىم ئىدى. بىر كۈنى دادام يالۇۋرۇشۇمغا قوشۇلدى. مېنى ۋېلىسىپىتىگە مىندۈرۈپ ئوپال ئارتقا ئېلىپ چىقتى. ئۇ چاغدا دادام قىرىق بۇلاق ئەتراپىدا ئىشلەشكە باشلىغان ئىدى.

ئۇ كۈنى سەھەردە دادامنىڭ كەينىگە مىنگىشىپ بەكمۇ ئۇزۇن يول يۈردۇق. تاشيول تۈگەپ چىغىر يولمۇ ئاياقلاشقاندا ئالدىمىزدا بىر چەكسىز يېشىللىق كۆرۈندى. ئۇيغۇر بۇلاق دېگىنىمىز گىلەمدەك يېيىلغان بىر ياياقتا ئىكەن. ياياقتا يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ سوزۇلغان تارام ـ تارام ئېرىقلار بار ئىكەن. ئېرىقلار ئاۋۇال بىر چوڭ بۇلاققا يىغىلىدىكەن، ئۇ يەردىن بىر ئۆستەڭ ۋە بىر ئېرىق بولۇپ ئاياققا ئاقىدىكەن.

«مانا بۇ ئۇيغۇر بۇلاق!» دېدى دادام ماڭا داۋانلىڭ

باغرىدىكى بارلىق بۇلاقلارنىڭ سۈيى يىغىلىدىغان ھېلىقى چوڭ بۇلاقنى كۆرسىتىپ. بۇلاق بەكمۇ چوڭ بولۇپ قاياناشلىرى بەئەينى نۇرۇزدا ئاسىدىغان داش قازانغا ئوخشايتتى. ئۇنىڭدىن ۋاراقلاپ ئۆرلەپ چىقىۋاتقان كۆپۈككە، چاۋا ـ چاتقاللارنى ئىچىگە يالماۋاتقان قاينامغا، بۇلاقتىن قىيالماي ئېقىپ كېتىپ بارغان بۇزغۇنلارغا قاراپ تۇرۇش بەكمۇ كۆڭۈللۈك ئىدى.

دادام، ـ قارا، مانا بۇ بۇلاقلارنىڭ ئانىسى، ئالكساندىر ماكىدونسكى دېگەن پادىشاھ سۈيىنى ئىچەلمەي ئارمانىدا كەتكەن بۇلاق بۇ. بۇ يەردىكى بۇلاقلارنىڭ ئەڭ سۇلۇقى مۇشۇ. كىشىلەر ئۇرغۇي بۇلاق دېيىشىدۇ، ئۇ خاتا. ئۇنىڭ ئىسمى ئۇرغۇي بۇلاق ئەمەس ئۇيغۇر بۇلاق، دېگەن ئىدى.

دادام دائىم باشقىلار قىلغان گەپلەرنى خاتاغا چىقىرىپ، ماڭا توغرىسىنى دەپ بېرەتتى. ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ ھىكايىسى ماڭا ئايدىڭ بولغاچقا ئۇنىڭ ئۇيغۇر بۇلاق دېگىنىگە ھەيران قالمىدىم. ئەمما ئالكساندىر ماكىدونسكى دېگەن ئىسىم غەلىتە تۇيۇلدى. بۇ سۆزنى ھەر قانچە دەي دېسەممۇ دېيەلمەي، دادامنى قايتا ـ قايتا دېگۈزۈپ دوراپ ئاران ئۆگىنىۋالدىم.

شۇ كۈنى دادام بىلەن قانغىچە سۇ چېچىشتۇق، يايلاقتا قوغلىشىپ، يۇمىلاپ ئويناشتۇق. مەن ئاغزىمنى يۇمالماي قالغان ئىدىم. چۈنكى مەن مەھەللىمزدىن ئۆتىدىغان يول باشلانغان يەرنى، ئۇيغۇر بۇلاققا يىغىلغان بالا بۇلاقلارنى، كەپتەر بۇقۇلدىغانىدەك ئاۋاز چىقىرىدىغان ئۇيغۇر بۇلاقنى كۆرگەن ئىدىم. ئاخىرى ئىشىك ئالدىمىزدا ئاقىدىغان سۇنىڭ باشلانغان يېرىنى كۆرگەن ئىدىم.

ئۇيغۇر بۇلاقتا خسلەت بار

دادام قايتار يولمىزدا ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ ھېكايەسىنى سۆزلەپ بەرگەن ئىدى. ئۇ ـ ئۇيغۇر بۇلاقتا خسلەت بار دەپ گەپ باشلىغان ئىدى. مەن شۇ ھامان سوئال سورىغان ئىدىم. ـ خسلەت دېگەن نېمە؟ دادام خسلەت دېگەن سۆزنىڭ مەناسىنى چۈشەندۈرۈپ قويغان ئىدى.

ئېسىمدە قېلىشچە شۇ كۈنى دادام ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ ھكايىسى ۋە بۇلاقتكى خسلەتنى مۇنداق سۆزلەپ بەرگەن ئىدى. «بۇ بۇلاق بولمسا مەھەللىمىزلا ئەمەس، ئوپالنىڭ يېرىمى قۇرۇپ كېتىدۇ. بۇ سۈنى ئادەم بىر تويۇپ ئىچۈالسا بىر كۈن قورساق ئاچمايدۇ، چاڭقمايدۇ. بۇ سۇدا تاماق ئەتسە، گۆش سالمسا گۆشنىڭ، كۆكتات سالمسا كۆكتاتنىڭ تەمى چىقىدۇ. سەن تۇغۇلمغان چاغلاردا باشقا يەرلەردە نۇرغۇن ئادەم ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتكەن. ئەمما مەھەللىمىزدە ئۆلگەنلەر يوق. ئۇيغۇر بۇلاق بەك شېپالىق، ئۇ بولغاچ بىز ساغلام، ئۇنىڭ سۈيىنى ئىچكەن ئادەم ئەمەس زىرائەتلەرمۇ تۇرلۈك كېسەلدىن خالى. ئۇيغۇر بۇلاق يېنىغا كەلگەنلەرنى تونۇيدۇ، ياخشى ئادەملەر كەلسە بۇلدۇقلاپ كۆلۈپ بېرىدۇ، يامان ئادەملەر بارسا غەزەپتىن دەم تارتىدۇ. ئۇ بۇلاقنىڭ سۈيىنى ئىچكەن ئادەمنىڭ چىرايى نۇرلۇق بولىدۇ. ياشانغانلار ئىچسە ياشىرىدۇ، ياشلار ئىچسە ئەقلگە تولىدۇ. ياخشى نىيەتلىك ئادەم ئۇ بۇلاقتىن بىر ئوچۇم

ئىچىمۇ ئۇسسۇزلۇقى قانىدۇ، يامان ئادەملەر بۇلاق بويىدا كېچە كۈندۈز قونۇپ سۇ ئىچىمۇ يەنە ئۇسسۇزلۇقى قانمايدۇ. سەن كۆرگەن ئۇيغۇر بۇلاقنى قەدىمدە كىشىلەر ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسى دېيىشكەن. قوش مۈڭگۈزلۈك ئالكساندىر ماكدونىسكى بۇندىن ئىككى مىڭ يىللار بۇرۇن مۇشۇ بۇلاقنىڭ سۈيىنى بىر ئىچسەم ئۆلمەيمەن، بۇلاقنى تارتىۋالمەن، دەپ يۈرتىمىزغا ھۇجۇم قىلماقچى بولغان...» دېگەندەك ئۇزۇن گەپلەرنى قىلغان ئىدى، دادام.

دادامنىڭ ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ خىسلەتلىرى ھەققىدە شۇ كۈنى يەنە نېمە دېگەنلىكى ئېسىمدە يوق. پەقەت ئۇ خىسلەت دېگەن سۆزنى يېشىپ «ھەمما ئادەمدە بىر خىسلەت بولىدۇ، سەندىلا بولغان، باشقىلاردا بولمىغان كۈچ، ھەربىكەت، ئەقىل، پەم، ئالاھىدىلىك دېگەننى بىز خىسلەت دەيمىز» دېگەن ئىدى. «ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ سۈيىنى ئىچكەن ئادام ئۆلمەيدۇ» دېگەندە ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ باشقا بۇلاقلاردا بولمىغان بىر ئالاھىدىلىكنى سۆزلەنگەن ئىكەن. بۇ ئالاھىدىلىكنى خىسلەت دەيدىكەنمىز.

شۇ كۈنى دادامنىڭ ئوپال ئارت دېگەنلىك ئۇپال داۋان دېگەن بولىدۇ، دېگىنىگە قايىل بولغان ئىدىم. ئوپىلات تەرەپ ھەقىقەتەنمۇ داۋاندەك ئېگىز ئىكەن. چىقاردا دادام ۋېلىسىپىتنى ھەيدەپ ھېرىپ كەتتى. كۆينەكلەر تەردىن بەدەنگە چاپلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئەمما چۈشەردە بىز ئۆستەڭگە يۇقىرىدىن قويۇپ بەرگەن قەغەز قېيىقتەك تۆۋەنگە راۋان ئاققان ئىدۇق.

مېنىڭ شۇ كۈنى يول بويى دادامدىن دەم تارتقان زادى قانداق بولىدۇ، بۇلاق دەم تارتسا نېمە بولىدۇ، مۈڭگۈزلۈك ئادەم ئۇيغۇر بۇلاق تارتىپ ئالغانمۇ دېگەن سوئاللارنى سوراپ نۇرغۇن ھېكايىلەرنى ئاڭلىغنىم ئېسىمدە. دادام دەم تارتىدىغان دېۋە، ئالۋاستى، ئەجدىھالارنىڭ گەپلىرىنى قىلىپ بەرگەن ئىدى.

ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ئوپال ئارت دېگەن بىر تاغ بار ئىمىش، شۇ تاغدا بىر غار بار ئىمىش. غارنىڭ ئىچىدە بىر گۈزەل كۆل بار ئىكەن، شۇ كۆلدە بىر ئەجدەرھا بار ئىمىش. بۇ ئەجدىھا ئۇيغۇر بۇلاققا يېراقتىن قاراپ ساقلاپ ياتارمىش. ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ تەكتىدە بىر ئالتۇن كان بار ئىمىش. كىم بۇلاقنىڭ ئاستىدىكى ئالتۇننى ئالماقچى بولسا دەم تارتىپ يېپ كېتەرمىش.

بىز قانداق ئۇيغۇر بولغان

ئۇيغۇر بۇلاقنى كۆرگەن كۈنى دادامدىن يول بويى سورىغان. بىز قەيەردىن كەلگەن، قانداق ئۇيغۇر بولغان، قايسى تارماقلار بىلەن ئۇيۇشۇپ ئۇيغۇر بولغان؟ دېگەن ئىدىم. قاپاق بۇلاق، ئايدىڭ بۇلاق، ئايغىر بۇلاق، تاش بۇلاقلار يىغىلىپتۇ. ئۇلار بىر ئانا بۇلاققا ئۇيۇشۇپ ئۇيغۇر بۇلاق بوپتۇ. ئۇنداقتا بىز ئۇيغۇرلار قانداق تارماق ئۇيغۇرلاردىن ئۇيۇشۇپ بىر ئۇيغۇر ئاتالغان؟ ئانا ئۇيغۇر قەيەردە ئىدى؟ بالا ئۇيغۇرلار قەيەرلەردىن كەلگەن، ئىسمى نېمە ئىدى، ئۇلار ئانا ئۇيغۇر ئەتراپىغا قانداق ئۇيۇشقان؟ شۇ بالا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسىملىرى ھازىرمۇ بارمۇ؟

دادام جاۋاب بېرىپ شۇنداق دېگەن ئىدى. ئۇيغۇر بولۇش ئېرىقلارنىڭ ئۆستەڭ بولغىنىغا، ئۆستەڭلەرنىڭ دەريا بولغىنىغا ئوخشايدۇ. ئۇيغۇر بولۇشنى يەنە ئاناڭ يۇغۇرغان

خېمىرغا ئوخشاتساڭمۇ بولىدۇ. خېمىرغا سۇ، ئۇن، تۇز، سۇت، ھەسەل، ياغ يۇغۇرۇلغانىنى كۆردۈڭغۇ! بىزگىمۇ نۇرغۇن خۇرۇچلار يۇغۇرۇلغان. ئۇيغۇرغا ئۇيۇشقان خۇرۇچلار، تارماقلار تۆت ئەتراپىنىڭ ھەممە يېرىدىن بار. بەزىلەر يېقىن جايدىن، بەزىلەر يىراق ماكاندىن كەلگەن. بىز خۇددى توقاچ نانەك تەكلىماكان دېگەن مۇشۇ تونۇردىن چىققان. ئۇيغۇر بۇلاقتەك مۇشۇ يەردىن ئوخچىغان، ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ بويىدىكى توغراقتەك مۇشۇ يەردىن ئۇنگەن. تۇنجى ئۇيغۇر خۇددى كۆكتىن تامغان يامغۇردەك، يەردىن ئۇنگەن يۇلغۇنەدەك مۇشۇ توپراققا يارالغان. تاش كىتابلاردا شۇڭا: «بىز كۆكتىن تامغان، يەردىن ئۇنگەن» دېگەن سۆز بار. بىزدە شۇڭا ئۇيغۇر بىلەن ئاتالغان دەريالار، بۇلاقلار، چۆللەر ۋە يەرلەر بار.

دادامنىڭ دېيىشىچە ئاقسۇدا غورۇچۆل دەپ خاتا ئاتالغان بىر يەر بار ئىكەن. ئەسلى بۇ يەرنىڭ ئىسمى ئۇيغۇر چۆل ئىكەن. ھازىرقى تەكلىماكان دېگەن چۆلنىڭ بۇرۇنقى ئىسمى ئۇيغۇر چۆل ئىكەن. قومۇلنىڭ بۇرۇنقى ئىسمى ئۇيغۇر غول بولۇپ بەزى كىشىلەر ئۇ يەرنى ئۇيغۇرغول دېيىلمەي ئۇيغۇرغول، دەپ ئاتايدىكەن. كىشىلەرنىڭ ئوپىلاتتىكى ئۇيغۇر بۇلاقنى ئۇرغۇي بۇلاق دېيىشمۇ شۇنداق بىر خاتالىق ئىكەن. تارىم دەرياسىنىڭ ئىسمى ئەسلى قەدىمدە ئۇيغۇرداش دەپ ئاتالغان ئىكەن.

دادام ئۇيغۇر بۇلاقنى چۈشەندۈرگەندە ئالكساندىر ماكدونسكى دېگەن گەپنى، قوش مۈڭگۈزلۈك غەلىتە ئادەمنىڭ كىملىكىنى، يۇرتىنى تازا چۈشىنەلمىگەن ئىدىم. ئۇنىڭ ئىسمى نېمە ئۇچۇن بىزگە ئوخشىمايدۇ؟ ئۇ غەلىتە ئىسىملىك ئادەم زادى كىم؟ قەيەردىن كەلگەن؟ بىزنىڭ ئۇيغۇر بۇلاقنى قانداق بىلگەن؟ بۇ سوئاللارنى سوراپ دادامنىڭ تىزىغا ياماشتىم.

دۇنيا دەپ بىر كىتاپ بار ئىكەن

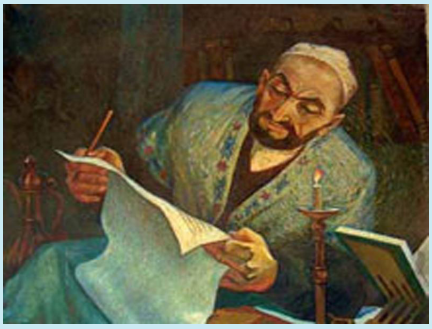

دادامنىڭ ئېيتىشىچە مەن سوربغان سوئاللارنىڭ جاۋابى دۇنيا دېگەن كىتابتا بار ئىكەن. بۇ قانداق كىتابتۇ دېسەم، ئەسلى بۇرۇن كىشىلەر كىتابنى ھەر خىل ئىسىم بىلەن ئاتاپتىكەن. خۇددى بۇلاقلارغا ھەر خىل ئىسىم قويغاندەك. شۇنداق كىتابلاردىن بىرىنىڭ ئىسمى دۇنيا ئىكەن. ئۇنى تولۇق ئاتىغاندا «تۈركي تىللار دىۋانى» دەيدىكەنمىز. دادام ئالكساندىر ماكدونسكى، ئۇيغۇر، قەشقەر دېگەن گەپلەرنىڭ ئەسلىنى شۇ دۇنيادىن ئوقۇپ بىلگەن ئىكەن.

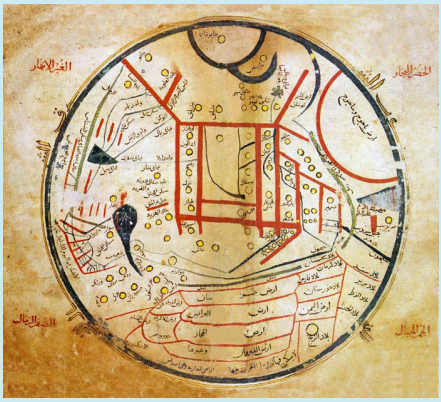

بۇنداق مىڭ يىل بۇرۇن مەھمۇد دېگەن كىشى شۇ دۇنيانى يازغان ئىكەن. ئۇ كىشى قەشقەردە ياشىغان بولغاچقا مەھمۇد قەشقەرى دەپ ئاتايدىكەنمىز. ئۇ دۇنيادا ھازىر ئادەملەر خاتا دەۋاتقان گەپلەرنىڭ توغرىسى بار ئىكەن. بۇگۈنكى ئادەملەر مەنسىنى بىلمەيدىغان سۆزلەرنى شۇ دۇنيادىن تاپىدىكەنمىز. ھازىرقى بىز ئۇنتۇپ قالغان تۈتۈق مەنالار شۇ دۇنيادا ئوچۇق بار ئىكەن. دۇنيادا بىز كۆرۈۋاتقان تاغلار، دەريالار، كۆللەر، چۆللەر، ئۆستەڭلەر، ئېرىقلار، ئېدىرلار، ھايۋانلار، ئۆسۈملۈكلەر،

هاشارەتلەر ھەققىدە بىلىملەر ئۇچرايدىكەن. دىۋانغا يەنە تارىخلار، چۆچەكلەر، ناخشىلار، تېپىشماقلار ۋە ماقال-تەمسىللەر تولغان ئىكەن. دىۋاننى ئاتا - ئانا، ئۇششاق-چۈشلار، ئالىملار، باتۇرلار، خانلار، دىھقانلار ئوقۇشقا ئامراق ئىكەن. ئىشقىلىپ كىم ھەنا ئىزدىسە دىۋاندىن تاپىدىكەن، كىمگە ھەنبە كېرەك بولسا شۇ دىۋاندىن ئاختۇرىدىكەن.

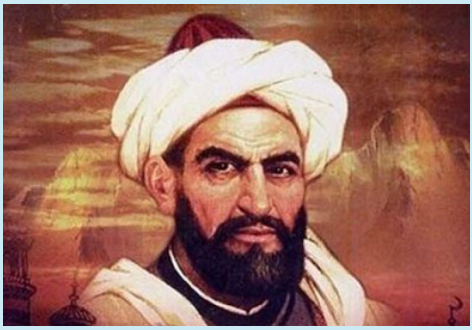

«دىۋان» دا بۇرۇن ئۇيغۇر دەپ يېزىلغان لېكىن ھازىر ئۇنتۇلۇپ قالغان، ئۆزگىرىپ كەتكەن نۇرغۇن يۇرتلارنىڭ ئەسلى نامى، مەناسى بار ئىمىش. دىۋاندا يەنە چىرايلىق ھېكمەت، ھېكايە، قوشاق ۋە چاقچاقلار بار ئىكەن. دادام تۇزىتىش بېرىدىغان ئۇيغۇر، ئوغۇز، ئوپال، ئارت دېگەن سۆزلەر دىۋاندا بارمىش. ئۇ كىتابنى يازغان مەھمۇد قەشقەرىنىڭ قەبرىسى ئۆيمەزنىڭ كەينىدە، تاغدا ئىكەن.

دىۋان دېگەن ئۇ كىتابتا ئالكساندىر ماكدونسكى كەلگەن يەر، قىلغان جەڭ، سالغان شەھەر يېزىلغان ئىكەن. ئۇيغۇر دېگەن ئىسمنى دۇنياغا يايغان كىشىمۇ شۇ ئالكساندىر ئىكەن. ئۇ كىشى ئۇرۇش قىلىپ يېڭىلىپ باقمىغان ئىكەن. ئەممۇ ئۇيغۇرلار ئۇنى ماھارەت بىلەن ئۇرۇشمايلا، قان تۆكمەيلا يېڭىۋاپتۇ. شۇڭا ئۇ ئۇيغۇر دېگەن ئىسىمغا قايىل بولۇپ قالغان ئىكەن.

«دىۋان» دېگەن كىتابتا ئالكساندىر ماكدونسكى دېگەن ئادەمنىڭ ھېكايىسى بار ئىكەن. ئۇنى كېيىن كىشىلەر قوش مۈڭگۈزلۈك ئادەم دېگەن ئىكەن. بۇ ئادەم تارىختا بۇگۈنكى

ماكدونىيە دېگەن ئەلدىن ئۇيغۇر دېگەن ئەلگە كەلگەن ئىكەن. ئۇ ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ شىپالىق سۈيىنى ئىچىپ مەڭگۈ ياشاش ئۈچۈن بىزگە ھۈجۈم قىلىپ كەلگەن ئىكەن. ئۇنىڭ مىللىتى ياۋرۇپادا ياشايدىكەن، ئىسمى ماكدون ئىكەن. ئۇنىڭ تىلى ماكدونچە بولغاچقا ئىسمىنى شۇ تىلدا ئالكساندىر دەيدىكەن. بۇ ئىسىم ياۋرۇپادا كۆپ قويۇلغان بىر ئىسىم ئىكەن.

ئۇ چاغدا ماڭا مەھمۇد قەشقەرى دېگەن گەپ بەكمۇ قىزىقارلىق تۇيۇلغان ئىدى. مەھەللىمزدە ئەخمەت سوپۇن، سەمەت گۈگۈت، ھوشۇر تاغچى دېگەندەك لەقەملىك ئادەملەر بار ئىدى، ئەمما مەھمۇد قەشقەر دەپ بىرى يوق ئىدى. ھېچ كىمنىڭ ئىسمىغا بىر شەھەر قوشۇلمايتتى. شۇ سەۋەبلىك ماڭا بىر ئادەمنىڭ مەھمۇد قەشقەرى دەپ چاقىرىلىشى بەكمۇ غەلىتە تۇيۇلغان ئىدى.

مەن ئانام بىلەن مەھمۇد قەشقەرىنىڭ قەبرىسىگە كۆپ بارغان ئىدىم. قېرى ـ ياش، ئەر ـ ئايال نۇرغۇن كىشىلەر ئۇ قەبرىگە دۇئا قىلغان ئىدى. مومامنىڭ قەبرىسى ئۇنىڭ يېنىدا ئىدى. مەھمۇت قەشقەرىگە يېراق يەرلەردىن ئاتلىق، ھارۋىلىق ۋە ماشىنىلىق كېلىپ دۇئا قىلغان كىشىلەر مومامنىڭ قەبرىسىگە قاراپمۇ قويمىغان ئىدى. قارىغاندا نۇرغۇن سوئاللارغا جاۋاب چىقىدىغان كىتاب يازغان ئادەمنى كىشىلەر بەكرەك ياخشى كۆرسە كېرەك.

شۇ كۈنى كەچتە دۇئاننىڭ ئىسمى دادامنىڭ تىلىدىن چۈشمىدى. دادامدىن نېمە سوراق دۇئاندا بار دېگەن ئىدى.

هېلىقى تاش كىتابتا يەنە نېمە بارلىقىنى سۇراپ تۇرۇۋالدىم. چۈنكى ماڭا تاش كىتاب دېگەن سۆز بەكمۇ قىزىق تۇيۇلغان ئىدى. دادام ئۇنىڭدا بار دەيدۇ. سىڭلىم «دىۋان» دېگەن كىتابنى ئوقۇپ بەر دەپ تۇرۇۋالدى. ئانام، ئۇچ ئاكام، ئاچام ۋە سىڭلىمۇ قوشۇلۇپ يالۋۇرۇشتى. دادام ئەتراپىغا چۆچۈرىدەك تىزىلغان بىزگە قاراپ جىن چىراقنى پەرلەپ قويدى. ئاندىن: «سىلەرگە ئاۋۋال دىۋاندىن قوش مۆڭگۈزلۈك ئادەمنىڭ ھېكايىسىنى ئوقۇپ بېرەي، ئۇيغۇرنى چۈشەندۈرۈپ قويماي، تاش كىتابنى سۆزلەپ بېرەي» دەپ گەپ باشلىدى.

قوش مۆڭگۈزلۈك ئادەم

بۈندىن 2300 يىللار بۇرۇن بالقان يېرىم ئارىلى دېگەن يەردە بىر دۆلەت بولغان ئىكەن. بۇ دۆلەتنىڭ ئىسمى ماكىدونىيە ئىكەن. بۇ ئەلدىكى شاھنىڭ ئالكساندىر ماكىدونسكى دەپ بىر ئوغلى بار ئىكەن.

ئالكساندىر مەكتەپكە كىرگەندە ئۇستازى ئۇنىڭغا دۇنيانىڭ مەركىزى ماكىدونىيە دەپتۇ. ئۇ دۇنيانىڭ مەركىزى بولغان بۇ ئەلنىڭ چوقۇم تۆت تەرەپتە تۆت ئۇچى بارمىكىن دەپ ئويلاپتۇ. ئالكساندىر ماكىدونىيەدىن باشلانغان دۇنيانىڭ تۆت ئۇچىنى سۇراپتۇ. ئۇستازى دەپ بېرەلمەپتۇ. شۇڭا ئۇ دۇنيانىڭ تۆت ئۇچى ۋە زادى قانچىلىك چوڭلۇقىنى ئۆزى ئايلىنىپ كۆرمەكچى بوپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ يەنە ئۇستازىدىن ئۆلۈمنىڭ سىرىنى سۇراپتۇ. ئۇستازى بۇنىڭغا تېخمۇ جاۋاب بېرەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆلۈمنىڭ سىرى ۋە دۇنيانىڭ تۆت ئۇچى بەكمۇ

قىزىقتۇرۇپتۇ. ئۇ شۇنداق قىلىپ ئۆلمەسلىككە دورا تاپماقچى ۋە دۇنيانىڭ تۆت تەرەپتىكى چېكىنى ياكى ئۇچنى كۆرمەكچى بوپتۇ.

ئالكساندىر 10 ياش ۋاقتىدا ئىتالىيەنىڭ رىم دېگەن شەھرىگە بارغان ئىكەن. ئۇ رىمدا بىر ئۇيغۇر دارۋاز دار باغلىغان دارنى كۆرۈپتۇ. ئۇيغۇر دارۋازنىڭ داردىكى خەتەرلىك ھەرىكتى ئۇنى تاڭ قالدۇرۇپتۇ. دارۋازنى ئۇيغۇر دېگەن ئەلدىن دەپ ئاتالغان دۇنيانىڭ بىر ئۇچى ئۇيغۇر بولسا كېرەك دەپ ئويلاپتۇ.

ئۇ ئۇيغۇر دارۋاز ئېيتقان داستاندىن ئۆلمەسلىكنىڭ دوردىسى ئۇيغۇر بۇلاقتا دەپ ئاتالاپتۇ. شۇڭا ئالكساندىر ئۆلمەسلىك، دورا، ئۇيغۇربۇلاق دېگەن سۆزلەرنى يادلاپ ھاياجانغا تولۇپتۇ. دارۋازنىڭ ئېيتقىچە ئۇيغۇر دېگەن ئەلنىڭ ئوپال دېگەن يېرىدە بىر شېپالىق بۇلاق بار ئىكەن. ئېيتقىلارغا قارىغاندا بۇ بۇلاقنىڭ سۇيى نۇرغۇن كېسەلگە داۋا ئىكەن. ئۇ بۇلاقنىڭ سۇيىنى ئىچكەن كىشى ئۆلمەي مەڭگۈ ياش تۇرىدىكەن.

ئالكساندىر بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇيغۇر دېگەن ئەلنى چۈشەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇ دۇنيانى قولىغا كىرگۈزۈش، زېمىننىڭ تۆت ئۇچىنى كۆرۈش، ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسىنى تېپىش ئۈچۈن يىراققا ھۇجۇم قىلماقچى بوپتۇ.

ــ ئۇيغۇر دېگەن بۇ سۆزنى ئالكساندىر ماكىدونىسكى تارىخقا يازدۇرغان. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئەرەبلەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن دەيدۇ. بۇ قوش مۈڭگۈزلۈك ئالكساندىر دېگەن گەپ. بىزدىمۇ ئالكساندىرنىڭ مۈڭگۈزى بار دېگەن رىۋايەتلەر بار. ئۇيغۇر دېگەن نام مۇشۇ كىشىنىڭ ئاغزىدىن دۇنياغا تونۇلغان. ئۇيغۇر دېگەن سۆزنى ئالكساندىر تارىخچىلارغا 2300 يىل بۇرۇن يازدۇرغان، دېدى دادام. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ئوپال، ئۇيغۇربۇلاق، دۇنيانىڭ تۆت ئۇچى، مەڭگۈ ياشاش دېگەن گەپلەر بارغانچە قىزىقارلىق تۇيۇلۇپ باراتتى. ئۆي ئىچىدە جىمجىت ئىدى، پەقەت چىراقنى ئايلىنىپ ئۇچۇۋاتقان پەرۋانىلەرنىڭ ئاۋازىلا ئاڭلىناتتى.

ئالكساندىر ۋە ئارغۇماق

ئالكساندىر دۇنيانى قولغا كىرگۈزۈشنى ئويلاپتۇ، ئەمما قانداق قولغا كىرگۈزۈشنى بىلمەي غەمگە چۆكۈپتۇ. يىراقلارغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن ئات بولمسا بولمايدىكەن. ئەمما ئۇنىڭ يۈرتىدا دۇنيانىڭ تۆت تەرەپتىكى ئۇچغا يېتىپ بارالايدىغان يۈگرۈك ئاتلار يوق ئىكەن.

ئالكساندىر ئۇيان ئويلاپ، بۇيان سوراپ، كۆپ سۈرۈشتە قىپتۇ. ئاخىرى تەڭرىتاغ دېگەن ئۇزاق قارلىق تاغلارنىڭ ئەتراپىدا ئاجايىپ كۈچلۈك، چىداملىق ۋە چېچەن ئاتلار بار دەپ ئاڭلاپتۇ. ئۇ ئاتلارنى ئۇيغۇرلار كۆندۈرگەن ۋە ئاۋۇتۇپ كۆپەيتكەن ئىكەن.

ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تەڭرىتاغ بويىدا ياشايدىغان كىشىلەر

دۇنيادا ئاتنى ئەڭ بۇرۇن كۆندۈرۈپ باققان ئىكەن. ئۇيغۇرلار دۇنيادا ئەڭ بۇرۇن ئىگەرنى ياساپ چىققان، ئىشتان كىيگەن، ئۆتۈك تىككەن مىللەت ئىكەن. ئۇلار ئاتقا ئامراق ئىكەن. ئاتنى قانات دەيدىكەن، ئاتقا منسىلا ئۇچۇدىكەن. شۇ چاغدا ئۇيغۇرلاردىكى ئارغۇماق دېگەن ئات ھەممە بازاردا تالاشتا قالغان ئاتلاردىن ئىكەن.

ئۇيغۇرلاردا ئارغۇماق ئاتلار بولغاچقا ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر دۇنيانى ئۇچقانداەك كېزىپ يۈرۈيدىكەن. ئۇلاردا ئات قوشۇلغان ئىگىز چاقلىق ھارۋىلار تىزىلىپ بىر كارۋان بولار ئىكەن. بۇنداق كارۋانلار شەرقتە خىتايىنىڭ چاڭئەندىن يولغا چىقىپ غەربتە بۇگۇنكى ئىتالىيەنىڭ رىمغا بارار ئىكەن. بۇ كارۋان ماڭغان يولنى ئۇ چاغدا كىشىلەر كارۋان يولى دەپتىكەن. بۇ يولدا ئېگىز ھارۋا بىلەن توشۇلغان يىپەك رەختلەر داڭلىق بولغاچقا يىپەك يولى دەپ ئاتىلىپ قالغان ئىكەن. ئۇيغۇرلار بۇنداق ئېگىز ھارۋىلارنى قانقا دەپ ئاتاپتىكەن.

ئۇيغۇرلار يىپەك يولىدا دۇنيانىڭ تۆت بۇلۇڭىغا كارۋانلارنى يولغا سالدىكەن. ئۇلار يەنە سارايلارنى قۇرۇپ سودىگەرلەرنى كۈتۈۋالدىكەن. ئۇيغۇرلار مەخسۇس سودىگەرلەر چۈشۈپ ئۆتۈدىغان يەرلەرنى لەڭگەر دەپ ئاتىغان ئىكەن. لەڭگەرلەرگە سالغان قونالغۇنى ساراي دەيدىكەن. سارايلارنى ئاچىدىغان كىشىلەرنى سارايۇەن دەپ ئاتايدىكەن. شۇڭا بۇگۈنكى ئۇيغۇرلاردا لەڭگەر، ساراي دېگەن ئىسىم ھەممە ۋىلايەتتە بار ئىكەن.

ئۇيغۇرلار ئارغۇماق دەپ ئاتالغان يۈگۈرۈك ئاتلىق قوشۇنى

بلـــەن دۇنيـــادا كۆچلـــۈك ئىكـــەن. ئۇيغـــۇرلار يەنـــە ئارغۇماقلارغـــا مىنگـــەن كارۋانـــلار بلـــەن دۇنيـــادا بـــاي ئىكـــەن. ئۇيغـــۇر قوشـــۇنى ئارغۇمـــاق ئاتـــلار قوشـــۇلغان ئېگـــىز چاقلـــىق جـــەڭ ھارۋىلـــىرى بلـــەن ئۇرۇشـــلاردا دائىـــم ئۇســـتۇن بولىدىكـــەن. ئۇيغـــۇرلار ئېگـــىز چاقلـــىق ھـــارۋا ياساشـــقا ئۇســـتا بولغاچقـــا، ئۇيغۇرلارنـــى تارىختـــا قانقىلـــلار، يەنـــى قانقالىقـــلار دەپ ئاتاپتىكـــەن. بـــۇ ئېگـــىز چالـــىق ھارۋىلىقـــلار دېگـــەن بولىدىكـــەن. خىتايـــلار ئۇيغـــۇرلار ياســـىغان ئېگـــىز چاقلـــىق ھارۋانـــى ئېگـــىز چـــاق دەپ ئاتاپتىكـــەن. شـــۇڭا ئـــۇلار ئۇيغـــۇرلار تۇرپانـــدا قۇرغـــان بىـــر دۆلەتنـــى ئېگـــىز چاقلىقـــلار دۆلتـــى دەپ ئاتىغـــان ئىكـــەن. بـــۇ ئېگـــىز چاقلارنـــى ھازىرمـــۇ تاپقىلـــى بولىدىكەن.

ئالكســـاندىر ئـــاۋۋال يېقـــىن ئەللەرگـــە ھۇجـــۇم باشـــلاپ رىمنـــى ئاپتـــۇ. ئـــۇ رىمدا ئۇيغـــۇر تىجارەتچىلـــەر ئاچقـــان بازارلارغا، ســـارايلارغا كىرىپتـــۇ، ئۇيغۇرچـــە مالـــلار تىزىلغـــان رەســـتىلەرنى ئارىلاپتـــۇ. ئـــۇ ئەســـكەرلىرىنى قوراللانـــدۇرۇش ئۈچـــۈن ئالتايـــدا تاۋلانغـــان تۆمـــۈر، تۇرپانـــدا ياســـالغان ئېگـــىز چاقلـــىق ھـــارۋا يەنـــى قانقـــا، قەشـــقەردە قۇيۇلغـــان تـــوپ، خوتەنـــدە توقۇلغـــان ســـاۋۇت ۋە ئىلـــدا تىكىلگـــەن كـــۆن ئۆتۈكلەرنـــى ســـېتىپ ئاپتـــۇ. بولۇپمـــۇ ئـــۇ خوتەندىـــن چىققـــان ئەتلەســـلەردىن كۆزىنـــى ئۇزەلمـــەي قالغـــان ئىكـــەن.

ئالكســـاندىر ريـــم شـــەھىرىدە ئۇيغـــۇرلار ئاچقـــان ئـــات بازىرىنـــى كۆرۈپتـــۇ. بـــازاردا ئۇيغـــۇر دۆلىتىدىـــن كەلگـــەن ئاتـــلار كـــۆپ ئىكـــەن.

ئۇ ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ ئارغۇماقلارنى مىنىپ بېقىپتۇ. ئۇ ئارغۇماقلارنى سىلاپ تۇرۇپ ئويلاپ قاپتۇ. ئەگەر مۇشۇ ئارغۇماقلار مېنىڭ بولسا ئۇزاق ئەللەرنى بىر قانچە كۈندە بېسىۋالسام، ئۆلمەسلىكنىڭ دوربىسىنمۇ ئىچسەم، دۇنيانى ئالماق ئاسان بولمامدۇ؟

ئالكساندىر شۇلارنى ئويلاپ ئۇيغۇرغا بۇرۇنراق هۇجۇم قىلىشنى ئويلاپتۇ. ئەمما ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇچقۇر ئاتلىق قوشۇنى، ئۇيغۇر قوشۇنىدىكى قېچىر سۆرەيدىغان توپلار ۋە قانقا ئاتلىق جەڭ هارۋىلىرىدىن قورقۇپ ئىككىلىنىپ قاپتۇ. ئەمما ئۇيغۇرلاردىكى ئۆلمەسلىك دوربىسى، ئارغۇماق، توپ ۋە گۈزەل ئەتلەسلەر ئۇنى ئۇرۇشقا ئۇندەپتۇ.

ئالكساندىر رىمنى ئالغاندىن كېيىن ئاۋۋال پۈتۈن ياۋرۇپانى، ئاندىن دېڭىز ئاتلاپ مىسىرغا قوشۇپ ئافرىقانىڭ شىمالىنى بېسىۋاپتۇ. ئۇزاققا قالماي بۇگۈنكى تۈركىيەنى بېسىۋاپتۇ. 329 ـ يىلىغا كەلگەندە ئالكساندىر بۇگۈنكى ئىراق، ئىران ۋە ئافغانىستانلارنى بېسىۋاپتۇ. شۇ يىلى ئۇ 140 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەر ئۇرۇش قىلىپ كەپتۇ.

ئۇيغۇر قوۇل بولمايدۇ

ئالكساندىر يىراققا يۈرۈش باشلىغان چاغلاردا ئۇيغۇرلارغا شۇ ئىسىملىك بىر كىشى خاقان ئىكەن. ئوردا قەشقەردە بولۇپ، خان ئۇ چاغدا يوق ئىكەن. ئۇ قارا كۆل بويىدا ئاققۇلارغا قاراپ ئولتۇرغان ئىكەن. ئالكساندىر ئەۋەتكەن ئەلچى رۇخسەت سورىمايلا خاقانغا يېقىن كەپتۇ.

شۇ خاقانلىك ياساۋۇلى ئەلچىنى توسۇپ قولدىن مەكتۇپنى ئېلىپ ئوقۇپتۇ. مەكتۇپنىڭ يېرىمى تۈگمەي خانلىك قوشۇمسى تۇرۇلۇپتۇ. خەت ئوقۇلۇپ بولغاندا خان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كېتىپتۇ .

ئالكساندىرنىڭ ئەلچىسى ئېلىپ كەلگەن مەكتۇپتا تەلەپلەر يولسىز ئىكەن. ئالكساندىر ئۇيغۇر بۇلاقنى بېرىشنى، ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ بويىغا ئالكساندىرغا بىر قورغان قۇرۇشنى تەلەپ

قىپتۇ. ئۇ يەنە خانغا؛ ئون مىڭ ئۇيغۇرنى تۆمۈرچى قۇل، ئون مىڭ ئۇيغۇر قىزنى ئەتلەسچى دېدەك، ئون مىڭ مالچى ئۇيغۇرنى ئاتباقار قۇل، ئون مىڭ باتۇر ئۇيغۇرنى ئەسكەر قۇل سۈپتىدە سۇۋغات قىلىشنى بۇيرۇپتۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە خاندىن 40 مىڭ قېچىرلىق توپ ۋە قىرىق مىڭ تۆگىدە ئەتلەس، كۆن ۋە ئىگەر ـ جابدۇق سوراپتۇ. ئەگەر يۇقىرىقى تەلەپلەرگە قوشۇلمىسا ھۇجۇم قىلمىز دەپتۇ.

ئۇ چاغدا شۇ خاقانىڭ ئەسكەرلىرى مەشىقتە ئىكەن. بىر بۇيرۇق بىلەن ھەممەيلەن خان ئالدىغا تەق بوپتۇ. مەكتۇپنىڭ مەزمۇنى يەتكۈزۈلگەندە سەپتە تۇرغان ئەسكەر ۋە قۇماندانلارمۇ غەزەپتىن قىلىچلارنى قىنىدىن چىقىرىپ ۋاراقلاپ كېتىپتۇ.

شۇ خان تەمكىنلىك بىلەن ئەلچىگە ئەسكەر ۋە قۇماندانلارنىڭ ئالدىدا شۇنداق دەپتۇ: «بىزنىڭ ئەجدادلاردىن قالغان تاش كىتابىمىز بار. ئۇنىڭدا بۇۋىلار تەڭلىك، ئەركىنلىك، قانۇن، ئەل ۋە ئىنسانلىق مۇقەددەسىتۇر دېگەن. بۇنداق دېگىنىمىز بىز بۇ بەش نەرسە ئۈستىدە مۇرەسسە قىلمايمىز، سۇۋغاتلاشمايمىز ۋە سودىلاشمايمىز. تەڭرى ئىنسانغا تەڭ ـ باراۋەر ھوقۇق

بەرگەن، شۇڭا ئۇنى تەڭرى دەيمىز. بىزدە تەڭرى دېگەنلىك تەڭلىكنى ياراتقۇچى ۋە تەڭسىزلىكنى تۈگەتكۈچى دېگەن سۆز. بىزدە ئەر دېگەن سۆز ئەسلى ئىنسان دېگەنلىك بولىدۇ. ئەرك دېگەن سۆز ئەردىن كەلگەن بولۇپ، ئىنسانلىقنىڭ بەلگىسى. ئەرك بولمىغان، ھۆرلۈك بولمىغان يەردە ئەرلىك بولمايدۇ، ئەركىن بولمىغان ئىنسان ئىنسان ئاتالمايدۇ. بىز ھۆر يارالدۇق، ھۆرلۈكتە ياشايمىز. بىز دۇنياغا تاراپ مال ساتىمىز، ئەمما ئەل ساتمايمىز. چۈنكى ئەل دېگەنلىك تىلمىزدا دۆلەت، مىللەت، ۋەتەن دېگەن مەنىدە. بىز تىلمىزدىن چىققانىنى تىلخەت دەيمىز، كېڭەشتىن چىققانىنى قانۇن دەيمىز، شۇڭا تىلمىزنى كەسسەڭمۇ تىلخەتتىن، قېنىمىزنى ئىچسەڭمۇ قانۇندىن ۋاز كەچمەيمىز. بىز ھۇنەرنى، تاۋارنى، مالنى سۇۋغات قىلىمىز، ئەمما باشقىلارغا ئىنسان يوللاپ سۇۋغاتلاشمايمىز. بىز ئۇچۇن بۆشۈكتىكى بوۋاقتىن تارتىپ قەبرىدىكى ئۆلۈككىچە ئوخشاش قىممەتلىك. بىزگە ئىنساننىڭ جېنى، تېنى، ئېتىقادى، مال ۋە نوموسى چېقىلغۇسىز مۇقەددەس. سەن مەندىن قىرىق مىڭ ئۇيغۇر قۇل تەلەپ قىپسەن. ئۇيغۇر تىرىكلا بولسا ئەردۇر، ئەركىندۇر، ھۆردۇر، ھەرگىز قول بولمايدۇ. بىز ھەممەمىز سامادىن تەڭرىتاغقا ساقىغان يۇلتۇزلارمىز. بىز تارىمغا ياغقان يامغۇر، تەكلىماكانغا ئۇنگەن يۇلغۇنلارمىز. بىز بۇ يەرنىڭ؛ ئاسمانىنىڭ، سۇنىڭ ۋە ھاۋانىڭ ئىگىسى، ئەمما ھېچ كىم بىزنىڭ ئىگىمىز ئەمەس. بىز ھەق سۆزگە باش ئىگمىز، ئۆتكۈر قىلىچقا ئەمەس. بېشىمىزنى قىلىچ بىلەن ئەگمەكچى بولساڭ قىلىچ بىلەن جاۋاب بېرىمىز».

ئالكساندىرنىڭ ئەلچىسى بۇ گەپلەرنى تىلماچتىن ئاڭلاپ چىرايى سارغىيىپ كېتىپتۇ. شۇخان ئەلچىنى مېھمان قىلىشقا بۇيرۇپتۇ. ئاندىن بارلىق ئەسكەر ۋە قۇماندانلارغا ئاڭلاتقان جاۋابنى پۈتۈكچىگە يازدۇرۇپتۇ. كاتىپ مەكتۇپنى ئەلچىگە سۇنۇپتۇ. ياساۋۇللار ئەلچىنى ئارغۇماقتا مىنگۈزۈپ سۇۋغا ـ سالاملار بىلەن يولغا سالىپتۇ.

قىرىق ئەسكەرگە بىر قازۇن

ئۇيغۇر خاقانى شۇدىن يۇقىرىقى كەسكىن جاۋابنى ئالغان ئالكساندىر غەزەپكە تولۇپتۇ. ئۇ ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق قىلىپ ھۇجۇمغا ئاتلىنىپتۇ. ئۇنىڭ قۇماندانلىرى قوشۇننى ئۇيغۇر خاقانى تۇرۇۋاتقان يەرگە باشلاپ كەپتۇ. چاڭ - تۇزاڭ كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىگەن، كىشنىگەن، پۇرقىغان ئاۋازى بارغانچە كۈچىيىپتۇ. ئۇلارغا ئۇيغۇر قوشۇنى تولۇق كۆرۈنۈپتۇ.

شۇخان تۆت مىڭ ئەسكىرىنى ئالكساندىرنىڭ 140 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا قارشى سەپكە تىزىپتۇ. ئالكساندىرنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇزاقتا تۇرغان شۇنچە ئاز ئۇيغۇر قوشۇنغا قاراپ ھەيران بولۇپتۇ. بەزى ئەسكەرلەر ئۇيغۇرلارنى مەسخىرە قىلىشىپتۇ. ئەمما ئۇيغۇر خان يەنىلا قارا كۆلدە ئاققۇلارغا قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇيغۇر قۇماندالارمۇ ئۇرۇشقا بۇيرۇق بەرمەپتۇ. ئالكساندىرنىڭ قۇماندانلىرى بۇنى كۆرۈپ كۆرەڭلەپتۇ. ئۇلار قىلىچ قالقانلارنى شاراقلىتىپ، ئۇيغۇر قوشۇنغا بىزدىن قورقتۇڭلار! دەپ چۇقان كۆتۈرۈپ يېقىنلاپ كەپتۇ.

ئالكساندىر قوشۇنى ئۇيغۇر قوشۇنغا يۈز مېتىر قالغاندا

توختاپتۇ. چوقان ـ سۈرەندىن قارا كۆلدىكى ئاققۇلار ئۈركۈپ، ئاق بۇلۇتلاردەك ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئۇيغۇر خان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ قىلىچىنى قىنىدىن چىقىرىپتۇ. بۇ بىر بەلگە ئىكەن. بۇنى كۆتۈپ تۇرغان قازۇن ئىسىملىك بىر قىز ئەسكەر قوشۇندىن ئاتنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ ئالكساندىر قوشۇنىنىڭ ئالدىغا چىقىپتۇ.

قازۇن ھېچ قورۇقماستىن ئالكساندىرنىڭ بارگاھىغا يېقىنلاپ كەپتۇ. ئالكساندىرنىڭ ئەلچىسى ئۇنى ئالكساندىرنىڭ ئالدىغا باشلاپ بېرىپتۇ. قازۇن ئالكساندىرغا تىك قاراپ: ئەگەر قىرىق ئەسكىرىڭ بىلەن ئوقيا ئېتىشتا مېنى يېڭەلسەڭ بىز ئۇيغۇر قوشۇنى يېڭىلگەن بولايلى، ئەگەر قىرىق ئەسكىرىڭ ئوقيا ئېتىشتا مەندىن يېڭىلسە سەن ئۇلارنى باشلاپ كەلگەن يېرىڭگە قايت! دەپتۇ.

ئالكساندىر 140 مىڭ كىشىلىك قوشۇندىن قورقمىغان بۇ قىز ئەسكەردىن چۆچۈپتۇ. ئۇنىڭ باتۇرلۇقىغا ھەسەت قىپتۇ. ئەمما قىزغا قايىل بولماي تۇرالماپتۇ. ئەمما شۇنداق تۇرسىمۇ چاندۇرماي قىزنى كۆرمىگەن بولۇۋاپتۇ. ئۇ كاتىپىن ئۇيغۇر خاقانى شۇغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ مۇنداق دەپتۇ: سەن ئۇيغۇردىن بىر ئەر تاپالماي بىزگە بىر دېدەكنى ئەۋەتتىڭمۇ؟ دەپ مەسخىرە قىپتۇ.

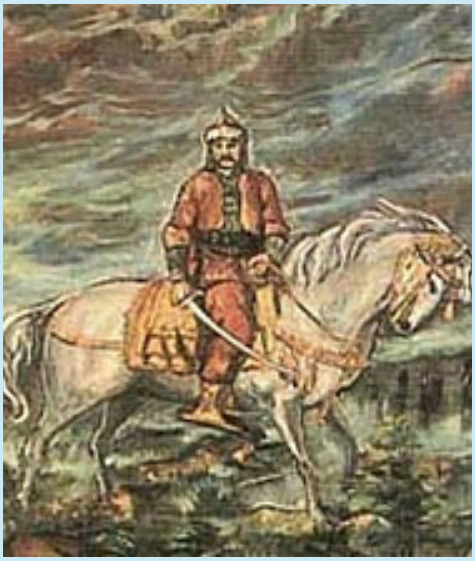

ئۇيغۇر خانى شۇ ئالكساندىرنىڭ مەكتۇبىنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاپتۇ ھەمدە ئۇنىڭغا يازغان جاۋابنى ئوقيا بىلەن ئېتىشقا

بۇيرۇپتۇ. ئالكساندىرنىڭ كاتىپى ئوقيا بىلەن ئېتىلغان خەتنى ئالكساندىرغا ئوقۇپ بېرىپتۇ. خەتتە ئۇيغۇر خان ئالكساندىرغا: ئېسىت سېنىڭ ئارىستوتىلغا ئوقۇغۇچى بولغان تۇرۇپ شۇ سۆزنى دېگىنىڭگە. سەن قىز - ئاياللارنى دېدەك دەپ بىلسەڭ، بىزدە ئاياللار خان بىلىپ خانىم دەيمىز، ئۇلارنى زۇلمەتنى يورۇتقۇچى ئاي، سۆيۈلگۈچى ۋە ئايالغۇچى مەنسىدە ئايال دەيمىز. شۇڭا بىزدە قىز دېگەن سۆز قىس-قىممەتلىك دېگەن سۆزدىن كەلگەن، بىز ئۇچۇن قىزلار ئەتىۋارلىقلار دېگەن سۆز. بىز قىز - ئاياللارنى گۈل دەيمىز، چېكىمىزگە قىسىمىز. تاجاۋۇزچى ھۇجۇم قىلىپ كەلگەندە بىزدە ئوغۇل-قىز، ئەسكەر-پۇقرا دەپ ئايرىش يوق. ئۆزىمىزنى قوغداشقا كەلگەندە ھەر بىر ئۇيغۇر بىر ئەسكەر. بىز ئارمىيەنى قوشۇن دەيمىز، بۇ دۇشمەنگە قارشى سەپكە قوشۇلغانلار دېگەن سۆز. بىزدە ھەر بىر ئۇيغۇر ئەركىنلىك ئۈچۇن سەپكە قوشۇلغان بىر ئەسكەر، ھەر بىر ئۇيغۇر تاجاۋۇزغا قارشى بىر قوشۇن، دەپ يازغان ئىكەن.

ئالكساندىر خەتنى ئوقۇتۇپ ئاڭلىغاندىن كېيىن جاۋابقا باشقا سۆز تاپالماپتۇ. نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇرۇش قىلىپ سىنالغان ئەسكەرلەرگە ئىشىنىپتۇ. شۇ خان ئەۋەتكەن بۇ قىزنى يېڭىپ ئەسىر ئېلىشنى خىيال قىپتۇ. شۇڭا ئاخىرى قازۇن قويغان تەلەپكە قوشۇلۇپتۇ.

ئۇلار ئۇيغۇرلاردۇر

قازۇن ئاۋۇال مەيدانغا چۈشۈپ قىلىچ ئوينىتىپتۇ. مەيداندا يا تارتىپ ماھارەت كۆرسىتىپتۇ. ئۇ كېيگەن قالپاقنىڭ قاناتلىرى لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىكەن. ئۇ ئوقنى يەردە تۇرۇپ قانداق يىراققا ئاتسا، ئاتقا منىپ تۇرۇپمۇ شۇنداق ئۇزاققا ئاتالايدىكەن. ئۇ ئات چاپتۇرۇپ تۇرۇپ كېلىپ ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئاتىدىكەن.

قازۇن بىلەن ئالكساندىرنىڭ ئەسكەرلىرى مۇسابىقە قىلىشقا باشلاپتۇ. قىز بىلەن بەيگىدە بەسلەشكەن بىر قانچە ئەسكەر كەينى - كەينىدىن يېڭىلىپتۇ. بىر قانچە ئەسكەر ئوقيادا بەسلىشىپتۇ، ئەمما ھېچ بىر مەرگەن ئۇتالماپتۇ. بەسلەشكەنلەرنىڭ ھەممىسى ھېرىپ يانى تارتالماي بىر - بىرلەپ مەيداندىن چېكىنىپتۇ.

ئالكساندىر بىر بىرلەپ يېڭىلىۋاتقان ئەسكەرلەرگە قاراپ ئاچچىقلاپتۇ، باتۇر قىز قازۇنغا زوقى كەپتۇ. ئۇ يېڭىلگەن ئەسكەرلەرنى كۆزىتىپ ئۇرۇش قىلىشتىن ۋاز كېچىپتۇ. ئۇ ئۇچقۇر ئاتقا منىپ يولۋاستەك تاشلىنىدىغان قازۇنداك ئەسكەرلەردىن،

مۇشۇنداق ئەسكەرلەر بار قوشۇندىن قورقۇپتۇ. ئوقيانى هارماي تارتىدىغان ۋە بىر ئوقنىمۇ زايا قىلماي تەگكۈزىدىغان بۇنداق ئۈيغۇر ئەسكەرلەرنى يېڭىشكە ئۇنىڭ ئەمدى كۆزى يەتمەپتۇ. ئۇ ئۇرۇشلاردا هازىرغىچە يېڭىلمىگەن ئىكەن. ئۇنىڭ قوشۇنمۇ يېڭىلمەس دەپ دۇنياغا تونۇلغان ئىكەن. شۇڭا ئۇنىڭ ئۈيغۇر قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشۇپ «يېڭىلدى!» دېگەن ئاتقا قالغۇسى كەلمەپتۇ، هەمدە ئەلچى ئەۋەتىپ ياراشماقنى ئىلتىماس قىپتۇ.

شۇ خانمۇ ئۇرۇشنى خالىمايدىكەن، ياراشقىلى تەييار ئىكەن. ئالكساندىر ئاق بايراق چىقىرىپ جەڭ مەيدانىدىن چېكىنگەندە شۇ خانمۇ ئەسكەرلەرنى باشلاپ قايتىپتۇ. ئالكساندىر بارگاهقا قايتقاندىن كېيىن تارىخچىلارغا: «دۇنيا بىلسۇنكى ئۇلار ئۈيغۇرلاردۇر، ئۇلار ئوقنى ئالدىغا قاندىق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئاتىدۇ. ئۇلار هېچكىمگە بېقىنمايدۇ، ئۆزىنىڭ ئۇزۇقىنى ئۆزى تاپىدۇ، بۇلارغا ئۇچرىغان ئۇۋ ئامان قالمايدۇ، بۇلارغا چېقىلغان دۇشمەن يېڭىلىدۇ. ئۈيغۇرلار باشقىلارغا موهتاج بولمايدۇ، باشقىلارنىمۇ موهتاج قىلمايدۇ. ئۇلار تەڭلىكنى تەڭرىدەك ئۇلۇغلايدۇ، شۇڭا يا باشقىلارنى قۇل

قىلمايدۇ، ياكى باشقىلارغا قۇل بولمايدۇ. ئۇيغۇرلار ئۆلۈمدىن قورقمايدۇ، ئەركسىز ياشاشتىن قورقىدۇ. شۇڭا ئۇيغۇرنى ئۇرۇشتا يەڭگىلى، ئەسىر ئالغىلى بولمايدۇ. دۇنيا مەندىن ئىبرەت ئالسۇن. ئۇيغۇرغا چېقىلىپ زىيان تارتمىسۇن. مەن دۇنيادا ھېچ بىر قوشۇن بىلەن ياراشمىغان. تارىخمىدا تۇنجى ياراشقىنىم ئۇيغۇرلار بولۇپ قالسۇن» دەپ يازدۇرۇپ قويۇپتۇ.

ياراشقاندىن كېيىن

شۇخان ئالكساندىرنىڭ ئىلتماسىنى قوبۇل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككى خان كېلىشىپ قالدىغان بولۇپتۇ. قايتا ئۇرۇش بولمايدىغان بوپتۇ. ئۇلار تەڭرىتاغنىڭ قۇيرۇقىغا جايلاشقان ئالتۇن قان دېگەن يەردە سۆھبەتكە ئولتۇرۇپتۇ. سۆھبەتتىن كېيىن سوۋغات ئالماشتۇرۇش بولۇپتۇ. ئۇيغۇرخان ئالكساندىردىن يۇنانچە كىتابلاردىن باشقا چارۋا ۋە ئالتۇنلارنى رەت قىپتۇ. ئالكساندىر ھەددىيە قىلغان قۇللارنى شۇ يەردىلا ئازات قىپتۇ. ئۇ ئالكساندىردىن پەقەت ئۇيغۇرغا سەنئەتكار، ھۇنەرۋەن ۋە ئوقۇتقۇچى ئەۋەتىشنى تەلەپ قىپتۇ. خان يەنە ئارخىمىت، دېموكرىت، پىفاگور، سوقرات، پىلاتۇن، ئارىستوتىلنىڭ ئەسەرلىرىنى يۇنانىدىن ئەكەلدۈرمەكچى بوپتۇ. ئۇ ئالكساندىردىن گىرىكچىدىن بۇ ئەسەرلەرنى ئۇيغۇر تىلىغا ئۆرۈيدىغان تەرجىمان ئەۋەتىشنى ئىلتماس قىپتۇ. ئۇ يەنە ئالكساندىردىن يۇنانچە

ھەيكەل ياساشنى ۆە رەسىم سىزىشنى ياخشى بىلدىغان رەسسام ۆە ھەيكەلتاراش ئەۆەتىشنى سوراپتۇ.

شۇخان ئالكساندىر بىلەن ياراشقاندىن كېيىن ئۇيغۇر ھۇنەرۆەنلەرنى مەھمان سۇپتىدە ماكدونىيەگە ئەۆەتىشكە ماقۇل بولۇپتۇ. ئالكساندىرغا ئات، ئىگەر، ئەتلەس، گىلەم، قورال - ياراق، توپ، ئوق - دورا ۆە قانقا ھەدىيە قىلىشقا ماقۇل بوپتۇ. ئالكساندىرنىڭ كېسەل ئەسكەرلىرىنى داۆالاش ئۇچۇن خوتەندىكى داڭلىق تېۆىپ غازباينى ئەۆەتىشكە قوشۇلۇپتۇ.

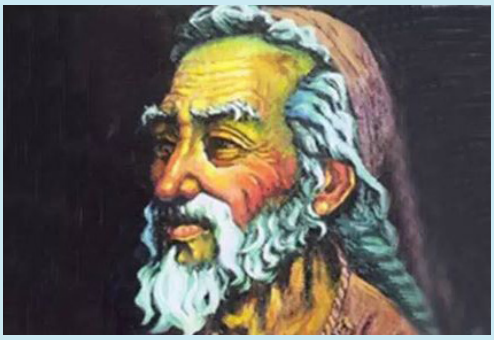

خان ئالكساندىرنى كۆپ مەھمان قىپتۇ، مەھمان بولۇپ ئۇيغۇر بۇلاققا بېرىشقا قوشۇلۇپتۇ. ئەمما ھەر قانچە تەلەپ قىلسىمۇ ئۇنىڭ قوراللىق قوشۇن بىلەن ئۇيغۇر بۇلاققا ۆە زېمىنغا كىرىشىگە يول قويماپتۇ. تاش كىتابتا يېزىلىشچە قوراللىق يات قوشۇننىڭ ئۇيغۇر تۇپراقلىرىغا كىرىشىگە بولمايدىكەن. ئەگەر يات قوشۇن كىرمەكچى بولسا بېشى بارلار باش ئېگىپ، تىزى بارلار تىزلىنىپ كىرىشى كېرەك ئىكەن. ئالكساندىر سەۆەبىنى سورىغان ئىكەن، خان: ئۇيغۇر بۇلاققا قوراللىق يات قوشۇن يېقىنلاشسا سۇيى قانغا ئايلىنىدۇ، بۇلاققا ئاقچا ۆە قىلىچنىڭ سايىسى چۇشسە سۇ زەھەرگە ئايلىنىپ ئاقىدۇ، دەپتۇ.

ئالكساندىر قوشۇن بىلەن ئۇيغۇر بۇلاققا يېقىن كېلەلمەپتۇ. قوشۇنسىز كىرەي دېسە بۇرۇن ئۆلتۇرگەن ئادەملەرتۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلارمۇ، ئۆچ ئالارمۇ، دەپ قورقۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇيغۇر بۇلاقنىڭ سۇيىنى ئىچەلمەي نائىلاج يولنى ئۆزگەرتىپ

هندىستانغا يول ئاپتۇ. ئۇ يۇرۇش قىلىپ هندىستانغا بېرىپتۇ ۋە شۇ يەردە كېسەل بىلەن ئۆلۈپتۇ، ئەممىا ھەر زامان ئاغزىدىن ئۇيغۇر بۇلاق دېگەن سۆزنى چۈشۈرمەپتۇ.

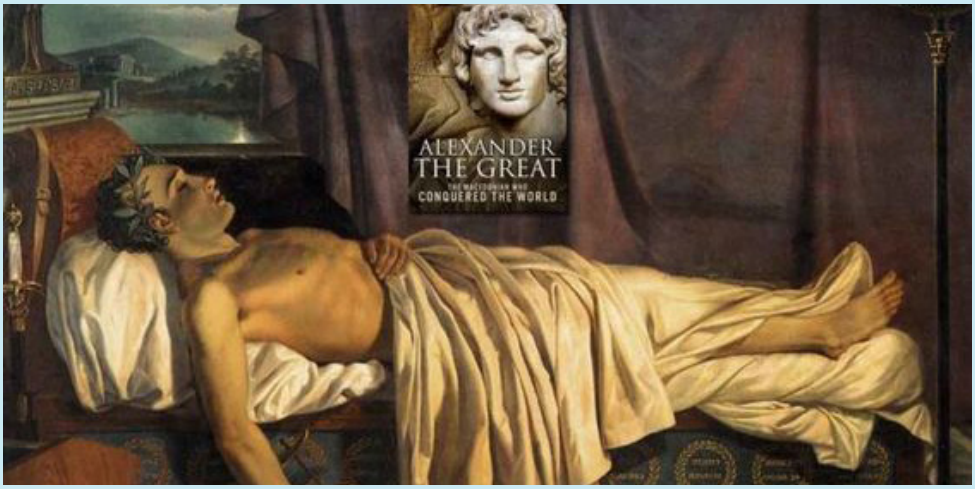

تارىختىن قايتىپ كەلدۇق

دادام، ــ تارىختىن قايتىپ كەلدۇق، دەپ كىتابنى ياپتى. ئاندىن بېشىنى ئالقانلىرىغا ئېلىپ تامغا يۆلەندى. ئۇ كىتابنى قويۇپ ھېكايە باشلىغاندا دائىم شۇنداق قىلاتتى.

ــ ئالكساندىر ماكدونسكىنى بىز ئىسكەندەر دەيمىز بالام. گەرچە ئۇ بوسۇغىمىزغا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ بىزگە كىتاب، ھۈنەر ۋە سەنئەت ئېلىپ كەلگەن. شۇڭا مەھمۇد بوۋىمىز مىڭ يىل بۇرۇن يازغان دىۋانىدا ئۇنى يامان كۆرمىگەن، ئۇ قۇرغان شەھەرلەرنى بىرمۇبىر تىزىپ چىققان. بوۋىمىز نەۋايى بەش يۈز يىل بۇرۇن ئۇنىڭغا ئاتاپ: «سەددى ئىسكەندەر» دەپ بىر داستان يازغان. چۈنكى ئالكساندىر پەننى، سەنئەتنى

ياخشى كۆرەتتى. ئۇ دۇنيادىكى تۇنجى ئۇستاز ئارىستوتىلنىڭ شاگىرتى ئىدى.

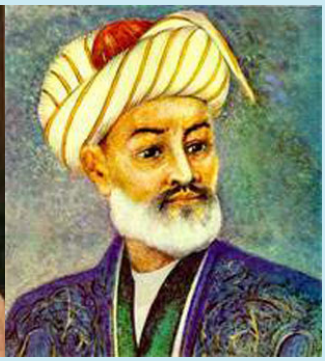

ــ ئالكساندىر ئەينى چاغدا ئارىستوتىلنىڭ ئىزى بىلەن ماڭغان ۋە سەنئەت، بىلىم ۋە ئادالەتنى جاھانغا يايغان ئىدى. ئۇنىڭدا ئەخلاق، ھەققانىيەت ۋە ئەقىلنى قوغلاشقان روھ بار ئىدى. تۇنجى ئۇستاز ئارىستوتىلنىڭ ئىزىدىن ماڭغان، دۇنيادا ئىككىنچى ئۇستاز ئاتالغان فارابىي دېگەن بىزنىڭ بوۋىمىز بولىدۇ. ئۇمۇ ئارىستوتىلنى قەدىرلىگەن. فارابىي ئارىستوتىلنىڭ كىتابىدىكى بىلىمنى، ئۆزى ياراتقان مۇزىكا ۋە مۇقامنى بىزگە مىراس قىلغان. ئۇ مۇزىكا ھەققىدە ئەسەر يازغان. قالۇن دېگەن سازنى ئىجات قىلغان. مەن سىلەرگە فارابىينىڭ ھېكايىسىنى ئايرىم سۆزلەپ بېرىمەن، دەپ بېشىنى قاشلاپ قويغان ئىدى دادام. ئۇنىڭ چاچسىز بېشىنى كىشىلەر ئايدىڭ باش دەيتتى. مەھمۇد قەشقەرىنى دادام ھەممىنى بىلىدۇ، دېگەن ئىدى. ئۇ ئادەممۇ دادامدەك ئايدىڭ باش بولغىدى بەلكىم. ئايدىڭ باش دادامدىن يەنە سوردىم.

ــ دادا، تاش كىتاب قانداق كىتاب؟ ئۇنىڭدا يەنە نېمە يېزىلغان؟ كېيىنكى ئۇيغۇر خانلارمۇ تاش كىتابقا ئەگەشكەنمۇ؟ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى داڭلىق خانى ئالپ ئەرتوڭا ئىكەن، ئوغۇزخان دېگەن شۇمۇ ياكى بۇ سەن دېگەن شۇخان شۇمۇ؟ ئالكساندىر بىزگە ئەۋەتكەن كىتابلار، ئۇستازلار، ئالىملار قانداق بولغان؟ دادام بىرنى ئۇھ تارتتى. ئاندىن:

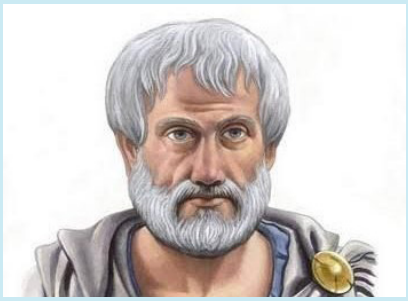

— ئۇيغۇرلار بۇتقا ئىشەنگەندىن كېيىن ھەممە نەرسە يېڭىلانغان. ئالىپ ئەرتوڭا، تاش كتاب، ئالكساندىر ئەۋەتكەن كتابلار ئۇنتۇلغان، قۇمغا كۆمۈلگەن شەھەرلەرگە مەدەنىيەتمۇ كۆمۈلگەن. ئۇيغۇرلار يېڭىدىن يازغان نۇرغۇن كتابلارمۇ كۆمۈلۈپ كەتكەن.

— تاش كتابتا ساقلانغان سىرلار بىر - ئىككى ئېغىز سۆز بىلەن يېشىلمەيدۇ. كتابقا يېزىلغان ۋەسىيەت، ھېكمەتلەر ۋە تۈگۈنلەر سەن قويغان سوئاللار بىلەن يېشىلمەيدۇ. بۇ ئۇزۇن ھېكايە. تاش كتابنىڭ مەزمۇنى، ئۇيغۇر خانلاردىن ۋە قەھرىمانلاردىن قالغان ھېكايىلەر بەزىدە ئېيتىلىپ، بەزىدە ئۆزگىرىپ، يەنە بەزىدە ئۇنتۇلۇپ كەلگەن.

— شۇخان ئالىپ ئەرتوڭا بولماسلىقى مۇمكىن، ئۇ ئوغۇزخانمۇ ئەمەس. شۇخاننى كېيىن كىشىلەر چۇقان دېيىشكەن. بۇندىن 130 يىللار بۇرۇنقى قەشقەرگە چۇقان ۋەلىخانوف ئىسىملىك بىر قازاق تەۋەككۈلچى كەلگەن. ئۇ شۇخاندىن قالغان ھېكايە ۋە رىۋايەتلەرنى، شۇخاندىن قالغان ئۇيغۇر ئەۋلادلارنى ئىزدەپ كەلگەن. چۈنكى ئۇنىڭ چۇقان دېگەن ئىسمىمۇ بىزنىڭ قەدىمكى خانىمىز شۇ دېگەن خاقانىنىڭ ئىسمىدىن كەلگەن ئىكەن.

— ئەپسۇس بالام، چۇقان ئۇ چاغدا قەشقەردىن شۇخاننى ۋە تاش كتابنى بىلىدىغان ئۇيغۇرلارنى ئىزدەپ تاپالمغان.

چۇقان كەلگەندە بىز ئۇيغۇرلار قەدىمكى خانمزنى ئەمەس، ئۆزىمزنىڭ ئۇيغۇر دېگەن نامنمۇ ئۇنتۇپ قالغان ئىكەنمىز. مەھەللمىزدە كىشىلەر ئۇيغۇر بۇلاق دېيەلمەي ئۇرغۇي بۇلاق دەيدىغۇ! ھە، ئۇيغۇرنى ئۇنۇتسا شۇنداق خاتا دەيدىغان بولىدۇ. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئېيتىشچە، شۇقاننىڭ باربىسخان دەپ ئوغلى بولغان ئىكەن. بۇگۇنكى قىرغىزستاندا چۇ دەپ بىر دەريا بار، بۇ سۆزمۇ شۇ خاننىڭ ئىسمىدىن كەلگەن بولۇپ كېيىنچە چۇ بولۇپ ئۆزگەرگەن ئىكەن، دادام شۇنداق دەپ جىمپ كەتكەن ئىدى.

دادام بىر ھازا خىيالغا كەتكەندىن كېيىن، «ئەمدى ئۇخلاڭلار!» دەپ چىراقنى ئۆچۈرگەن ئىدى. ئۇ كۈنى دادامغا ھەر قانچە يالۇرساقمۇ، غەلۋە قىلساقمۇ ھېكايە ئېيتىشقا ئۇنمىغان ئىدى. ماڭا چۇقان، ئىسكەندەر، ئەپلاتون، پىفاگور، ئاربستوتىل، تاش كىتاب دېگەن گەپلەر تولىمۇ قىزىق تۇيۇلغان ئىدى. تاش كىتاب قانداق كىتابتۇ؟ تاشتىنمۇ كىتاب بولامدۇ؟ تاشقىمۇ كىتاب يازغىلى بولامدىغاندۇ، ئۇنىڭدا نېمىلەر يېزىلغان بولغيدى؟ تاش كىتاب نېمىشقا تاشلىنىپ كەتكەندۇ؟ قۇمغا كۆمۈلگەن شەھەرلەر

دېگـــەن نېمـــە گەپتـــۇ؟ شـــەھەرلەرنى نېمىشـــقا قۇم باســـقان؟ كۆمۈلمەي ســـاق قالغانلارچـــۇ؟ نېمـــە ئۈچۈن كۆمۈلمـــەي قېچىشـــقا ئامـــال قىلمىغـــان؟ بۇتقـــا چوقۇنـــۇش دېگـــەن نېمـــە؟ ئەجـــدادلار بۇتقـــا چوقۇنۇشـــنى قەيەردىـــن ئۆگەنگـــەن؟

دادامنـــڭ خـــورەك ئـــاۋازى ئاڭلانـــدى. مـــەن بولســـام ئۈيقۇســـىز. تـــاش كىتابنـــڭ، ئەپلاتوننـــڭ، ئاريســـتوتىلنىڭ ســـىرىنى ئاچالمـــاي تۇرســـام قۇمغـــا كۆمۈلگـــەن شـــەھەلەر چىقتـــى. ئويـــلاپ ـ ئويـــلاپ يېتـــىپ ئەتـــە كەچنـــڭ پاتـــراق بولۇشـــنى ئارمـــان قىلىـــپ ئۇخـــلاپ قالدىـــم.

ئەلنى بۆلگەن بەش ئوغۇل

— بۈگۈن بەش بارماقتەك بەش ئوغۇلنىڭ ھېكايىسىنى باشلايلى، دېدى دادام. هەممەيلەن بىر - بىرىمىزگە قاراشتۇق. بىز تۆت ئوغۇل ئىدۇق. دادام ئۇ كۈنى دىۋان دېگەن كىتابنى قولغا ئالمىدى. ئۇ هەممەيلەنگە تەكشى بىر قاراپ قويۇپ سىڭلىمنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ ھېكايە سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە بۇندىن كېينكى ھېكايە تاش كىتابلارنى ئۇنۇتقان ئۇيغۇرلار، شۇخانىڭ بۆلۈنگەن ئەۋلادلىرى، ئەجدادلار بۇتقا ئىشەنگەندىكى سەۋەب، بۇت باسقان ئەل، بۇتپەرەس خانلار، بۇتقا چوقۇنغان ئالملار، بۇت باسقان ئوردا - سارايلار هەمدە قۇم باسقان شەھەر هەققىدە ئىكەن.

— ئالكساندىر ماكىدونسكى بىلەن خاقان شۇ ياراشقاندىن كېيىن ئۇيغۇر سودىگەرلەرنىڭ تەلىيى كەپتۇ، دەپ گەپ باشلىدى دادام. ئۇلار رۇم، ئالكساندرىيە، سىپارتا، ئافىنا قاتارلىق شەھەرلەردە تېخمۇ كۆپلەپتۇ. ئاسىيانىڭ غەربى، كىندىكى ۋە شىمالدا ئۇيغۇر كارۋانلىرى بۇرۇنقىدىنمۇ ئەركىن كېزىپ يۈرۈيدىغان بوپتۇ.

بۇ يىللاردا ئۇيغۇرلار باي بوپتۇ. ئۇيغۇر دۆلتى تېخمۇ

كۆچىيىپتۇ. يۇناندىن ئۇستىلار كېلىپ سارايلارنى ساپتۇ. ئۇيغۇرلار ئېلىدە يېڭىدىن بەش شەھەر بىنا قىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىسمىنى يېڭى بالىق، جانبالىق، سۇلمى، قوچۇ ۋە بەشبالىق قويۇپتۇ. خان بەشبالىقنى يازلىق پايەخت، قوچۇنى قىشلىق پايتەخت قىپتۇ. ئادەتتە بىرىنى يازلاق، يەنە بىرىنى قىشلاق دەيدىكەن.

ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ خاقان شۇ ئۆلۈپ ئورنىغا بارسخان ئولتۇرۇپتۇ. بارسخان دېگەن يولۋاس خان دېگەنلىك بولىدىكەن. ئۇ قېرىغاندا ئورنىغا ئوغلى خاقان مۇ ئولتۇرۇپتۇ. كىشىلەر شۇ خاننى چۇقان دېگەندەك خاقان مۇنى مۇقان دەپ ئاتاپتۇ. مۇقان زامانىدا ئۇيغۇرلارنىڭ رىم بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلۈپتۇ. ياۋرۇپا ئۇرۇش بىلەن قالايمىقان بولۇپ كېتىپتۇ.

مۇقاننىڭ تۇرپان، ئوتۇن، ئۆتۈكەن، ئابرال ۋە تۈمەن دېگەن بەش ئوغلى بار ئىكەن. مۇقان ئۆلگەندە ئۇلارنىڭ ھېچ بىرى يەنە بىرىگە قەشقەردىكى تەختنى بەرگىسى كەلمەپتۇ. ھەممە ئوغۇل ئورداكەنت دەپ ئاتالغان قەشقەرنى ئالسام، خان بولسام دەيدىكەن.

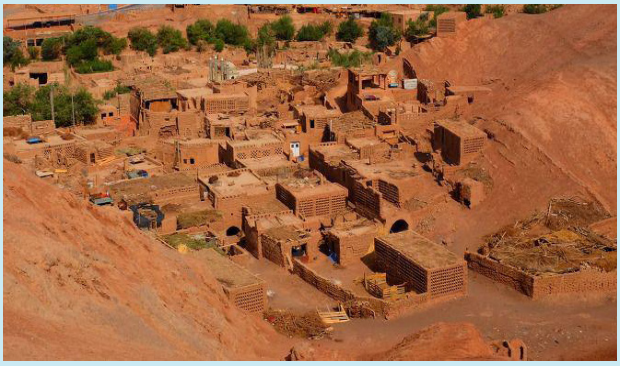

چۈنكى تەخت قەشقەردە ئىكەن. شۇڭا قەشقەرنى پايتەخت دەيدىكەن. خانلار ھەر قانچە كۆپ يەرنى باشقۇرغان بىلەن پايتەختتە تۇرمىسا خان سانالمايدىكەن.

ئوتۇن ئەڭ ئاۋۋال قەشقەرنى تاشلاپ يۇرۇڭقاش دەرياسى بويىغا كېتىپتۇ. ئۇ يەردە بىر شەھەر قۇرۇپتۇ. بۇ شەھەرنى

ئۆزىنىڭ نامىدا ئوتۇن دەپ ئاتاپتۇ. بۇ شەھەر كېيىن ئودۇن، ئوتەن ۋە خوتەن بولۇپ قاپتۇ. مەھمۇد قەشقەرى دىۋان دېگەن كىتابىدا سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ئالدىغا بىر ھ قوشۇلۇپ قالىدۇ دېگەن ئىكەن. شۇڭا ئۇيغۇرلار ئەرەبچە ئىسىملاردىن ئابىتنى ھاۋۇت، ئۆمەرنى ھۆمەر، ئوشۇرنى ھوشۇر، ئاشىرنى ھاشىر دەيدىكەن. شۇ سەۋەبتىن شاھزادە ئوتۇننىڭ ئىسمى ئاۋۋال ئودۇن بولۇپ كېيىنچە ئوتەن ۋە ھوتەن بولۇپ، ئاخىرىدا خوتەن دەپ ئۆزگەرگەن ئىكەن.

تۇرپانمۇ مۇرتۇق دېگەن دەريانىڭ بويىغا بېرىپتۇ. كىشىلەرنى يىغىپ بىر شەھەر قۇرۇپتۇ. ئۆزىنى خان دەپ ئاتاپتۇ. شەھەر بارغانچە ئاۋات بولۇپ ئادەملەر كۆپلەپتۇ. ئەمما مۇرتۇقتا سۇ ئاز ئىكەن. دەريادىن يىراق جايلاردا ياشايدىغان ئادەملەرگە سۇ يەتمەيدىكەن. تۇرپان دەريا سۇيى بارالمايدىغان ئېتىزلارغا يەر ئاستىدىن سۇ باشلاپ چىقىپتۇ. يەر ئاستىدىن سۇ باشلايدىغان ئېرىقنى كارىز دەيدىكەن.

كىشىلەر دەريا سۇيى يەتمىگەن يەرلەرنى كارىز سۇيى بىلەن سۇغىرىپتۇ. كارىزنىڭ ئىچى يازدا مۇزدەك سوغۇق، قىشتا ئىللىق ئىكەن. ئۇچاغدا كارىزنى ياز كۈنلەردە بۇگۈنكى توڭلاتقۇ ئورنىدا ئىشلەتكەن ئىكەن. تۇرپان ئۆزى باش بولۇپ قومۇلغىچە كارىز قازغان ئىكەن. كىشىلەرنى توپلاپ چوڭراق كارىزدا مەشرەپ قىلغان ئىكەن.

ئابرال ئۆزىگە ئەگەشكەن ئۇيغۇرلارنى باشلاپ مۇز داۋاندىن

هالقىپتۇ. ئۇلار شۇ ماڭغانچە ئىلى دەريا‌سى بويىغا بېرىپتۇ. شۇ يەردە بىر شەھەر قۇرۇپ ئىسمىنى مىڭلاق دەپ ئاتاپتۇ. ئابرالغا ئەگەشكەن ئۇيغۇرلار كېيىن تەڭرىتاغنىڭ شىمالىغا تاراپتۇ. بۇ ئۇيغۇرلار هازىرقى بورتالا، چۆچەك، ئالتاي ۋە غۇلجا ئۇيغۇرىنىڭ ئەجدادى ئىكەن.

ئۆتۈكەن شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىلىپ هازىرقى موڭغۇلىيەگە يېتىپتۇ. ئۇ ئۇرخۇن دەريا‌سىغا شەھەر قۇرۇپتۇ، ئىسمىنى ئوردابالىق دەپتۇ. سېلىنگا دەريا‌سى بويىدا بىر يايلاقتا ئاق ئۆي قۇرۇپ قۇرۇلتاي چاقىرىپتۇ. چېچىلىپ كەتكەن ئۇيغۇرلارنى يىغىپتۇ. ئۇنىڭغا ئەگەشكەن، پۇقرا بولغان كىشىلەر يايلاقنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلارنى ئۆتۈكەن دەپ ئاتاپتۇ. ئۆتۈكەندىن كېيىنكى بەگلەر قويا‌ش بەگلىرى دەپ داڭلىق بوپتۇ. چۈنكى ئۇلار قۇياشتەك ئادىل بولغان ئىكەن.

كەنجى ئوغۇل تۇمەن قەشقەردە قاپتۇ. ئۇنىڭدىن هەممەيلەن خاپا ئىكەن. بەش ئوغۇلنىڭ هېچ بىرى يەنە بىرىنى خان دېمەيدىكەن. ئۇلارنمۇ هېچ كىم خان دەپ ئېتىراپ قىلماپتۇ. چۈنكى قەشقەر ئۇيغۇرلار ئۇچۇن بىر يۇرەك ئىكەن. بۇ شەھەردە كىم خان ئاتالسا ئۇيغۇرغا شۇ خان بولىدىكەن. كىم قەشقەرنى ئالسا پۈتۈن ئۇيغۇرنىڭ كۆڭلىنى ئالغان بولىدىكەن.

ئوتۇن، تۇرپان، ئابرال ۋە ئۆتۈكەنلەر شەھەرنى ئۇرۇش قىلىپ تۇمەندىن ئالالماپتۇ. تۇمەن قەشقەرنى تالاشقان تۆت قېرىندىشىغا ئۆچ ئىكەن، تۆتەيلەنمۇ بىر ـ بىرىگە ئۆچ ئىكەن. شەھەرنى ئالالمىغان تۆت ئوغۇل قەشقەرنى يوق قىلساق پايتەخت يوق بولىدۇ، بىز قۇرغان شەھەرلەر پايتەخت بولىدۇ. هەممەيلەن ئۆز ئالدىمىزغا خان ئاتىلىمىز دەپ پۈتۈشۈپتۇ. شۇڭا ئۇلار قەشقەرنى چۆكتۈرۈش ئۈچۈن سۇ باشلاپتۇ. شەھەرنى سۇ باسقاچ كوچىلار يارلىق بولۇپ كېتىپتۇ. قاچالمىغان خەلق سۇغا غەرق

بوپتۇ. شۇ چاغدا قەشقەرنىڭ ھەممە يېرى سودا يار ئالغان بولغاچقا بۈگۈنكى قەشقەردە ساقى يار، كەسكەن يار، ئارا يار دېگەن كوچىلار كۆپ ئىكەن.

قەشقەر چۆكۈپتۇ. شەھەر يوق، تەختمۇ يوق بوپتۇ. شۇنداق كېيىن ئۇيغۇردا ھېچ بىر شەھەر پايتەخت دېيىلمەس بوپتۇ. شاھلارمۇ خان ئاتالماپتۇ. بۆلۈنۈپ كەتكەن بەش ئوغۇل ئەتراپتىكى كىچىك شەھەرلەرگە شاھ بولۇپ ياشاپتۇ. تۇمەن قەشقەرگە يېقىن بىر دەريا بويىغا شەھەر قۇرۇپ ئىسمىنى قەشقەر ئاتاپتۇ، ئەمما ھېچكىم ئۇنى پايتەخت دېمەپتۇ. تۇمەننىڭ ئىسمىغا ھەم خان قوشۇلماپتۇ. پەقەت ئۇنىڭ ئىسمى قەشقەرنى باسقان بىر دەريانىڭ ئىسمى بولۇپ قاپتۇ. قالغان ئوغۇللارنىڭ ئىسمىغمۇ خان قوشۇلماي بىردىن يۇرتقا ۋە تاغقا نام بولۇپ قاپتۇ.

ئايرىلغاننى ئېيىق يەر

ئوتۇن، تۇرپان، ئۆتۈكەن، ئابرال ۋە تۇمەن بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ توختماپتۇ. بەش ئوغۇل دۆلەتنى بەشكە پارچىلاپتۇ. ئەمما بۆلگەندىن كېيىن چېگرانى قانداق ئايرىشتا كېلىشەلمەپتۇ. بۇرۇندىن يىپەك يولىدا ئاۋات بولغان ئورتاق بازارلارنى ئۇلىشەلمەي جەڭ قىپتۇ. ئۇرۇش، جېدەل ۋە ھوقۇق

كۆرىشى تۈگىمەپتۇ. شەھەرنىڭ چوڭىنى ئالغانلار كىچىكىنى ئالغانلارنى كۆزگە ئىلماپتۇ.

بىر قانچە ئون يىللىق ئۇرۇش - تالاشلاردىن كېيىن بەش ئوغۇلنىڭ دۆلتى قوشنا ئەللەرگە يەم بوپتۇ. ئۇيغۇر دۆلتى دېگەن ئىسىم تارىخ بەتلىرىدىن ئۆچۈپتۇ. بەش ئوغۇلنىڭ ئەۋلادى ئەجدادىنى ئۇنتۇپ قۇمغا سىڭگەن دەريالاردەك يوقاپتۇ.

كىچىك شەھەرلەردە ياشايدىغان خەلق ئۇرۇشقاق شاھلاردىن يۈز ئۆرۈپتۇ. ئۇلارغا ئۆزىنى قوغداش ئېغىر كېلىپ يات ئەلگە قارام بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كىچىك شەھەلەر ۋە بازارلارمۇ باشقا ئەللەرگە قارام دۆلەتكە ئايلىنىپتۇ. ئۇيغۇر دېگەن بۇ ئەلدە مۇقاننىڭ ئوغۇللىرى بۆلۈنگەندىن كېيىن ئاۋۋال تۆت، ئاندىن 36 كىچىك دۆلەت بولغان ئىكەن، ئاخىرىدا كۆپىيىپ دۆلەتلەر 52 بولۇپتۇ.

يېپەك يولىدا شەھەرلەر ئارىسىدا قۇملۇق، چۆللۈك ۋە سايىلىقلار كۆپ ئىكەن. يولنى قوغدايدىغان بىر كۈچلۈك دۆلەت بولمىغاچقا يولدا قاراقچى كۆپلەپ قاپتۇ. بۇ قاراقچىلارغا

بۆلۈنگەن كىچىك ـ كىچىك دۆلەتلەرنىڭ كۈچى يەتمەيدىكەن. شۇنىڭ بىلەن تىجارەتچى كارۋانلارمۇ ئازلاپ ئۇيغۇرلار ئاچقان ساراي ۋە لەڭگەرلەرمۇ چۆلدەرەپ قاپتۇ.

يىپەك يولىدا قاراقچى بارغانچە كۆپلەپتۇ. كىشىلەر ئارىسىدا ئىشەنچ يوقاپتۇ. ھەممە يەرنى گۇمان، ھەممە ئىشنى شۇبھى، ھەممە ئادەمنى قورقۇنچ قاپلاپتۇ. نەچچە يۈز يىل ئۇرۇش توختمىغاي چاڭئەندىن ربمغا مال توشۇيدىغان كارۋانچى ئۇيغۇرلارمۇ ئازلاپتۇ. ئۇيغۇرلارغا ياۋرۇپا ۋە ئافرىقىلاردىن كېلىدىغان سودىگەرلەرمۇ يوقاپ كېتىپتۇ.

كارۋان يولىدا ئادەم ماڭمايي، ئۆلۈم ـ يېتىم كۆپەيگەچكە ئۇيغۇر ئېلىدىكى ئۇيغۇرغۇل، بارمان، چانبالىق (بۈگۈنكى سانجى)، مانكەنت ۋە سۇللۇغ دېگەن شەھەرلەر پۈتۈنلەي تاشلىنىپ قاپتۇ. باشقا شەھەرلەردىمۇ تىجارەتچىلەر ئازلاپ، سودا ئاقماس بولۇپتۇ. ئۇيغۇرنىڭ يايلاقلىرى ياتلارغا يەم بوپتۇ. ئۇيغۇرلار قۇرغان ئۇششاق شەھەر دۆلەتلىرى تېبەتكە، خىتايغا، ئىرانغا قارام بولۇپ قاپتۇ. بەش ئوغۇلنىڭ ئەۋلادلىرى ئۇيۇشمىغاچ ئۇيغۇر ئاتالماپتۇ. ئۇلارنىڭ ماڭغان يولى، قىلغان ئىشلىرى كېيىنكى ئەۋلاتنى قۇتاتمىغاچ ئۇلار ھەققىدە داستان يېزىلماپتۇ، ھىكايە چۆچەكمۇ سۆزلەنمەپتۇ.

پايتەختتىم قەيەر

دادامنىڭ ھېكايىسىدە چققان پايتەختتىن، تەختىدىگەن سۆزلەرنى بۇرۇن ئاڭلىغان ئىدىم. ئوقۇتقۇچۇم دەرستە يادىلاتقان قوشاقتا شۇنداق سۆزلەر چققان، چۈشىنەلمىگەن ئىدىم. ھكايىدە «قەشقەر پايتەختى ئىدى، خانىنىڭ تەختى قەشقەردە ئىدى» دېگەننى ئاڭلاپ دەرستە يادىلىغان بىر قوشاق ئېسىمگە كەلدى. بۇ قوشاقنى ھەممەيلەن مەكتەپتە ناخشا قىلىپ ئوقۇغان ئىدۇق. مەن ئوقۇتقۇچى بۇ قوشاقنى ئۆگەتكەندە تەخت نېمە، پايتەخت نېمە بىلمىگەن ئىكەنمەن. دادامدىن بۇ سۆزلەرنى بىلۈالغان خوشاللۇقۇمدا قوشاقنى گەپنى بۆلۈپلا ئوقۇپ كەتتىم.

بىز سۆيىمىز بېيجىڭنى،

تىيەن ئەنمىنى يۇرەكتىن،

تىيەن ئەنمىندىن نۇر چاقنار،

بېيجىڭ ئۇلۇغ پايتەختىم.

يۇرىكىمىز بېيجىڭغا،

تىيەن ئەنمىگە تەلپۈنەر.

ئاسمىندا بېيجىڭنىڭ،

قىزىل بايراق يەلپۈنەر.

قوشاقنى ئوقۇغاچ مېنى ماختايدۇ، دېگەن تامادا دادامنىڭ چرايىغا سەپسالاتتىم، ئۇنىڭ ئىپادىسىز تۇرۇشىغا ھەيران ئىدىم. ئوقۇپ بولۇپ قارىسام دادام تاتىرىپ كېتىپتۇ. نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرۇشۇمغا دادام:

— بالام، ساڭا بۇ قوشاقنى خاتا ئۆگىتىپتۇ، بەلكىم ئوقۇتقۇچۇڭ بىزنى تۇزىتىپ بېرىدۇ دەپ ئىشەنگەندۇ. مەن مەكتەپتە ئوقۇغاندا بىزگە پايتەختنى بېيجىڭ دېمەي قەشقەر دەپ ئۆگەتكەن! بۇ ئەسلى 1933 - يىلى قەشقەردە توقۇلغان قوشاق ئىدى، دېدى ئالدىرىماي سۆزلەپ. شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئۇيغۇرلار دۆلەت قۇرغان، قەشقەر پايتەخت بولغان ئىكەن. ھازىر ئۇيغۇر قۇرغان دۆلەت مەۋجۇت بولمىغاچقا پايتەختمۇ بولمايدۇ. قەشقەر ھازىر پايتەخت بولمىغاچقا ئەدەبىيات كىتابىدا قەشقەرنى بېيجىڭ دەپ ئۆزگەرتكەن گەپ. ئەمما مەندەك ئۇسۇلى جەدىت مەكتەپتە ئوقۇپ باققانلار بىلىدۇ، بىز كىچىكىمىزدە پايتەختىمىز قەشقەر دەپ ئوقۇغان. بۇگۈنكى ئوقۇتقۇچىلار بۇ قوشاقتا قەشقەر دېگەن سۆزنىڭ ئورنىغا بېيجىڭ دېگەن سۆزنى، كۆك بايراقنىڭ ئورنىغا قىزىل بايراقنى ئالماشتۇرۇشقا مەجبۇر بولۇپتۇ، دېگەن ئىدى دادام ئۆزىگە سۆزلىگەندەك بوشقىنا.

دادامنىڭ مەن قوشاقنى ئوقۇشقا باشلىغاندا خوشال بولماي خاپا بولغىنى ئەمدى

ئايدىڭ بولىدى. ئۇ باشقىلار دېگەن سۆزلەرنىلا خاتا دەپ قالماي شۇئېر ـ قوشاقلارنىمۇ خاتا دەيدىكەن ئەمەسمۇ! كىشىلەر خاتا دېيىشكە، ئوقۇتقۇچىلار خاتا ئۆگىتىشكە نېمانچە ئۇستا! دادام مۇشۇنداق سۆزنىمۇ، ناخشا ـ قوشاقنىمۇ خاتا دەپ تۇزەتكىلى تۇرسا قاچان تۇزىتىپ بولار، دەپ ئويلاپ قالغان ئىدىم.

ــ بۇ قوشاقنى ئەسلى مۇنداق دېسەك توغرا! دېگەن ئىدى، دادام. ئۇ قوشاقنى هاياجاندىن پوكانىدەك قىزىرىپ تۇرۇپ مۇنداق تۇزەپ ئوقۇپ بەرگەن ئىدى:

بىز سۆيىمىز ئۇيغۇرنى.

قەشقەر ئاڭا يۇرەكتۇر.

هېيتگاهتىن چىققان نۇر،

بىزلەرگە يار ـ يۆلەكتۇر.

يۇرىكىمىز هۆرلۈككە،

ئازاتلىققا تەلپۈنەر،

ئاسمانىڭدا قەشقەرىم

كۆك بايرىقىم يەلپۈنەر.

دادام بۇ قوشاقنى ئوقۇپ بولۇپ، بىزگە پىچىرلاپ يادىلاتقان ئىدى. هېچ كىمگە دەپ بەرمەسلىك، باشقىلارغا يادىلاتماسلىق

ئۇنىڭ شەرتى ئىدى. دادام بۇ قوشاقنىڭ ھەر بىر مىسراسىنى چۈشەندۈرۈپ بەرگەن ئىدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە «ھېيتگاھتىن چىققان نۇر» دېگەن مىسرادا نۇر دېگەن دىنمىزنى كۆرسىتىدىكەن. ئۇ: مەسجىدكە بارغان ئادەم چىرايى نۇرلۇق قېرىيدۇ دېگەن ئىدى. ئۇنىڭچە ئىمانى بار ئادەمنىڭ چىرايى نۇرلۇق، دىلى يورۇق بولىدىكەن. دادامنىڭ دېگىنى راست بولسا كېرەك. مومام بىلەن بۇۋام نامراز ئوقۇيتتى. چىرايى بەكمۇ نۇرلۇق ئىدى. كۆلۈپلا تۇراتتى. ئۆيگە كەلسە يانچۇقىدىن تاتلىق - تۇرۇم ئۈزۈلمەيتتى.

خىيالدىن قايتىپ كەلسەم دادام يەنە ھېكايە سۆزلەشنى داۋام

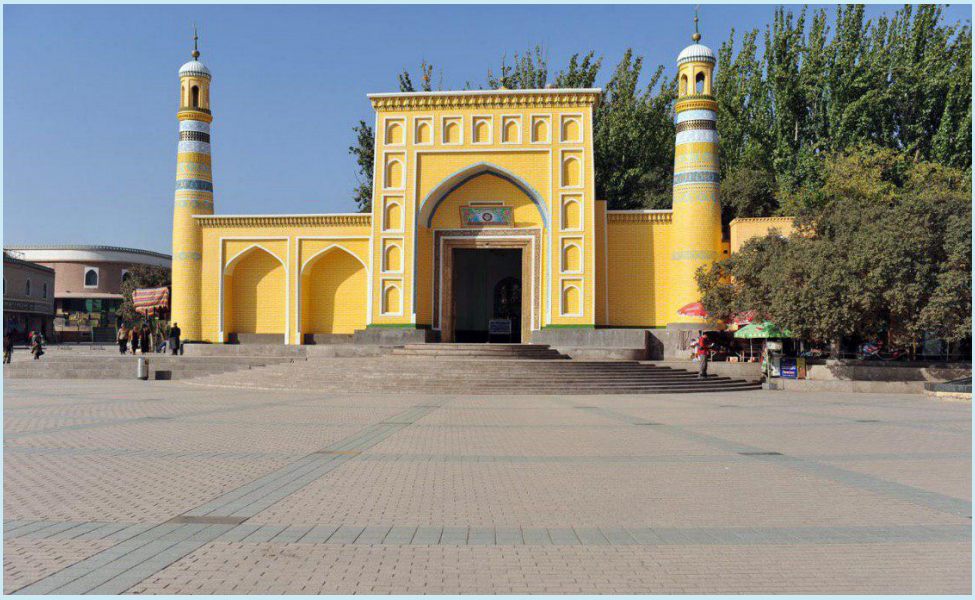

قىلىۋاتقان ئىكەن. ئەلنى بۆلگەن بەش ئوغۇلنىڭ ئىناقسىز ئەۋلادى ھەققىدىكى ھېكايىلەر داۋام قىلاتتى. بۆلۈنگەن دۆلەت، خاراپ بولغان ئەلدىن قالغان قىسسەلەر دادامنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ كۆز ئالدىمدا جانلانماقتا ئىدى.

ھىندى سودىگەرنىڭ ھېلىسى

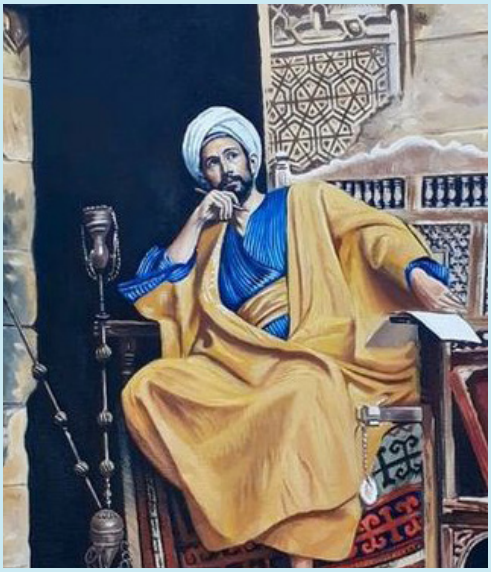

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ. يۈز، مىڭ، تۈمەن، لەك مىڭ، كۆتەك مىڭ دەپ سانايدىغان ئايلار ئۆتۈپتۇ. چۆچەكچى بوۋاي - مومايلارنىڭ ھېكايە قىلىشىچە خانلار ئۆلۈپتۇ، پۇقرا توزۇپتۇ. يىپەك يولىدا قاراقچى، بۇلاڭچى كۆپلەپ، ئۇرۇش - تالاشلار بىلەن سودا ئۆلۈپتۇ. ئۇيغۇر سودىگەرلەر باغداتقا، دەمەشىققە ۋە رىمغا بارالماي پۇرسەت ئىزدەپ ھىندىستانغا يۈرۈپ كېتىپتۇ.

ئۇيغۇر سودا كارۋانلىرى خىتايدىن ئالغان يىپەك رەختلەر، چىنە قاچىلارنى ياۋرۇپاغا ئېلىپ بارالماپتۇ. ئۇلار ماللارنى ھىندىستانغا تۇشۇشقا باشلاپتۇ. ئۇلار يەنە ھىندىستاندىن خۇش پۇراق دورا - دەرمەك، چاي ۋە شىكەرلەرنىمۇ كەلتۈرۈپتۇ.

ھىندىستانلىق سودىگەلەرمۇ ئۇيغۇر شەھەرلىرىگە كېلىپ تىجارەت قىلىشقا باشلاپتۇ. ھىندى سودىگەرلەر بىلەن ھىندى راھىپلىرىمۇ بىللە كەپتۇ. بىرى سودا قىلسا، يەنە بىرى نوم ئوقۇپ دۇئا قىلىدىكەن. ئۇلارنىڭ يانلىرىدا بىردىن ھەيكەل

كەم بولمايدىكەن. ئۇلار شۇ ھەيكەللەرنى خۇدا دەپ بىلىدىكەن.

ھندى سودىگەرلەر ئاۋۇال قوچۇ، قەشقەر، خوتەن، كۇسەن، بۇگۇر، ئونسۇ قاتارلىق چوڭ، قەدىمكى شەھەرلەرگە ساراي قۇرۇپ، ئاندىن نوپچان، پىشامشان، مانىكەنت، ئىككى ئۆگۈز، چەرچەن، چارقىلىق، كىروران، نىيە قاتارلىق يېڭى شەھەرلەرگە تاراپتۇ. ئەمما تىجارەتكە ئۇستا ئۇيغۇرلارغا تەڭ بولالماپتۇ. شۇڭا ئۇلار بىر ھىلە ئويلاپتۇ.

بارلىق ھندى سودىگەرلەر ھەممە شەھەردە بۇتخانا ياساپ بىكارلىق تاماق تارقىتىپتۇ. بۇتخانا ئەتراپىغا رەستە قۇرۇپ سودىگەرلەرگە بىكارغا بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇتخانا ئەتراپىدا تاماقلار ئوخشاپ، تىجارەت قىزىپ كېتىپتۇ. ئۇيغۇر شەھەرلىردە ھندى تىجارەتچىلەر باي بوپتۇ. بۇتخانا سىلىپ باي بولۇپ كەتكەن ھندى سودىگەرلىرىگە قاراپ ئۇيغۇر سودىگەرلەرمۇ بۇتقا ئىشىنىشكە باشلاپتۇ. ئۇيغۇردىن بۇتخانىغا قانچە يىقىن دۇكان ئاچقانلار شۇنچە قولاي ۋە تېز زەردار بوپتۇ.

ھندى سودىگەرلەر ھەممە شەھەرلەردىكى شاھلارغا ئۇيغۇرلاردىن ساپايىچى، سىھرىگەر ۋە مەددالارنى ئەۋەتىپتۇ. مەددالار ھندىلارنى ماختاپ، بۇتنىڭ كارامەتلىرىنى داڭلاپتۇ. ساپايىچىلار بۇتمىز بىزنى باي قىلدى، بىز بۇتخانىغا ياردەم قىلغاچقا خۇدايىمىز بىزگە ياردەم قىلىۋاتىدۇ، بىزنى بۇت يۆلەۋاتىدۇ دەپ سۆزلەپتۇ. داپ داراڭلىتىپ، قوشاق توقۇپ ناخشا بىلەن كۇيلەپتۇ.

ھندى سودىگەرلەر ئەۋەتكەن سىھرىگەرلەر ئوردىلاردا يىلانىنى ئاغزىدىن كىرگۈزۈپ بۇرنىدىن چىقىرىپ، قوقاسقا دەسسەپ مېڭىپ، چوغلانغان تۆمۈرنى يالاپ ماھارەت كۆرسىتىپتۇ. ئۇلار بۇنى بۇتساتىۋانىڭ مۆجىزە - كارامەتلىرى دەپ ماختاپتۇ. بۇنى

كۆرگەن شاھلار ۋە ئەمەلدارلار ھەيران ۋە قايىل قاپتۇ. ھەمدە سەپ - سەپ بولۇشۇپ بۇتقا تازىم قىلىشىپتۇ.

كومراجىۋا ۋە سىرىمترالا

ئۇيغۇردا بۇددا دىنى كۈچەيگەن دەۋردە ئاقار ماندا، قۇيلىن، پۇرتىدىن، سۇجۇپ قاتارلىق ئالىملار چىققان ئىكەن. ئاقار ماندانىڭ ئەسەرلىرى خىتايدىكى بۇددا مەكتەپلەردە دەرسلىك بوپتۇ. سۇجۇپ ئىجات قىلغان مۇزىكىلار يىپەك يولىنى بويلاپ تاراپتۇ. ئۇنىڭ باربىت بىلەن چالغان مۇزىكىسى تاڭ ئوردىسىدا مىڭلىغان مۇزىكانتلارنى جەلپ قىپتۇ. بۈگۈنكى ئۇيغۇر 12 مۇقامنىڭ تۈنجىسى شۇ چاغلاردا ئېيتىلىشقا باشلىغان ئىكەن. مۇقاملارنىڭ بىرىنچىسى بولغان راك مۇقامى شۇ چاغلاردا خوتەن ۋە كۈسەندە كۆپرەك ئېيتىلغان ئىكەن. راك دېگەن سۆز قەدىمكى ھىندى تىلىدا كۇي دېگەن مەنىدە ئىكەن.

ئۇيغۇرلاردا بۇددا دىنى مىڭ يىل يىلتىز تارتىپتۇ. خوتەن ۋە كۈسەن دۇنيادا ئىككى مەشھۇر بۇددا دىنى مەركىزى بولۇپ قاپتۇ. دۇنيادىكى بۇددىستلار ھەر يىلى خوتەن ۋە كۈسەندە بۇت سەيلىسى قىلىپ مۇھاكىمنى قىزىتىپتۇ. ئۇيغۇرلارغا پارىس،

ئەرەب ۋە ھىندىلاردىن بۇتپەرەسلەر يېغىپ كېتىپتۇ. شۇ يىللاردا ئۇيغۇرلاردىن چىققان سىرىمترالا، كوماراجىۋا، ئاقار ماندا قاتارلىق بۇددا ئۆلىمالىرى ھەققىدە ھىكايىلەر چىقىپتۇ. شۇ ھىكايىلەر ھازىرغىچە خىتايچە ساقلانماقتا ئىكەن.

كومراجىۋا ۋە سىرىمترالا ئۇيغۇرلار ئارىسىدا داڭلىق ئىكەن. ئۇلار قىلغان ئىشلار، يازغان كىتاپلار ۋە سۆزلىگەن دەرسلەرنى كىشىلەر ئۇزاق يىللارغىچە ئۇنۇتماي ھىكايە قىلىشقان ئىكەن.

كومراجىۋا دەپ تونۇلغان بۇ ئالىمنىڭ ئەسلى ئىسمى كومرا ئىكەن. ئۇ ئەينى چاغدا كۇسەن ئاتالغان بۈگۈنكى كۇچادا تۇغۇلغان ئىكەن. 9 ياش ۋاقتىدا دادىسى بىلەن ھىندىستانغا بېرىپ بۇددا دىنىنى ئۆگىنىپتۇ. ئۇ ئوقۇشنى 20 ياشلاردا تۈگىتىپ قايتىپ كەلگەندە، كۇسەن پادىشاھى ئونسۇغا بېرىپ كۇتۇۋالغان ئىكەن.

كومرا كۇسەنگە قايتىپ ئۇزاق بولماي دۇنيادا داڭلىق بۇددا ئالىمى بولۇپ تونۇلۇپتۇ. ئۇ خوتەن، قەشقەر، تۇرپان، چاڭئەن قاتارلىق شەھەرلەردە دەرس ئۆتۈپتۇ. ئۇنىڭ كىتاب ۋە ئەسەرلىرى شۇ چاغدا خىتايغا ۋە شەرقتە ياپونىيەگە قەدەر تارقالغان ئىكەن.

كومرانىڭ ئانىسى جىۋا خانىم ئۇنى كىچىكىدىن كىتاب سۆيەر، سوئال سوراشقا ئامراق، كۆزىتىشكە ماھىر قىلىپ تەربىيەلىگەن ئىكەن. ئۇنىڭ

هندىستانغادا بېرىپ ئوقۇشىغا بىلمىدە تېخمۇ مېڭىلىك ئالىم بولۇشىغا ئانسى جۇڭا خانىم تۇرتكە بولغان ئىكەن.

كومىرا داڭلىق ئالىم بولۇپ، ھەر قايسى ئەللەردە دەرس ئۆتكەندە ئۆز ئىسمىنى كوماراجىۋا دەپ ئاتاپتۇ. سەۋەبى ئۇنىڭ ئانسى ئىكەن. ئۇ ئۆزى ئۇچۇن ئۇنسىز قۇربان بەرگەن ئانسىنىڭ ھۆرمتى ۋە خاتىرىسى ئۇچۇن كومىرا دېگەن ئۆز ئىسمىنىڭ ئارقىسىغا ئانسىنىڭ ئىسمى جۇڭانى قوشۇپ ئىشلەتكەن ئىكەن.

سىرىمترالا ئۇيغۇرلاردا بۇددا دىنى گۈللەنگەندە يېتىشكەن بىر ئالىم ئىكەن. ئۇ يەنە يېتىشكەن بىر تەرجىمان بولۇپ، ھىندى تىلىدىن نۇرغۇن نوملارنى ۋە باشقا ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلغان ئىكەن. ئۇ تەرجىمە قىلغان نوملار كورىيە ۋە ياپۇنىيەگە قەدەر تارقالغان ئىكەن.

سىرىمترالا ئەسلى كۆسەندە بىر شاھنىڭ ئوغلى ئىكەن. ئۇ بىر شاھزادە بولۇپ تۇغۇلغان بولسىمۇ بىلىم ئېلىش ئۈچۇن شاھ بولۇشنى رەت قىپتۇ. يىراقلارغا بېرىپ تېخمۇ كۆپ سىرلارنى ئېچىش ئۈچۇن سەپەر قىپتۇ. ئوقۇش ئۈچۇن ئوردىدىن قېچىپ ھىندىستانغا بېرىپتۇ.

سىرىمترالا ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ دادىسى كۆسەن شاھى ئالدىغا چقىپتۇ. ئۇنى ئوردىغا شاھلىققا تەكلىپ قىپتۇ. دادا كۆپ يالۋۇرۇپتۇ، ئۇ دەرس ئۆتكەن مەدرىسكە قەدەر بېرىپ قايتا قايتا ئۇنى شاھ بولۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. ئۇ ئۆسمۇر ۋاقتىدا ئوقۇش ئۈچۇن پادىشاھ بولۇشتىن كەچكەنىدەك، ئالىم

بولۇپ قايتقاندىمۇ شاھلىقنى خالىماپتۇ .

سېرىمتىرالا ھىندىستاندا ئوقۇشنى تۈگەتكەندە، يېتىشكەن بۇددا ئۇستازى بولۇپ تونۇلغان ئىكەن. قايتىش مەقسىتى مەكتەپ ئاچماق ئىكەن. شۇڭا ئۇ كۆسەندە دادىسىغا ۋارىس بولۇپ پادىشاھ بولماي ئوقۇتقۇچى بولۇپتۇ.

سىمتىرالا كۆسەندە ھەممە يەرگە مەكتەپ سالىپتۇ. ئۇ دادىسىغا تەكلىپ سۇنۇپ بارلىق تۈرمىلەرنى مەكتەپ قىلىپ ئۆزگەرتىپتۇ. ئۇ مەكتەپتە ئوقۇمغان ئادەمنىڭ تۇيى قىلىشىغا، يەر ئېلىشىغا، ئەسكەر، ياساۋۇل ۋە باشقا ئەمەلدار بولۇشىغا چەك قويغان ئىكەن.

كومراجىۋا ۋە سىمتىرالا زامانىدا ئۇيغۇرلار ئارىسىدا بۇتپەرەسلەر قۇمدەك كۆپلەپتۇ. ئۇيغۇرلار كىيىمگە بۇت سىزىپتۇ، تاماقنى بۇتنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ يەپتۇ ناخشا ـ ئۇسسۇل ۋە مۇزىكىلىرىدا پۈتۈنلەي بۇتنى كۈيلەپتۇ. بۇتنىڭ گېپى چىقمىغان يەردە ساۋاپ يوق دەپ ئادەم بارماس بولۇپتۇ.

ئۇيغۇرلار بۇتقا ئىشىنىپ بىرەر يۇز يىلغا بارماي شەھەر، يېزا ۋە كەنتلەرگە ئەمەس ھەتتا ئۆيلەرگىمۇ بۇتخانا چۈشۈپتۇ. ئۇيغۇرلاردا بۇنداق بۇتخانا قازناق دەپ ئاتىلىپتۇ. ئۆيگە بۇتخانا ياسىمىغان، راھىپلارنى دوراپ چاچسىز يۈرمەي بېشىغا چاچ قويغان ئۇيغۇر يەكلىنىپتۇ. گۆشتىن ئۆزىنى تۇتالمىغان، بۇتقا ئىشەنمىگەن، ئىبادەتكە كۆنمىگەن بەزى ئۇيغۇرلار ئىرانغا، خىتايغا، بەزىسى ياۋروپا تەرەپلەرگە كۆچۈپ كېتىپتۇ.

شەھەرلەرنى قۇم باستى

ئۇيغۇرلار شەھەرلەردە بۇتخانا سالماق ئۆچۈن دەرەخلەرنى كېسىشكە توغرا كەپتۇ. راھىپلار ئاۋۇپ ئىشلەيدىغان دېھقان ئازلاپ كەتكەچكە يەرلەر تاشلىنىپ شور بېسىپ كېتىپتۇ. شەھەردە ئادەم كۆپلەپ، سۇ كەملەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئېتىزلارغا ۋە باشقا شەھەرلەرگە ئاققان دەريالارنى كېچىك ئېرىقلار بىلەن شەھەرگە باشلاشقا توغرا كەپتۇ. نەتىجىدە شەھەرلەر، يېزىلار ئارا سۇ

تالىشدىغان ئىشلار كۆپىيىپ كېتىپتۇ.

سۇ تالاشقانلار ئۇرۇشقاقلار جىقلاپ، ئۆستەڭ ۋە دەريالارنى ئاسرايدىغانلار ئازلاپتۇ. ئۇيغۇرلار بۇرۇنقىدەك بىر خانغا ئەگەشمىگەچ قۇرۇلتاي بولماپتۇ، دەريا، كۆل ۋە ئورمانلار ئاسرالماي قۇرۇپتۇ. قۇرغاقچىلىق بولۇپ يۇرتلار تاشلىنىپتۇ. كىشىلەر شور باسقان يېزا ـ قىشلاقنى تاشلاپ شەھەرلەرگە يىغىلىپتۇ.

بىر باھار كۈنىدە، تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان نۇران، ئۈزۈن تات، كۆرەن، كېتىك، نوپچان، دەندان، پاسئان، يوتقان، مەرەن، چەرچەن، چارقىلىق، پىشامشان قاتارلىق شەھەرلەردە تۇيۇقسىز قاتتىق بوران چىقىپتۇ. شەھەرلەرگە باستۇرۇپ كەلگەن قۇيۇن جاھانىي قاپلاپ ھېچ نېمىنى كۆرگىلى بولماپتۇ. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى قورقۇپ كېتىپ بۇت بار قازناقلارغا يۈگۈرەپتۇ. ئۇلار دەرھال كۈجە كۆيدۈرۈپ بۇتقا باش ئۇرۇپتۇ. بۇتساتئادىن ياردەم سوراپ دۇئا قىلىشىپتۇ. بۇتلارغا ئاتاپ قوي، كالىلار قۇربانلىق قىلىنىپتۇ. پىرخۇنلار جىنلارنى چاقىرىپ نوم ئوقۇپ قۇيۇننى قوغلىماقچى بولۇپتۇ. راھىبلار ئەپسۇن ئوقۇپ كېچىلەپ ئۇخلىماي چىقىپتۇ.

دۇئالار، قوي، كالا قۇربانلىق قىلىشلار، بۇتقا ئېسىلىپ يىغلاشلار، پىرخۇنلارنىڭ داپ چېلىپ سەكرەشلىرى، راھىپلارنىڭ

سۈپلەشلىرى ھېچ بىر نەتىجە بەرمەپتۇ. ئۇچ كۈن ئىچىدە بۇران توختىماي تېخىمۇ ئەدەپ كېتىپتۇ. راھىپ كالانلار بۇنى «بۇ بىر قەۋمنىڭ بېشىغا ياغقان پالاكەت، بۇنىڭ ئۈچۈن قەۋمنىڭ ھەر بىر ئەزاسى بۇتقا دۇئا قىلىشى كېرەك، بىرەيلەن چالا قالسىمۇ دۇئا ئىجابەت بولمايدۇ» دەپ ئىزاھلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ياساۋۇللارنى ئەۋەتىپ ئۆيمۇ ئۆي تەكشۈرۈپتۇ. دۇئا قىلمىغانلار بايقالغان ھامان ئۇلارنى جازالاپتۇ. شاھ كىشىلەرنى باشقا بارلىق ئىشلاردىن ۋاز كېچىپ بۇتلارغا يىغلاپ دۇئا قىلىشقا بۇيرۇپتۇ. يەتتە كۈن ئۆتۈپتۇ قۇيۇن ۋە قۇم بۇران يەنە توختىماپتۇ. راھىپ كالان، چوڭلارنىڭ گۇناھى كۆپ، شۇڭا بۇت ئۇلارنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلمىدى، بالىلار دۇئا قىلسۇن دەپ پەتىۋا چىقىرىپتۇ. ئۇستازلار بالىلارنى يىغىپ كېلىپ ئۇخلاتماي ئەپسۇنلارنى يادىلىتىپ دۇئا قىلدۇرۇپتۇ.

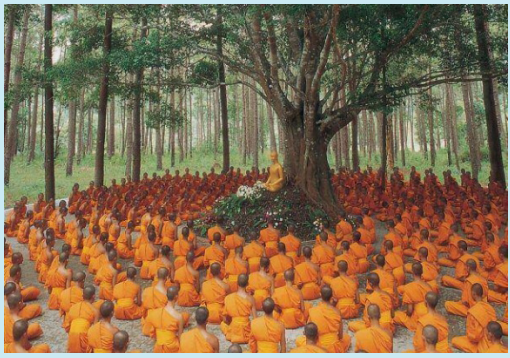

بۇتخانالارغا سەھەر كېلىپ دۇئا قىلىپ مۇگدەپ قېينىلىپ كەتكەن بالىلار تولۇپتۇ. پۇتۇن شەھەر بالىلارنىڭ غۇڭغۇلداپ ئوقۇغان دۇئاسى بىلەن بۇتخانا تىرىلىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، يەتتە كۈندىن ئۈچى ئۆتۈپتۇ. بۇران يەنە توختىماپتۇ. خان راھىپ كالانىڭ ئاقمىغان تەدبىرلىرىگە ئاچچىقلاپتۇ. راھىپ كالان: «شاھ ھەزرەتلىرى، قۇيۇننىڭ توختىماسلىقىغا قىز ـ ئاياللارنىڭ يۇيۇنسىز سەۋەب بولدى. ئاللىرىغا مەلۇمكى، بىز بۇتپەرەسلەر يۇيۇنمايمىز، لېكىن قىز ـ ئاياللار ئايدا بىر قېتىم كېسەل بولغاچقا يۇيۇنىدۇ، يۇيۇنغاندا بۇتقا چوقۇنمايدۇ ۋە بۇتنىڭ ئەمرىگە قارشى چىقىدۇ. شۇڭا بۇندىن كېيىن بارلىق ئايال ئۆيدىن تالاغمۇ چىقماي، يۇيۇنماي، تارانماي، قىرىق كۈن

دۇئا قىلىشى كېرەك. ئەگەر ئارىمىزدىن بىرەر قىز يۇيۇنسا بۇ قۇيۇن توختمايدۇ» دەپتۇ.

پادىشاھ راھىپ كالاننىڭ گېپىنى توغرا تېپىپتۇ. ئوردا ئىچىدىكى باشقا ئەمەلدارلارمۇ ئۇن چقارماي قوشۇلۇپتۇ. پەقەت لوپ، يۇرۇڭقاش، مىرەن ۋە قاراقاشنىڭ بەگلىرى بۇ قارارغا قارشى چقىپتۇ. ئۇلارنىڭ قىزلىرى ۋە ئايالىرى يۇيۇنۇشنى ياخشى كۆرىدىكەن. بۇ بەگلەر پادىشاھقا ۋە باشقا بەگلەرگە قىز ـ ئايال ۋە بالىلارغا بۇنداق بېسىم قىلىشنىڭ ئادىللىق ئەمەسلىكىنى چۈشەندۈرۈپتۇ. راھىپ كالان ئۇلارنى دەرھال دىنمىزغا قارشى چقتى دەپ ئەيىپلەپتۇ. باشقا بەگلەرمۇ تىللىشىپ ئۇلارنى ئوردىدىن قوغلاپ چقىرىپتۇ.

تۆت چېچەن

تارىم بويىدا قارا بۇران توختاي دېمەپتۇ. ئۇيغۇرلاردىن لوپقان، يورۇڭقان، كۆنچى ۋە قاراخان دېگەن تۆت ئەمەلدار غەزەپلىنىپ پادىشاھتىن يۈز ئۆرۈپتۇ. ئۇلار ئوردىدىن چقىپلا يۇرتنى باشلاپ قېچىشنى پىلان قىپتۇ. ئۇلار قارا قۇيۇندا

قايمۇقۇپ قالغان كىشىلەرنى يىغىپتۇ. ئۇلارغا قۇمغا كۆمۈلۈپ كەتكەن ھەيكەللەرنى ۋە قۇمدا قالغان بۇتخانالارنى كۆرسىتىپتۇ. ئۇلار: «قاراڭلار، بىزگە ئۆزىنىڭ قۇمدىن قوغدىيالمىغان بۇت يارىدەم قىلالامدۇ؟ ئەگەر خۇدا دىنغا، دىندارغا يارىدەم قىلسا نېمىشقا بىز ئىبادەت قىلىدىغان بۇتخانا كۆمۈلۈپ كېتىدۇ؟ بىزگە قۇرۇق دۇئا يارىدەم قىلمايدۇ، بۇتقا سەجدە قىلىش بوراننى توختاتمايدۇ. قۇمدىن، بوراندىن بىزنى قۇتقۇزىدىغان نەرسە بۇت ئەمەس، بىزنىڭ ئەقلىمىز، بىزنىڭ چارىمىز. قۇرۇق دۇئا ۋە ئىبادەت بىزگە ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمەيدۇ» دەپ چۈشەندۈرۈپتۇ.

كىشىلەر ئۇيغۇرلاردىن چىققان بۇ تۆت بەگنى تۆت چېچەن دەپ ئاتاپتۇ. ئۇلار شاھ ئۇيقۇغا كەتكەندە مەسلىھەتنى پۈشۈرۈپتۇ. ھەر بىر ئۆيگە بىردىن ياساۋۇل بېرىپ قىز ـ ئاياللارنى يۇيۇنماي دۇئا قىلىشقا بۇيرۇشتىن بۇرۇن ئۇلار ھەربىرىگە ئۆتۈپتۇ. تۆت چېچەن توغرىلارمۇ تۇيماي ئۇخلاپ كەتكەندە ياساۋۇللارغا كۆرۈنمەي ئۇن ـ تىن چىقارماي يولغا چىقىپتۇ.

لوپچان لوپ دېگەن يۇرتتىكى كىشىلەرنى باشلاپ بىر قۇرۇق دەريانىڭ قىنىنى بويلاپ يولغا چىقىپتۇ. يورۇقچان بىلەن قاراخان قاراقاش ۋە يورۇقچاشتىكى يۇرتداشلارنى يېتەكلەپ يورۇقچاش ۋە قاراقاش دەريالىرىغا قاراپ يۇرۇپ كېتىپتۇ. ئۇلار خەلقنى باشلاپ ئۇزاق يول يۇرۇپتۇ، يول يۇرگەندىمۇ مول يۇرۇپتۇ.

لوپقان يۇرتداشلارنى باشلاپ ئۆزۈن ماڭغاندىن كېيىن بىر كۆلنىڭ بويىغا كېلىپ قاپتۇ. قۇرساقلار بېلىق بىلەن تويۇپتۇ. ئۇلار شۇ يەردە كەپە قۇرۇپ بوراندىن پاناھلىنىپتۇ. ئۇلار بۇ كۆلنى بۇرۇنقى يۇرتىنى ئەسلەپ لوپنۇر دەپ ئاتاپتۇ.

يورۇقچان بىلەن قاراخان يۇرت خەلقى بىلەن يۇرۇقچاش ۋە قاراقاش بويىغا يېتىپ كەپتۇ. كەينىدە قالغان يۇرتلارنى ئەسلەپ يىغلاپتۇ. ئاخىرى دەريا بويىدىكى ئورماندا بوراندىن دالدىلىنىپتۇ. ئۇلار توغراقلار ئارىسىدا توشقانلارنى كاۋاپ قىلىپ يەپ ساق قاپتۇ.

كۆنچى باشلىغان ئۇيغۇرلار بۈگۈنكى قارا شەھەر، كورلا ۋە باغراشلارغا يەرلىشىپتۇ. ئۇلار بىر دەريانىڭ بويىغا شەھەر قۇرۇپ ئىسمىنى كورلا دەپتۇ. باغراشقا يەرلەشكەنلەر ئۇيغۇرلارنىڭ باغراش قەبىلىسى ئىكەن. شۇڭا ئۇ يەرگە باغراش دېگەن ئات سىڭىپتۇ.

بۇتپەرەس شاھلارنىڭ ئەمرىدىن چىقماي بۇتخانا ۋە ئوردىلاردا

دۇئا بىلەن قالغان ئۇيغۇرلارنى قوم يۇتۇپ كېتىپتۇ. بىر مەزگىل گۈللەنگەن كۆرەن، لوپ، پاسئان، نىيە، كىرىيە، چىرا، كېتىك، دەندان، يوتقان، مىرەن قاتارلىق شەھەلەر پۈتۈنلەي تاشلىنىپ قوم ئاستىدا قاپتۇ.

تۆت چېچەنگە ئەگىشىپ ئامان قالغان كىشىلەر تاشلانغان ماكانلارنى تەكلىماكان دەپ ئاتاپتۇ. مەنسى تەرك ئېتىلگەن، تاشلانغان ماكان دېگەن مەنىدە ئىكەن. يىللار ئۆتۈپ كۆرەن، مىرەنگە يېقىن يەرلەرنى يورۇقلاش ۋە قاراقاش دەريالىرى بويىغا كۆچۈپ كەتكەن خەلق ئاۋات قىپتۇ.

لوپنۇر كۆلى بويىنى لوپقاننىڭ يۇرتداشلىرى ئاۋات قىپتۇ. كىرىيە، نىيە ۋە چىرىنى كۈسەن، شاھيار ۋە ئونسۇ ۋە توقسۇندىن بارغان ئۇيغۇرلار قورۇپ چىقىپتۇ. لوپلۇقلارۋە قاراقاشلىقلار بۇگۈنكى لوپ، ئىلچى، قاراقاش ۋە خوتەن دېگەن شەھەرلەرنى قايتا ياساپتۇ.

دادام ھېكايە ئېيتىشتىن توختىدى. ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ تامغا چاپلاقلىق خەرىتىنىڭ ئالدىغا كېلىپ بىزگە چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى.

ــ مانا، قوم باسقان شەھەلەرنىڭ ھازىرمۇ ئىزلىرى بار. قەدىمكى كۆرەن شەھىرىدىن بىزنىڭ ئۇچ مىڭ يىللار بۇرۇنقى

ئانمىز تېپىلدى. ئۇنى ھازىر دۇنيادا كۆرەن گۈزىلى دەپ ئاتايدۇ. بىز كۆرەن ئانا دەپ ئاتايمىز. ئاچاڭنىڭ چېچى ئانمىزنىڭ قوڭۇر چاچلىرىغا ئوخشايدۇ، ئاناڭنىڭ كۆزى ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىنى تارتقان، ئۇنىڭ قۇش پېيى قادالغان بۆكنى ھازىرمۇ سەھنىلەردە ئۇسۇلچىلار كىيىۋاتىدۇ.

ــ بۈگۈنكى 12 مۇقام ئۇيغۇرلار شۇ بۇتقا ئىشەنگەن چاغلاردىن باشلاپ شەكىللەنگەن. سۈجۇپ دېگەن كىشى مۇقاملارنى توققۇز قىلىپ رەتلەپ چىققان ئىكەن. بۈگۈنكى نورۇزنى قەدىمدە كۈچادا سۈجۇپ پىپا، باربىت، بالمان چېلىپ قىزىتقان ئىكەن. قەشقەردە كىشىلەر نورۇزنى بۇت سەيلىسى، مەشرەپ ۋە تاۋاپلار بىلەن ئۆتكۈزگەن ئىكەن.

ئۇ چاغلاردا شەھەرلەر ئىچىدە بۈگۈن قومۇل دەپ ئاتالغان ئۇيغۇرغولدا كۆك مەشرەپ ئەڭ قىزىپتىكەن. كوماراجۇا يازغان نەزمىلەرنى مۇقامغا سېلىپ ئۇسۇللار ئويىنالغان ئىكەن. خوتەنلىك ئۇيغۇرلاردىن ۋايجىرا رەسىم مەكتىپى ئاچقان ئىكەن. ئۇنىڭدا ئوقۇغان تالىپلار كېيىن مىڭ ئۆيلەرگە رەسىملەرنى سىزغان ئىكەن. ئۇ قوشنا ئەللەربېرىپ رەسىمدىن دەرس ئۆتكەن ئىكەن.

ــ بۈگۈن مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن، ئەتە مىڭ ئۆيلەرنى باشلايمىز، ئۇخلايلى، دېدى دادام. ئۇنىڭغا ھەر قانچە يالۋۇرساممۇ

ئۇنمايدىغانلىقىنى بىلگەچكە كۆزۈمنى يۇمدۇم. خىيالىم يەنە شۇ ئۇيقۇسىز ئەپسۇن ئوقۇۋاتقان بالىلاردا، يۇيۇنماي دۇئا قىلغان پېتى ئۆلۈپ كەتكەن قىز - ئايالىلاردا ئىدى. مەن شۇ چاغدا گېزىتتىن تەكلىماكاندىن چىققان بالىلارنىڭ قۇرۇپ قالغان جەسەتلىرىنى كۆرگەن ئىدىم. شۇ بالىلار ئەسلى دۇئا قىلىپ بۇتخانا ئىچىدە ئۆلگەن ئىكەن. بەلكىم كىرورەن ئانمىز يۇيۇنالماي، ئاغزى بۇرنىغا قۇم كىرىپ ئازاپتا جان ئۈزگەندۇ ھە!

بەلكىم قۇم بوراندىن شاھلار قاچالىغاندۇ، بەلكىم راھىپلارمۇ ئەڭ بۇرۇن قېچىپ قۇتۇلغاندۇ. ئەمما بۇتخانا ئىچىدە ئىخلاس بىلەن دۇئا قىلغان ئايالىلار، ئۇستازلارغا ئىشىنىپ نوم ئوقۇپ بۇتقا تېڭىنغان بالىلار قاچالماي قۇمغا كۆمۈلگەندۇ! ئالۋاستىنى خىيال قىلدىم، ئەگەر دۇنيادا ئالۋاستى بار بولسا جاھاننى يالماپ يۇتۇپ كېتىۋاتقان قۇم-بوراندىن شۇ ئايالىلار ۋە بالىلارنى قۇتقۇزماي ئۇلارنى دۇئاغا، ئىبادەتكە، دىنغا زورلاپ ئاخىرىدا بىراقلا ئۆلۈمگە ئىتتەرگەن كىشىلەر ئالۋاستى ئىدى.

دادام ئەتە باشلايمىز دېگەن مەڭ ئۆيلەرنى ئويلاپ ئۇيقۇم قاچتى. مەڭ ئۆي دېگەن دېگەن زادى قانداق ئۆيلەردۇ؟ ئەجدادلار مەڭ ئۆيلەرنى قاچان ياساپ بولغاندۇ؟ قانداق سالغاندۇ؟ نېمىشقا مەڭ ئۆي دېگەندۇ؟ مەڭ ئۆي مەڭ ئائىلە ياشايدىغان ئۆيمۇ؟ ياكى مەڭ ئېغىز ئۆيمۇ؟ ئۇنى نېمگە سالغاندۇ؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ بىر باشقا چىقالمىغان ئىدىم.

تاغچى ۋە شەھەرچى راھىپلار

قۇمغا كۆمۈلگەن شەھەرلەردىن ئامان قالغان كىشىلەر باشقا شەھەرلەرگە كۆچۈپ كېتىپتۇ. ئۇلار شەھەرلەرنى كۆمگەن شاھلار، شەيىخلەر، راھىپلار ۋە بەگلەرنىڭ سەۋەبلىكىنى سۆزلەپتۇ. لوپقان، يورۇڭقان، قاراخان ۋە كۆنچىلەرنىڭ چېچەنلىكىنى ھېكايە قىپتۇ. بۇران چىقسا بۇتنى قۇچاقلاپ يىغلىغان خىيالپەرەس ئۇستازلارنى رىۋايەتكە قېتىپتۇ.

قۇمغا كۆمۈلگەن شەھەرلەرنىڭ رىۋايەتلىرى بارغانچە دىن بىلەن بىرلىشىپ كېتىپتۇ. دەسلەپ رىۋايەتچىلەر بۇنى كىشىلەرنى ئەسكەرتىش ئۈچۈن، بىر ئىبرەت بولسۇن دەپ سۆزلىگەن ئىكەن. ئەمما بۇ ھېكايىلەر بارا - بارا نوملاردىن ئورۇن ئېلىشقا باشلاپتۇ. راھىپ كالانلار بۇنداق ئاپەتلەرنى بۇتساتۇانىڭ جازاسى

دەپ ۋەز ئېيتىدىكەن. ئۇلار بۇتقا ئىشەنمىگەننى يەر يۈتىدۇ، قۇم باسىدۇ، بوران ئۇچۇرۇپ كېتىدۇ، قۇيۇن ئايلانىدۇرۇپ سارائ قىلىپ قويىدۇ دەپ قورقاق سالدىكەن. كىشىلەر بۇتقا ئىشەنمىگەنلەر ھەققىدە سۆزلەشكەن چاغلىرىدا قۇمدا قالغان شەھەرلەردە تۇنجۇقۇپ ئۆلگەن ئادەملەرنى ئەسكە ئالدىكەن. شۇنىڭ بىلەن شەھەرلەردە بۇتخانا ۋە راھىپ كۆپىيىپ بۇتخانا ئالدىنىڭ بازار بولۇشى داۋام قىپتۇ.

يېڭى كۆچۈپ كەلگەن ئۇيغۇرلار بىلەن شەھەرلەردە بۇتخانا ۋە راھىپلارنىڭ كۆپىيىشى بەزىلەرنى خوش قىلغان بىلەن بەزىلەرنى خاپا قىپتۇ. راھىپلار كۆپىيىپ ئىشلەيدىغان ئادەم ئازلاپ كەتكەچكە ئىش ھەققى ئۆرلەپ، مال باھاسى يۇقىرىلاپ كېتىپتۇ. بۇتخانا ۋە راھىپلاردا ئوقۇيدىغان تالىپلار كۆپىيىپ كەتكەچكە ئۇلارغا پۇل ۋە ئوزۇق - تۇلۇك يېتىشمەي قاپتۇ.

ھەممە ئۇيغۇر بۇتخانا قۇرۇش، نوم يادىلاش، بۇت ھەققىدە مۇنازىرە قىلىش بىلەن قىزىپ كېتىپ ئېتىزلاردا ئىش تاشلىنىپ قاپتۇ. بۇتخانا شەھەرده بولسۇنمۇ تاغلاردىمۇ، راھىپلار ئۆيلەنسۇنمۇ ياقمۇ، ئايالىلار راھىپ بولسا بولامدۇ، بولمامدۇ؟ راھىپلار گۆش يېسە بولامدۇ بولمامدۇ دېگەن تالاش - تارتىش راھىپلارنى ۋە كىشىلەرنى ئىككى قاشقا ئايرىپ نەچچە يۈز يىللاپ ئاۋارە قىپتۇ. خەلق مۇشۇ قاراشلارنى قوللايدىغان ۋە قارشى تۇرىدىغانلار دەپ ئىككى چوڭ سەپكە بۆلىنىپتۇ. راھىپلار بۇ ئىككى سەپكە باش بوپتۇ. سەپنىڭ بىرى تاغچىلار، يەنە بىرى شەھەرچىلەر دەپ ئاتىلىپتۇ.

بىر قىسىم تاغچى راھىپلار بۇتخانىلارنى تاغلارغا يۆتكەشتە چىڭ تۇرۇپتۇ. ئۇلارچە ئىنسان بۇتقا ئىبادەت قىلىش ئۇچۇن، شەھەردىن، تىجارەت ۋە ئائىلىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك ئىكەن. ئۇلارچە كۆز، قۇلاق، بۇرۇن، تىل، بەدەن ۋە كۆڭۈل دېگەنلەر

ئالتە ئوغرى ئىكەن. بۇ ئوغرىلار ئادەمنى گۇناھقا باشلايدىكەن. ئادەملەر بۇ ئوغرىلارغا پۈرسەتلەر تولۇپ تاشقان شەھەردە ئىبادەت قىلالمايدىكەن. شۇڭا بۇ ئەزالارنى يا ئوراش كېرەك ئىكەن، ئەگەر ئورىمسا ئۆيدىن چىقماسلىق كېرەك ئىكەن. شەھەرچىلەر بۇلارغا قوشۇلماپتۇ. بۇنداق تالاش - تارتىش تۇگمەپتۇ.

بازاردىكى ۋاراڭ - چۇرۇڭدىن زېرىككەن، ئالتە ئوغرىنى تۇتالمىغان، ئىبادەت قىلالمىغان بەزى تاغچى راھىلار مۇرتلىرىنى باشلاپ تاغلارغا چىقىپ كېتىپتۇ. بەزى راھىلار شەھەرلەردىن ۋاز كەچسە ئىبادەتنى ياخشى قىلغىلى بولىدۇ دەيدىكەن، ئەمما مۇرتلارنىڭ كەملىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيدىكەن. شاھلار ۋە سودىگەرلەر شەھەرچىلەرنى قوللاپتۇ. شەھەرچىلەر تاغچىلارنى بۇزغۇنچىلار، پىتنىچىلەر، مۇناپىقلار دەپ سۆز - چۆچەك تارقىتىپتۇ. پادىشاھ تاغچىلارنى تۇتۇشقا پەرمان قىپتۇ. تاغچى راھىلار قورقۇپ ئۆيدىن چىقماي ئىبادەت قىپتۇ.

شەھەرچى راھىلار سودىگەرلەر ۋە شاھلارنىڭ قوللىشى بىلەن تېخىمۇ كۈچلىنىپتۇ. ئۇلار بازارلاردا مەدرىسىلەرنى ئېچىپ مۇڭلاپ تالىپلارنى يېتىشتۇرۇپتۇ. ئۇلارنىڭ گېپىنى شاھلارمۇ يىرالمايدىغان بولۇپتۇ. بارا - بارا شەھەردە ۋە يېزىلاردا كىشىلەر چاچلارنى پاكىز قىردۇرۇپ، راھىلارنىڭ يەڭسىز كاسايالىرىنى كىيىپ يۈرۈيدىغان بوپتۇ. پادىشاھلارمۇ راھىپ بولۇشقا باشلاپتۇ. بەزى راھىلار پادىشاھ بولغان چاغلارمۇ بوپتۇ.

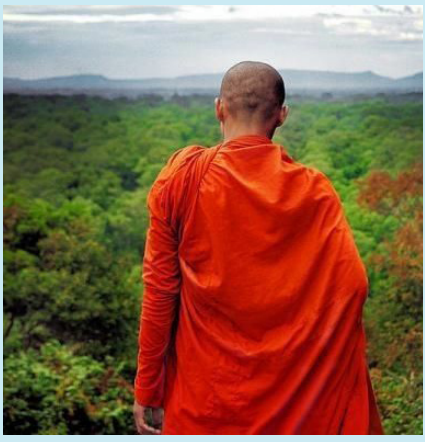

بۇددا دىنى قان تۆكۈشنى چەكلىگەن بولغاچقا بۇتپەرەس ئۇيغۇرلاردا ئەسكەر بولغىدەك ئادەم قالماپتۇ. ياتلاردىن تاجاۋۇز قىلىپ كەلگەنلەرگە قارشىلىق بولماپتۇ. بەزى شەھەر دۆلەتلەرنى ياتلار بېسىۋاپتۇ. كىشىلەر باسقۇنچىلار دىنغا قارشى چىقمىسا، قان تۆكمىسلا كارى بولماپتۇ.

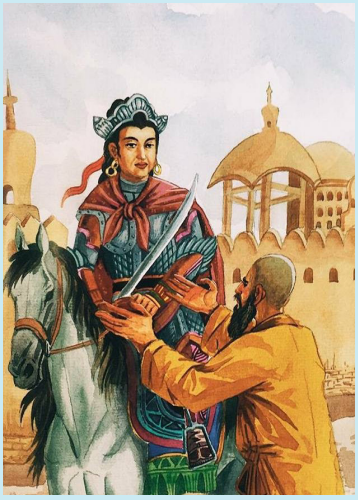

بەزى شەھەرلەردە بەگلەر، ئوردا، ساراي دېگەنلەر يوقاپ پەقەت بۇتخانا ۋە بازالار بار ئىكەن. ئۇيغۇرلار تىنچ كۈنى ئۆتسە رازى ئىكەن. شۇڭا كىم كېلىپ باشقۇرسا كارى بولماپتۇ. كىم بۇتقا ئىشەنسە شۇ بىزنى باشقۇرسۇن دەپ ئېرەك قىلماپتۇ. باشقۇرغانلار ئادەم ئۆلتۈرسە، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلسا شەپقەت تىلەپتۇ. قاتىللارغا دۇئا قىلىشتىن باشقنى راۋا كۆرمەپتۇ.

تاغچى راھىبلار يالغۇز ياشايدىكەن، ھەممە ئادەمنىڭ راھىپ بولۇشنى خالىمايدىكەن. ئەمما شەھەرچى راھىبلار بۇتقا ئىشەنمىگەن كىشىلەرنى يەكلەيدىكەن. ئۇلار كۆچەيگەن شۇ مەزگىلدە ھەممە ئادەم راھىبلاردەك چاچسىز، ساقالسىز، پىچاقسىز، ھىندىچە نوم يادىلاپ ئۇيغۇرچە كىتابسىز ياشاشقا كۆنۈپتۇ.

ئۇيغۇرلار قەدىمكى ھىندىچە نوملارنى يادىلاشقا ئۇچ ۋاق تاماققا كۆنگەنىدەك كۆنۈپتۇ. ئاغرىپ قالسا نومنى سۆيلەپ سۇ ئىچىپتۇ. ئۆيگە ئوغرى كىرسە نوم بىلەن پال سالىتۇ. نومدىن تۇمار پۈتۈپ بوينىغا ئېسىپتۇ. ئۆيلەرگە نوملارنى زىننەت قىلىپ تىزىپتۇ. تاملارغا نوملارنى نەقىش قىلىپ ئويۇپتۇ.

ئۇيغۇرلاردا نوم بىلمىگەن ئادەم نومۇس قىلىدىغان بوپتۇ.

ھەممە ئادەم بۇتقا كۆپ باش ئۇرغانىدەك كۆرۈنىش ئۇچۇن پىشانىسىگە بىر قارا داغنى چېكىدىكەن. ھەتتا نوم يادىلمىغان يىگىتلەرنى قىزلار ياراتمايدىغان، بايلار ئىش بەرمەيدىغان بوپتۇ. نوم بىلمەيدىغان قىزلارغا ئەلچى كىرمەيدىغان ئىشلارمۇ چىقىپتۇ. كىشىلەر ئۆزى تۇزۈك چۈشەنمەيدىغان ھىندىچە نوملارنى ئاڭلىسا يىغلاپ كېتىدىكەن. سودىگەلەر ئوغۇل قىزلىرى نوم يادىلسا پۇل ـ مېلىنىڭ كۆپ بولۇشىغا ئىشىنىپتۇ. ئۇلار نوملارنى يادىلاش ۋە كۆچۈرۈپ تارقىتىشنى بۇتقا سادىق بولۇشنىڭ بىردىنبىر يولى دەپ قارايدىغان بوپتۇ.

كىشىلەر بۇتخانىلارغا رەسىم سىزىپ، ئويۇقلارغا ھەيكەل ياساپ، توپلاشقاندا ئىبادەت قىلىپ، زېرىككەندە باربەت، بېپا، بالمان دېگەن چالغۇلارنى چاپتۇ. راھىپلاردىن بولغان ئويۇنچىلار سەھنىلەرنى قۇرۇپ درامىا ئويناپتۇ. مايتىرى سىمىت دېگەن بۇددا درامىا شۇ چاغلاردا كىنگىت، قۇچۇ، پىشامشان ۋە كۇسەندە نەچچە يۈز يىل ئويىنالغان ئىكەن.

شەھەرچى راھىپلار بۇتقا باش ئۇرمىغان كىشىلەرنى باشسىزلار دەيدىكەن. ئۇلار دۆلەت، مىللەت، ئادالەت دېگەندەك سۆزلەرنى يامان كۆرىدىكەن. بۇت بىلەن ئالاقىسىز ناخشا مۇزىكا، ھىكايە قوشاقلاردا ساۋاپ يوق دەپ قارايدىكەن. شۇڭا ئۇلار قىلىچ ياساشنى، بەيگە ئويناشنى، توپ تېپىشنى، ئەسكەر بولۇشنىمۇ يامان كۆرىدىكەن. ساۋاپ بولمايدىغان ئىشنى ھېچ كىم قىلمايدىكەن. بارا ـ بارا ئاۋام ۋە پادىشاھلار تىنچ ئولتۇرۇپ بۇتقا باش ئۇرۇشتىن باشقىغا قىزىقماس بوپتۇ، راھىپلار ئۇلارنى ئىبادەت ۋە دۇئادىن باشقىغا ئۆچ قىپتۇ.

52 دۆلەتكە بۆلۈنگەن ئۇيغۇرلار بۇتقا ئىشەنگەندىن كېيىن ئەجداتلاردىن قالغان كىتاپ، داستان، چۆچەك ۋە ناخشا قوشاقلارنى ئۇنتۇپتۇ. شۇڭا بىر بىرىنى قېرىنداش دەپ بىلمەيدىكەن. شۇڭا

دۇشمەن بىر دۆلەتكە ھۇجۇم قىلىپ كەلسە، ياكى بىرەر دۆلەتنى بېسىپ ئالسا قالغانلارنىڭ كارى بولماپتۇ. ئۇلار بىر ـ بىرلەپ دۇشمەنگە يېڭىلىپتۇ، ئەمما بىر بولۇپ، ھەمكارلىقتا، ئورتاق دۇشمەندىن قوغدىنىشنى ئىستىمەيدىكەن، چۈنكى بۇ ئىشتا ساۋاپ بارمۇ يوقمۇ بىلمەيدىكەن. ئۇلارچە تەكچىدىكى بۇتلارغا باش ئۇرۇپ تۇرسلا دۇشمەننى يەڭگىلى بولىدىكەن. بۇتنى تاشلاپ خەقتىن يارەم سوراش، قوشنا بىلەن بىرلىشىپ ئۆزىنى قوغداش دېگەنلەر بۇتقا ئاسىيلىق ئىكەن. كىشىلەر دۇشمەنگە قارشى تۇرمەن، دوست ئىزدەيمەن دېمەي ئۆزىنى گۇناھتىن پاكلاپ، بۇتقا يالىنۇدەك ئىبادەت قىلسا ئاپەت ۋە يامانلىقلار بۇتنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆزلىگىدىن يوقايدۇ دەپ ئىشىنىدىكەن.

كۈن چىقىشتىن كەلگەن قارا قۇيۇن

بىر كۈنى تەڭرىتاغنىڭ تۈمشۇقىغا جايلاشقان بۈگۈنكى قومۇل ـ ئۇيغۇرغولدىكى كىشىلەر تاڭ دۆلتى تەرەپتىن قارا بوراندەك يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان چاڭ ـ توزاڭنى كۆرۈپ قورقۇشۇپ كېتىپتۇ. ئۇلار يەنە بۇرۇن باسقان قۇم بوران قايتا بېسىپ

كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ تەمتىرەپ كېتىپتۇ. ئەسلىدە بۇ قارا قۇيۇن كۈن چىقىشتىكى تاغ دۆلتى قوشۇنلىرى ئىكەن. ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى باسقاندىن كېيىن غەربتىن كېلىۋاتقان ئەرەب قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشماقچى ئىكەن. بۇنى بىلگەن كىشىلەر تۇرلارنىڭ ئۈستىگە ئوت قالاپ بىر - بىرىگە خەۋەر بېرىپتۇ. ئەمما ھېچ بىر شەھەردىكى پادىشاھ قان تۆكۈشتىن قورقۇپ ئۇرۇش قىلىشنى ياكى قوشنا شەھەر بىلەن بىرلىكتە ئۆزىنى قوغداشنى ئويلاشماپتۇ.

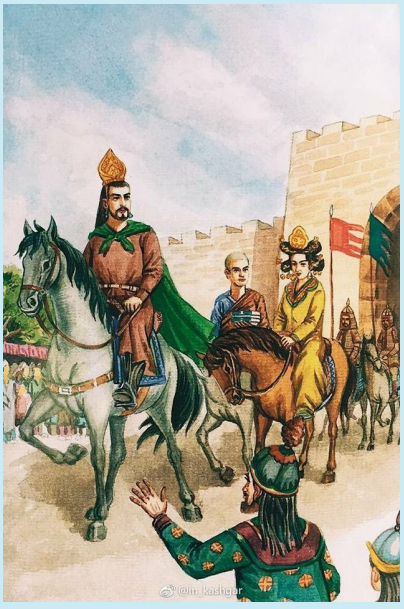

تاغ قوشۇنىدا ھەر بىر ئەسكەرنىڭ قولىدا بىردىن بۇت بار ئىكەن. بۇتنى كۆرگەن ئۇيغۇرلار ئۇلارغا قارشى چىقىشقا پېتىنالماپتۇ. تاڭلىقلار ئاۋۋال ئۇيغۇرغولنى، ئاندىن بۇگۇنكى پىچان - پىشامشانىنى بېسىپ ئاپتۇ. ئۇلار باسقان شەھەرلەردە بۇتخانا ۋە بۇتتىن باشقا ھەممە نەرسىنى ۋەيران قىپتۇ. كىتابلارنى، چالغۇلارنى، ئۆيلەرنى كۆيدۈرۈپتۇ. قوي، كالا بولسا بۇلاپ تالاپتۇ. ئۇلار ياشانغانلار ۋە بالىلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ. ئەرلەرنى قۇل قىلىپ، ئاياللارنى دېدەك قىلىۋاپتۇ.

تاغ قوشۇنى قەدىمى يەتكەنلا يەردە «بىز بۇتساتىۋانىڭ قوشۇنى. بىز تالاسقا ئۇرۇشقا ماڭدۇق. بىز سىلەرنى ئىسلامغا زورلاش ئۈچۈن كەلگەن ئەرەبلەرگە قارشى دىنىمىز ئۈچۈن ئۇرۇش قىلىمىز. دىنىمىزنى دۇنيادا ئۈستۈن قىلىش ئۈچۈن ئۇيغۇرنىڭ ئەرلىرى قۇل، قىز - ئاياللىرى دېدەك بولۇپ بىزگە خىزمەتتە بولۇشى كېرەك. بىزگە قۇل بولغانلار بۇتقا قۇل

بولغان بولىدۇ. بىزنىڭ رازى قىلغانلار بۇتساتىۋانى رازى قىلغان بولىدۇ. بىزگە قۇل بولغانلار دىنمىزنىڭ ئۇستۇن قىلغانلار، بىزگە قارشى تۇرغانلار دىنمىزنى يەرگە ئۇرغانلاردۇر، بۇنىڭغا رازى بولمىغانىنى ئۆلتۈرىمىز» دەپ جار سالدۇ.

شەھەرچى راھىپلار ئۇيغۇرلارنىڭ تاڭ قوشۇنغا قارشى چىقماسلىقتا، بۇتنى رازى قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغا قۇل ۋە دىدەك بولۇشقا دەۋەت قىلتۇ. راھىپلار: «ئەي جامائەت، ھەممىز نەچچە يۈز يىللاردىن بېرى بۇتقا قۇل بولغان، بۇتقا ئىشەنگەن كىشىلەر. بىزگە قۇللۇق ھېچ بىر يېڭى ئىش ئەمەس، بۇتنى خۇرسەن قىلىش ئۈچۈن قۇل بولۇش يامان ئىش ئەمەس. بۇيۇك تاڭ دۆلتىنى ئەسكەرلىرىمۇ بۇتقا ئىشىنىدۇ، دىنمىز ئۈچۈن جەڭگە چىقىدۇ. ئۇلارغا قۇل بولغان بۇتقا قۇل بولغانغا ئوخشاش، ئۇلارغا دىدەك بولۇپ خزمەت قىلساق بۇتساتىۋاغا خزمەت قىلغان بولىمىز. كىمكى تاڭ قوشۇنغا بۇ دۇنيادا دىدەك ياكى قۇل بولسا ئۇ دۇنيادا ئۆزى قانداق خالىغان بولسا شۇنداق شەكىلدە ئادەم بولۇپ تىرىلىدۇ. بۇ دۇنيادا دىدەك ۋە قۇل بولغانلارنىڭ تۇغقانلىرىمۇ ئۇ دۇنيادا شاپائەتكە ئېرىشىپ ئادەم بولۇپ تىرىلىدۇ. تاڭ قوشۇنغا قارشى چىققانلار

گۆربەدىن توڭگۇز بولۇپ قايتا تىرىلىدۇ» دەپتۇ. شەھەردىكى كۆپ ئۇيغۇلار بۇ پەتىۋانى ئاڭلاپ قۇل ياكى دېدەك بولۇشنى تاللاپتۇ. پادىشاھ ۋە تىجارەتچىلەرمۇ شەھەردىكى راھىپ كالانلارنىڭ پەتىۋاسى بويىچە ئاۋامنى دۇشمەنگە قارشى چىقىشتىن توسۇپتۇ.

بۇ پەتىۋانى تاغچى راھىپلار غەزەپ بىلەن رەت قىپتۇ. ئۇلار تاغمۇ تاغ، باغمۇ باغ، مەھەللىمۇ مەھەللە يۇرۇپ كىشىلەرنى قۇل، دېدەك بولماسلىققا، باسقۇنچى دۇشمەنگە قارشى ئۇرۇشقا دەۋەت قىپتۇ. ئۇلار: «بىزنىڭ بۇتقا ئىشەنگىنىمىز تاڭ ئەسكەرلىرىگە ئىشەنگىنىمىز ئەمەس. تاڭ قوشۇنى بۇتنىڭ ئەمەس تاڭنىڭ ئەسكەرلىرى. بىز بۇتقا ئىشىنىمىز، ئەمما تاڭ ئەسكەرلىرىگە قۇل بولساق بولمايدۇ. دىنىمىزدا قۇللۇق پەقەتلا بۇتقا بولىدۇ، ئىنسانغا ئەمەس، ھېچ بىر بۇتپەرەس ئۇيغۇر ئادەمگە قۇل بولسا بولمايدۇ» دەپ ۋەز ئېيتىپتۇ. شەھەرچى راھىپلارغا قول بەرگەن پادىشاھلار تاغچى راھىپلارنى قەيەردە كۆرسە تۇتۇپتۇ، ئۇلارغا ئەگەشكەنلەرنى قاماقتا ئاپتۇ.

تاڭغا قارشى، شەھەرچى راھىپلارنىڭ ۋە ئۇيغۇر بۇتپەرەس

شاھلاردىن تويغان تاغچى راھىپلارنىڭ ھەممىسى قوزغىلىپتۇ. ئۇلار مۇرتلىرىنى تاغدىن باشلاپ چۈشۈپ ئۇرۇشقا ئاتلىنىپتۇ. ھەمدە ئۇلار شەھەرمۇ شەھەر يۈرۈپ قوشۇن توپلاپتۇ، ئەمما شەھەرچى راھىپلار تاڭغا قارشى قىلىچ كۆتۈرۈپ قان تۆكۈشنى خاتا دېگەچكە قوشۇن كۆپەيمەپتۇ.

شەھەرلەردە قوللاشقا ئېرىشەلمىگەن تاغچى راھىپلار ئۇرۇشتا ئارقا ـ ئارقىدىن مەغلۇپ بولۇپتۇ. ئۇلار ئامالسىز كۈسەن، تۇرپان، قەشقەر، ئارتۇچ، توقسۇ، گۇما، قومۇل، بەشبالىق، يېڭىبالىق قاتارلىق شەھەرلەردىكى ئەگەشكۈچىلەرنى باشلاپ تاغلارغا چىقىپ كېتىپتۇ. دۈشمەن چىقالايدىغان شەھەرگە يېقىن ۋە ئانچە تىك ئەمەس تاغلارغا چىققانلار قىرىلىپ كېتىپتۇ. ئەمما يىراق قىشلاقلار، توقايلار ۋە تىك قىيالارغا چىقىپ كەتكەنلەرنى دۈشمەن تۇتالماپتۇ.

مەغلۇپ بولغان تاغچى راھىپلار تاغدىكى بۇتخانىلاردا ئويغا چۆكۈپتۇ. ئۇلار بۇ يېڭىلىشنىڭ سەۋەبىنى ئەۋلادلارغا سىزىپ

قالدۇرۇشىنى ئارۇزلاپ ئىشقا كىرىشىپتۇ. ئۇلار تاملارغا قۇم باسقان شەھەرلەردىن قېچىش ھېكايىسى، ئاپەت بولغاندا دۇئا قىلىۋاتقان ئايالالار، يىغلاپ بۇتقا تىلىنىۋاتقان بالىلار، گۈل كۆتۈرۈپ مايتىرى سىممت دېگەن درامنى كۆرۈشكە ماڭغان ئۇيغۇر بايلار ۋە شاھلار، مۇقام چېلىپ، مەشرەپ ئويناپ، دارۋازلارنى تاماشا قىلىۋاتقان كىشىلەر، بۇتقا تازىم قىلغان بولۇپ شەھەرگە كىرىۋالغان خىتاي ئەسكەرلەر، خىتايغا ماسلاشقان ئۇيغۇر بەگلەر، ھىندى تىجارەتچىلەر، تاڭغا قۇل بولۇشنى

تەبلىغ قىلغان ئۇيغۇر راھىپلار ۋە دۇشمەنگە قارشى ئاتالانغان ئۇيغۇر باتۇرلار قاتارلىقلارنى سىزىپ چىقىپتۇ. بۇنداق راھىپلار رەسىم سىزىپ، بۇت تىزغان ئۆيلەرنى كېيىنكى ئۇيغۇرلار مىڭ ئۆي دەپ ئاتاپتۇ.

تاغچى راھىپلارنى قوغلاپ يوقاتقان تاڭ قوشۇنلىرى شەھەردىكى راھىپلارنمۇ ساق قويماپتۇ. ئۇرۇشتىن قاچقان بەزى شەھەرچى راھىپلار تاغلاردا بۇتخانا ياساپتۇ، بۇتلارغا ئۆيلەرنى قېزىپتۇ، كىتابلارنى كۆمۈپتۇ، غارلارنى ئوڭشاپ بۇتخانا قىپتۇ. غاردىكى تاملارغا رەسىملەرنى سىزىپتۇ، تەكچە چىقىرىپ بۇتلارنى تىزىپتۇ. بەزى ھەيكەلتاراش راھىپلار غارلارنى بۇتلار، تەكچىلەر ۋە رەسىملەر بىلەن بېزەپ چىقىپتۇ. بۇلارنى بېزەكلىك دەپتۇ. بۇگۈن بۇنداق مىڭ ئۆيلەر ۋە بېزەكلىكلەر تۇرپان، پىچان، كۇچا، قەشقەر، توقسۇ، گۇما ۋە ئارتۇچلاردا ساقلىنىپ قاپتۇ. كىشىلەر بۇلارنى مىڭ ئۆي، توققۇز ساراي، توققۇز قازناق، قالماق ئۆي، ئۇچ بۇرخان ۋە بېزەكلىك دېگەن نامىلاردا ئاتايدىكەن. بۇرخان دېگەن بۇتخان دېگەن مەنىدە ئىكەن. ئۇيغۇرلار راھىپلاردىن بولغان شاھلارنى بۇرخان دەپمۇ ئاتىغان ئىكەن.

ئۆيى يوقنىڭ ئويى يوق

شۇ چاغدا ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇرلار مۇستەقىل ئىكەن. ئۇلار ئۆتۈكەن ئۆلگەندىن كېيىنمۇ بىرەر ئەلگە قارام بولۇپ باقمىغان ئىكەن. ئۇلار ئىلى ۋە ئىرتىش دەريا بويىدىكى ئابرالنىڭ ئەۋلاتلىرى بىلەن بىرلىكنى ساقلاپ كەلگەن ئىكەن. ئەمما ئۇلار بۈتقا ئىشەنمىگەچكە تارىم بويىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن قويۇق باردى ـ كەلدىسى يوق ئىكەن. تارىمدىكى شاھلار ئۇلارنى بۈتسىز، دىنسىز دەپ يامان كۆرىدىكەن.

تاڭغا قارشى ئۇرۇش قىلغان تاغچى راھىپلار ۋە ئۇلارغا ئەگەشكەن مۇرتلاردىن ساق قالغانلار شىمالغا قاراپ قېچىپتۇ. ئۇلار شۇ قاچقانچە ئۆتۈكەن دېگەن تاغنى ۋە شۇ يەردە ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنى نىشانلاپ يۇرۇپتۇ.

تاغلا قارام بولغان ئويغۇرلار قورقۇنچ ئىچىده تۇرمۇشىنى داۋام قىپتۇ. تاغلاردا قىچىپ يۈرگەن ئىسيانچى راهىپلار ۋە مۇرتلاردىن ساق قالغانلار شۇ يەرنى ۋەتەن تۇتۇپتۇ. غارلاردا رەسىم سىزغان، مىلك ئۆي، بېزەكلىك، توققۇز ساراي ۋە توققۇز قازناقلارنى ياسىغانلار ياشىنىپ تۇگەپتۇ.

يەنە قۇمدەك يىللار ئۆتۈپ بۇتپەرەس ئويغۇرلار ساقلىغان كىتاب، سىزغان رەسىم، يازغان تارىخ، ئوينىغان مەشرەپلەر خۇددى ئۇلار كېچە ئۇخلىماي قازغان ئۆڭكۇرلەردەك ئەسلەردىن ئۆچۈپتۇ. بىزنى ئۇنۇتمىغاي دەپ غارلارنى رەسىملىك سارايغا ئايلاندۇرغان ئەجدادلارمۇ شۇ غارلاردا ئۇنتۇلۇپتۇ.

ئاندا ـ مۇندا چۆللەردە ئېچىلىپ قالدىغان قۇرۇغان جەسەتلەرگە كىشىلەر چاۋا ـ چاتقاللارغا قارىغانىدەك ئۆتۈپ كېتىدىكەن. ھېچ كىم ئۇلارنى قۇمغا كۆمۈلگەن ئەجدادلار دەپ ئويلىمايدىكەن. بۇ جەسەتلەر كىشىلەرگە پەقەت ئۆلۈمنى ۋە ئۆلتۈرگۈچى قۇم بوراننى ئەسلىتىدىكەن. كىشىلەرگە قۇم بوران يەنە خۇدانى ۋە ئاخىرەتكە كەتكەن كىشىلەرنى ئەسلىتىپ تۇرىدىكەن. بەزىدە كىشىلەرگە تاشلاندۇق ئۆيلىرىدە ئۇچرايدىغان ئالتۇن بۇتلار ئۇلارغا بۇتپەرەس بوۋا، مومىلارنى ئەسلىتىدىكەن.

تەكلىماكاندا قاتتىق بوران چىققان كۈنلەردە قۇمغا يەم بولغان شەھەرلەردىكى بۇتخانىلار، سېپىللار ۋە ھەيۋەت بۇتلار بەزىدە بوراندىن كېيىن ئېچىلىپ قالىدىكەن. بەزىدە بوران چىقىپ

قوم كۆچكەندە قۇمغا كۆمۈلگەن شەھەرلەرنىڭ خارابىسى پۈتۈنلەي كۆرۈنۈپ قالدىكەن ۋە كىشىلەرنى سەل سۇر باسىدىكەن. يەنە بەزىدە كىشىلەرگە قۇملۇقتا كۆللەر، دەرەخلەر ۋە مەھەللە كۆرۈنىدىكەن. ئۇلار بۇنى ئالۇۋۇن كۆرۈندى، ئېزىتقۇغا ئۇچرىدۇق دېيىشىدىكەن.

دادام ھېكايىسىنى شۇ يەردە توختاتتى. مەھەللىمىزنىڭ كەينىدىكى تاغدا توققۇز قازناق دەپ بىر يەر بار ئىدى. مارالبېشىدا توققۇز ساراي دېگەن بىر يەرنىڭ بارلىقىنمۇ ئاڭلىغان ئىدىم. دادام بىلەن ئارتۇچقا چىققاندا ئۇچ بۇرخان دېگەن يەرنىڭ بۇرۇنقى بۇتخانا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم. چوڭلار ھەيكەلنى نېمىشقا بۇت دەيدىغاندۇ دەيتتىم، بۇنمۇ بىلمۇالدىم.

دادام مىڭ ئۆينى سۆزلىدى، ئەمما تاش كىتابنى يەنە سۆزلىمىدى، قارىغاندا دادام ئۇنتۇپ كەتكەنىدەك قىلاتتى. ــ دادا سەن مىڭ ئۆينى سۆزلىدىڭ، ئەپلاتون، ئارىستوتىل ۋە پىفاگورلار يازغان كىتاپلارنىڭ ئۇيغۇرچىسىنى يوقاپ كەتكەن دېدىڭ، قۇم باسقان شەھەرلەرنى سۆزلىدىڭ، مىڭ ئۆيدىكى مەدەنىيەتنى، بېزەكلىكتە قالغان سەنئەتنى سۆزلىدىڭ. ئەمما تاش كىتابقا نېمە بولغان؟ تاشلىنىپ قالغان بولسا نەدە قالغان؟ دەپ سورىدىم.

دادام ئۇنچىقمـاي ئولتـۇرۇپ كەتتـى. ئۇنىڭدىـن كۈن چىقىشـتىكى تاڭ دۆلىتىنى سوريىشىم بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ــ كـۈن چىقىشـتىكى تـاڭ دۆلىتـى دېگـەن خىتـاي دۆلىتـى. بۇگۈنكـى جۇڭگـو، چىنـا دېگـەن شـۇ. تـاڭ دۆلىتـى 751 ـ يىلـى غەربتىـن كەلگـەن ئـەرەب قۇمانـدان قۇتەيبـە بىلـەن ئۇرۇشـقىلى قوشـۇن ئەۋەتكـەن. يۇرتىمـز شـۇ بۇلاڭچـى تـاڭ قوشـۇنىنىڭ تاپىنـدا يەنچىلگـەن. ئەجـدادلار شـۇ قېتىملـق ئۇرۇشـتا تـاڭ قوشـۇنلىرىغان مەغلـۇپ بولغاندىـن كېيىـن، ئاندىـن ئويغانغـان. تـاش كىتابـلار شـۇ چاغـدا ئۇلارنـىڭ يادىغـا يەتكـەن.

ــ بـالام، ئۇيغـۇردا ئۆيـى يوقنـىڭ ئويـى يـوق دەيـدۇ. بـۇ يەردىكـى ئۆينـى ئـەل، ۋەتـەن دەپ چۈشەنسـەڭ بولىـدۇ. ئورتـاق ئۆيـى بولمىغـان مىللەتتـە ئورتـاق ئـوي، كوللېكتىـپ ئەقىـل بولمايـدۇ. ئورتـاق مەنپەئـەت يوقايـدۇ. ئورتـاق قەدەرىيەتلـەر بولمايـدۇ. ئورتـاق ئەجـداد چۈشەنچىسـى يوقـاپ كېتىـدۇ. كىشـىلەر ئۆزىنـىڭ ئاتـا ـ ئانىسـىنىلا ئەجـداد سـانايدۇ. ئۆزىنـىڭ تۇغقانلىرىنىلا

قېرىنداش دەپ بىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىنسانلار جان باقسا، باللىق بولسىلا بولىدىغان جاندارلارغا، ئۆزىنىڭ ئۇۋىسىدىن باشقا ھېچ نېمە ئۇچۇن قايغۇرمايدىغان قۇرۇتلارغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. سەن مەڭگۈ تاشلانى يەنى تاش كىتابلارنى دائىم سورايسەنغۇ؟ ئەجداتلار تارىخنى، تەجرىبە ۋە ۋەسىيەتنى تاشلارغا يازغان. ئۇلار تارىخ مەڭگۈلۈك بولۇپ قالسۇن، ۋەتەن مەڭگۈ بار بولسۇن، ئەۋلادىمغا يار بولسۇن، بىزنى ئۇنۇتمىسۇن دەپ شۇ تاشلاغا مەڭگۈ تاش دەپ ئات قويغان. ئەپسۇس، ئەجدادلىرىمىز بۇددا دىنىغا ئىشەنگەندىن كېيىن مەڭگۈ تاشلار ئۇنتۇلغان. مەڭگۈ تاشلاردىكى ئەجداتلار ئۇنتۇلغان. ئۇيغۇرلار بۇتپەرەس بولسىلا قېرىنداش بىلىپ قانداشلىقنى ئۇنۇتقان، دىندارلىقنى ئۇستۇن بىلىپ ئۇيغۇرلۇقنى ئۇنۇتقان. ھىندىچە نومنى ئۇلۇغ بىلىپ يادىلاپ ئۇيغۇرچە تاش كىتابلارنى يوقاتقان. نومدا بارلىق بۇتپەرەسلەر قېرىنداش دېسە، تارىختىكى دۈشمەنلىكنى، تاجاۋۇزچىنى ئۇنۇتقان. نوم ھىندىچە، دىن ھىندىچە بولغاچقا ئۇيغۇردا ئۆزىنىڭ ئانا تىلىغا، ئانا مىللىتىگە بولغان مۇھەببەت سوسلاپ كەتكەن. نوم ھىندىچە بولغاچقا بىز ئۇيغۇر ـ پىكىرنىڭ تىزگىنىنى ھىندىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغان، ئۇلار پىكرىمىزنى نەگە باشلىسا بىزمۇ ھىندىچە پىكرنى دىن دەپ ئېتىقاد قىلىدىغان بولۇپ قالغان. چۇنكى بىزدە بىر ئۇيغۇرنىڭ بۇددا ئىلمىدە ئالىملىقى ھىندىچە بىلىشى، ھىندىچە كىتابلارنى ئوقۇشى، تەبلىغ قىلىشى ۋە ئۇستازلىق قىلىشى بىلەن ئۆلچەنگەن. ھىندىلارنىڭ كىتابنى ئوقۇپ، ھىندىلاردىن ئۆگەنگەن نوم، ھىندىلار ئۆزىگە تەدبىقلىغان دىنغا ئەگەشكەن ئۇستازلار قانداقمۇ ئۇيغۇرغا يول كۆرسەتسۇن؟ يامغۇرلۇق ھىندىستان ئۇچۇن ياسالغان ئۆينى قۇم بورانلىق تەكلىماكانغا كۆچۇرۇپ كەلسەڭ ئولتۇرغىلى بولامدۇ؟ بىر بوراندا بۇزۇلۇپ تۆت تۇۋرىكى قالسا قانداق تۇرىسەن؟

بزگه كەلگەن نوممۇ هندىچە، نوم بىلەن كەلگەن كىتابمۇ، تەدبىرمۇ، پىكىرمۇ، ئويمۇ هندىچە. هندىچە ئوي بىلەن ئۇيغۇرغا ئۆي سالغىلى بولمايدۇ. چۈنكى هەممە مىللەتنىڭ ئۆيى ئۆزىگە سۆيۈملۈك، ئۆزىنىڭ ئويىغا لايىق بولىدۇ.

52 دۆلەتكە بۆلۈنگەن ئۇيغۇرلار تاڭدىن بىر - بىرلەپ يېڭىلگەندىن كېيىن، بىر ئورتاق ئۆينىڭ ئويىغا، ئارمىنغا چۈشكەن. شۇندىن كېيىن ئۇلار ۋەتەنسىز هەر يەردە خارلىنىپ، ئەلسىز ياتلارغا ياللىنىپ ئەقلىنىڭ، بىلىمنىڭ، بىرلىكنىڭ، دۆلەتنىڭ موهىملىقىنى تونۇپ يەتكەن. ئۇلارنىڭ شىمالغا كۆچكەن بىر بۆلىكى ئىلى بويىدىكى، ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلەشكەن. هەمدە بىر قانچە يىلدىن كېيىن كۈچلۈك بىر دۆلەت قۇرۇپ چىققان. ئۇ دۆلەتنىڭ ئىسمى ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلتى دېيىلىدۇ، بۇ دۆلەت تاڭ دۆلتىنى، تىبەتنى ئۇرۇشتا قانچە قېتىملاپ مەغلۇپ قىلىپ ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ ئىمپېرىيەگە ئايلانغان. دۇنيا تارىخىدا بۇ ئۇيغۇر ئىمپېرىيەسى دەپ ئاتىلىدۇ. تاڭ ئىچكى ئۇرۇشقا پاتقاندا بىز قوشۇن چىقىرىپ قوغداش هەققى ئالغان، دەپ گېپىنى توختاتتى.

ـ ئەمدى بولدى، بۈگۈن مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن، تاش كىتاب ئەتىگە قالدى، ئۇخلايلى، دېدى دادام. ئۇنىڭ سۆزىدىن يانمايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى، شۇڭا هەممەيلەن ئامالسىز يوتقانلارغا تۈگۈلدۇق.

بىز قىلىچقا ئىشىنىمىز

تاغچى راھىپلارغا ئەگەشكەن ئۇيغۇرلار ئۆتۈكەنگە چىكىنىپتۇ. ئۇلار مۇقاننىڭ ئوغلى ئۆتۈكەننىڭ ئىزىنى بويلاپتۇ. ئۆتۈكەن ئۇيغۇر ئىلىنى تۆت پارچە قىلغان مۇقان خاننىڭ ھېلىقى بەش ئوغلىنىڭ بىرى ئىكەن. مۇساپىر ئۇيغۇرلار ئۆتۈكەن ماڭغان يول بىلەن شىمالغا قاراپ يۈرۈپتۇ.

ئۇلار قوغلىغانىنى ئۇرۇپ، ئۇرۇشۇپ چىكىنىپ بۈگۈنكى قومۇل ئاتالغان ئۇيغۇرغولدىن يوشۇرۇن ئۆتۈپتۇ. يولغا چىقىپ ئالتە ئاي بولغاندا ئۆتۈكەن خاننىڭ نامى بىلەن ئاتالغان يەردە ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ يېنىغا يېتىپتۇ. ئۇلارنى ئۇيغۇرلارنىڭ ياغلاقار قەبىلىسى باغرىغا ئاپتۇ.

پايتەخت ئوردۇبالىقتىكى بەگلەر ئۇلارغا يەر، يايلاق ۋە ئوزۇق ـ تۈلۈك بېرىپتۇ. خەلق ئۇلارنى مەشرەپلەرگە تەكلىپ

قىپتۇ. ئۆتۈكەنلىك ئەمچىلەر كېسەللەرنى داۋالاپتۇ. باخشىلار باللارنى مەكتەپكە باشلاپتۇ. ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلار تېۋىپنى ئەمچى، ئوقۇتقۇچنى باخشى دەيدىكەن. ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلار گۆش، سۈت ۋە ئارپا يەيدىكەن. تەڭرىتاغدىن كەلگەن ئۇيغۇرلار بۇغداي، قوغۇن، تاۋۇز، بىدە، .ئۈزۈم. تۇرۇپ، سەۋزە ۋە چامغۇر تېرىشنى ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلارغا ئۆگىتىپ قويۇپتۇ.

تارىم بويلىرىدىن كەلگەن ئۇيغۇرلار ئۆتۈكەندە كۆنۈپ ئۇرۇنلىشىپ قاپتۇ. يەر، سۇغا ئىگە بولۇپ تۇرمۇشى مول بوپتۇ. بۇتپەرەس بولغىنى ئۈچۈن ئۆزى جايلاشقان يەرلەرگە بۇتخانا ساپتۇ. راھىپلارمۇ كۆپچىلىكنى ئىبادەتكە باشلاپتۇ. بەزى راھىپلار يەرلىك ئۇيغۇرلارنىمۇ بۇتقا ئىشىنىشكە كۆندۈرۈپتۇ. ئەمما ئۇزاق ئۆتمەي چاتاق چىقپتۇ.

بۇتپەرەس ئۇيغۇرلار گۆش يېمەيدىكەن، بۇتقا ئىشەنمەيدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ قوي ئۆلتۈرۈشنى، ئۇۋ قىلىشنى، چېلىشىپ، بەيگە قىلىپ ئۇسۇل ئويناشلىرىنى توغرا كۆرمەيدىكەن. ئۇلار بۇنى نومۇس ئىش، بۇتسىزلىك ئىشى، بۇتقا ھۆرمەتسىزلىك دەپ يامان ئالىدىكەن.

ئۇلار قان تۆكمەيمىز دەپ تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن بۇلاڭچىلارغا قارشى قىلىچ كۆتۈرمەيدىكەن. ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلار تارىملىق ئۇيغۇرلاردىن ھەيران ئىكەن.

ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلار بىلەن تارىمدىن كەلگەن بۇتپەرەس ئۇيغۇرلار ئارىسىدا دائىم مۇنازىرە قاينايدىكەن. ئۆتۈكەنلىكلەر بۇددا دىنى ئۇيغۇرلارغا ئۇتۇق كەلتۈرمەيدۇ، ئۇيغۇرلارغا قۇت بەرمەيدۇ، ئۇيغۇر دېگەن ئەلنى يەر يۈزىدىن يوق قىلىپ بىزنى پەقەت بۇتپەرەس، سەرگەردان، ۋەتەنسىز سۈرگۈنلەردىن قىلىپ قويىدۇ، دەيدىكەن. ئۇلار تارىملىقلارغا: سىلەر بۇتقا ھۆرمەت قىلغان، ھەر مەھەللىگە بۇتخانا سالغان، ھەر ئۆيدىن بىردىن بالىنى نوم يادىلاتقان تۇرۇپ نېمىشقا يۇرتۇڭلاردىن قوغلاندىڭلار؟ سىلەر ھۆرمەت قىلغان، باش ئۇرغان بۇتۇڭلار نېمىشقا سىلەرنى قوغدىمىدى؟ سىلەر بۇنى سىناق دەيسىلەر، ئۇنداقتا بۇتۇڭلار سىلەرنى قاچانغىچە سىنايدىكەن. پەقەت سىلەرنىلا ئاياقلاشماس سۈرگۈن، سەرسانلىق ۋە ۋەيرانچىلىق بىلەن سىنامدىكەن؟ نېمىشقا خۇدايىڭلار سىلەردەك بۇتپەرەس ھىندىلارنى، خىتايىنى، موڭغۇلنى سىنماي پەقەت سىلەرنىلا سىنايدىكەن؟

بۇتۇڭلار ئادەتتىكى بولسا سەلەرنى قوغلاپ چىقارغان ختاي بۇتپەرەسلەرنى سىنماي دائىم سەلەرنىلا مۇسىبەت بىلەن سىنايدۇ؟ سەلەر ئېتىقادتا شۇنچە مۇستەھكەم تۇردۇڭلار، ئېتىقاد ئۇچۇن ئوتتا كۆيدۇڭلار، ئۆي - بىساتنى مال - دۇنيانى پىدا قىلدىڭلار، خوتەن بىلەن كۆسەن دېگەن ئىككى شەھىرىڭلار دۇنيانىڭ بۇددا دىنى مەركىزىگە ئايلاندى. راھىپلىرىڭلار پۇقرادىن شاھقا قەدەر پۇتۇن تارىمدىكى ئۇيغۇرنى بۇتپەرەس قىلىپ بولدى. سەلەر شۇنچە قەتئى ئېتىقاد قىلغان بۇ دىن سەلەرنى دائىم مەغلۇبىيەت بىلەن، مۇسىبەت بىلەن، ئازاپ ئوقۇبەت بىلەن سىناشتىن بۆلەك نېمە قىلىپ بەردى؟ بۇددا دىنىڭ مەركىزى بولغان خوتەن ۋە كۇسەننى ختايدىن ساقلاپ قالالمغان خۇدايىڭلار بىزدەك بۇتسىزلار ماكانى بولغان ئۆتۇكەننى قوغداپ بېرەرمۇ؟ سەلەرنى مەغلۇپ قىلغان شۇ دىنىڭلارغا بىزنى دەۋەت قىلامسىلەر؟ سەلەردەك بۇتپەرەسنى قوغداپ قالمغان خۇدايىڭلار بىزدەك نەچچە يۇز يىلدىن بېرى بىرمۇ بۇتخانا بولمغان بۇ ئەلنى قوغداپ بېرەرمۇ؟ بىز بۇتسىز نەچچە يۇز يىلدىن بۇيان قۇل بولمغان تۇرساق، قانداقمۇ ئىنسانىنى بۇتقا قۇل قىلدىغان، سەلەرنى ختايغا قۇل قىلىپ بەرگەن دىنغا ئىشىنمىز؟ دەيدىكەن. تارىملىقلار مەغلۇبىيەتنى سىناق، نامراتلىقنى ساۋاپ، كۇن چىققانىنى بۇتنىڭ رەھمىتى، يامغۇر ياغقانىنى خۇدانىڭ شاپائىتى دەپ رىۋايەت سۆزلەيدىكەن.

مۇنازىرەدە ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلاردىن سوئاللار تۈگمەيدىكەن، يېڭى - يېڭى سوئاللار چىقىپ تۇرىدىكەن. ئەمما تارىملىق بۇتپەرەس ئۇيغۇرلاردا جاۋابلار ئوخشاش بولۇپ نومدا ئېيتىلغان سەۋىر، چىدام، سىناق، ساۋاپ دېگەنلەر تەكرار سۆزلىنىدىكەن. جاۋابلارنىڭ ئەڭ چوڭقۇرىمۇ بۇ دۇنيادىكى ئازاپنىڭ ئۇ دۇنيادا مۇكاپاتى بولىدۇ دېگەنلەردىن نېرىسىغا بارمايدىكەن. ئۇيغۇر بۇتپەرەسلەر دائىم سوئاللارنىڭ ئۆزىگە ئۇيغۇرچە جاۋاب بېرەلمەي ھېندى رىۋايەتلىرى دەلىل قىلىدىكەن. تارىملىق بۇتپەرەس ئۇيغۇرلار يادا بىلىدىغان نۇرغۇن ھېكايىلەر بار ئىكەن. ئۇلار سەۋىر قىلىپ ساۋاپ تاپقان دېھقاننىڭ ھېكايىسىنى بۇگۈن سۆزلىسە، ياش ۋاقتىدا جاپا تارتىپ قېرىغاندا دۆلەت كۆرگەن باغۋەننىڭ ھېكايىسىنى ئەتىسى باشلايدىكەن.

ئۆتۈكەنلىك باخشىلار باللارغا ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۆگىتىدىكەن. كىتاب ئوقۇتىدىكەن. يولتۇزلارنى سانىتىپ يەرگە سىزغۇزىدىكەن. ئۇلارغا تاختىلارغا خەت يازغۇزىدىكەن. ئەمما تارىملىق ئۇيغۇرلار ھىندىچە يېزىقتىكى نوملارنى ئوقۇشنى ۋە يادىلاشنى ساۋاپ بىلىدىكەن. خەت يېزىشنى يامان كۆرىدىكەن. ئۇلارچە ئەگەر باللار خەت يېزىشنى ئۆگەنسە ئۆزى بىلگەننى يازىدىكەن. نومنىڭ يېزىقىدا ئىنسانىنىڭ گەپلىرى يېزىلسا بولمايدىكەن. باللار يازماقچى بولسا چوقۇم بۇددا نوملىرىنى كۆچۈرسە ساۋاپ بولىدىكەن. ئەگەر باللار كىتاب ئوقۇسا، خەت يازسا ئۆزى خالىغانىنى

يازىدىغان، ئۆزى ئويلىغاننى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالىدىكەن. ئۇلارچە ئادەمنىڭ ئاغزى بۇددا نومىنى سۆزلەشكە، قەلبى بۇددا نوملىرىنى يادىلاشقا، كۆزى بۇددا نوملىرىنى كۆرۈشكە، قۇلاقلار بۇددا نومىنى ئاڭلاشقا يارىتىلغان ئىكەن. ئەگەر ئوقۇغۇچىلار بۇنداق قىلمىسا قايتا تىرىلگەندە كۆزسىز، قۇلاقسىز، يۈرەكسىز، ئېغىزسىز قوپارمىش. چۈنكى بۇتساتىۋا ھەممە ئەزلاردىن ئايرىم - ئايرىم ھىساب ئالارمىش.

ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلار بىلەن تارىمدىن كەلگەن بۇتپەرەس ئۇيغۇرلارنىڭ پەرقى بارغانچە چوڭلاپتۇ. ئۆتۈكەنلىكلەر دۈشمەنگە قارشى خەندەك قازغاندا تارىملىقلار بۇت ياساپ ئولتۇرۇۋاپتۇ. تارىملىقلارنىڭ كۆپى ساۋاتسىز بولغاچقا ئورخۇن يېزىقىنى بىلمەي خاننىڭ يارلىقىنى ئوقۇماي خىلاپلىق قىپتۇ. جازا بېرىلسە، بىز خۇدايىمىزدىن باشقا بىرىنىڭ جازاسىنى ئۆتىمەيمىز دەپ تۆلىمەپتۇ. ئۇلار ئىنسان تۈزگەن ھەر قانداق قانۇن خودانىڭ قانۇنىغا زىت دەپ خاننىڭ تۆرۈ دېگەن قانۇنىغا بويسۇنماپتۇ. ئۇلار ھەر دائىم بىز ئىنسان تۈزگەن قانۇن بويرىغاننى ئەمەس، نومدا دېگەننى قىلىمىز دەپ جاھىللىق قىپتۇ.

ياز ئۆتۈپ كەچ كۈز يېتىپ كەپتۇ. ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇرلار قار ئازراق ياغىدىغان، كۈنگەي ئىللىق تەرەپلەرگە كۆچمەكچى بوپتۇ. ئۆتۈكەنلىك بارلىق ئۇيغۇرلار سەپەر تەييارلىقىنى بىرلىكتە قىلىپ پۈتتۈرۈپتۇ. بىرى قانقا ياساپ، يەنە بىرى ئاتلارنى قانقالارغا قوشۇپتۇ. ئۇلار ھارۋىغا قاتمىغان ئاتلارنى ئۇيۇرلارغا ئايرىپ چەبدەس ياشلارنى مەسئۇل قىپتۇ. ھارۋىلارنى بىر - بىرىنىڭ قۇيرۇقىغا چېتىپ يۇرت، مەھەللە بويىچە كارۋان بولۇپتۇ. تارىملىق ئۇيغۇرلار بولسا ئۆتۈكەنلىكلەرنى دىنسىز دەپ ئۇلار بىلەن بىرلىشىپ ھارۋا ياسىماپتۇ. ئۇلار يا ئۆز ئارا بىرلىشىپ كارۋان بولماپتۇ. كارۋان بولمىغاچقا ئۇلارنىڭ كارۋان باشلىرىمۇ يوق ئىكەن. ئارىدا ھىچ كىم ھىچ كىمگە باش بولمىغاچقا كىشىلەر

يەرگە كېلەلمەيتۇ. يا ئاتلارنى ئۈيۈر قىلىپ توپلىماپتۇ. يا قويلارنى بىر پادا قىلىپ بىرىگە تاپشۇرالماپتۇ. ئۇلار قۇمدەك چېچىلىپ يا ئۆزى بىر كارۋان بولۇپ ئۈيۈشمايتۇ، ياكى باشقا كارۋانغا قوشۇلماپتۇ.

شۇ چاغدا ئورخۇن ئېلىدە بىلگە قاغان خان ئىكەن. تارىملىقلارنىڭ ئىشى خانغا مەلۇم بوپتۇ. خان سەپەر تەييارلىقى پۈتمەي كېچىكىپ پۈتۈن ئۈيغۇرنىڭ سەپىرىنى كېچىكتۈرگەن بۇ تارىملىق ئۈيغۇرلارغا نارازى بوپتۇ.

بىلگە قاغان بىر يەرگە كېلەلمەي چېچىلىپ يۈرگەن تارىملىق ئۈيغۇرلارنى يىغىپ: بىز تارىملىق ئۈيغۇر ۋە ئۆتۈكەنلىك ئۈيغۇردىن تۇغۇلغان كىشىلەر. بىز ئۈيغۇر ئاتلىق بىر دەرەخنىڭ شاخلىرى، ياپراقلىرى، بىز كۆك تەڭرىنىڭ قوڭۇر يەردىكى ئەركىلىرى بىز. بىز ئەركىنلىك ئۈچۈن كۆكتىن تامغان، يەردىن ئۈنگەن مىللەت. بىز ۋەتەن، تەڭلىك، ئادالەت ۋە سۆيگۈ ئۈچۈن ياشايدىغان مىللەت. بىز ئۈيۈشقان ئۈيغۇر بولغاچ سىلەرگە ئىشىنىمىز، ئەمما سىلەرنى خىتايغا قۇل قىلغان بۇتقا ئىشەنمەيمىز. بىز باشتىكى ئەقىل ۋە قولىمىزدىكى قىلىچقا ئىشىنىمىز. ئۈيغۇر ھەر قانداق قۇللۇققا قارشى، شۇڭا بىز بۇتقا قۇل بولمايمىز ھەمدە ھەر قانداق قۇللۇققا گول بولمايمىز. بىز ھىندىچە نومغا بويسۇنمايمىز، بىزنىڭ تاشقا ئويۇلغان ئۈيغۇرچە قانۇنىمىز بار. بىزنىڭ بايلىقىمىزنى، بەختىمىزنى بۇت ياراتمايدۇ. بىز ئۈنى ماڭلاي تەرىمىز بىلەن بەرپا قىلىمىز. بىزنى ياۋدىن بۇت ساقلىمايدۇ، قىلىچ ساقلايدۇ. سىلەرنى خىتايدىن قوغدىيالمىغان بۇت ئېلىمىزنى قوغداپ بەرمەيدۇ. بىز قۇتلۇق ئەلنى، ئەزىز مىللەتنى باشتىكى ئەقىل، قولدىكى قىلىچ بىلەن ئۆزىمىز قوغدايمىز. بىلىمەن، سىلەر تارىمدىن

بۇت ئېلىپ كەلگەن. ھەممىلار بۇ قېتىمقى سەپەرگە يېنىلارغا بىردىن بۇت ئالماقچى. مەن سىلەرنى بۇتنى قوينۇلارغا تىقىپ يانغا قىلىچ ئېلىشقا بۇيرۇيمەن. كىم سەپەردە ھايات قالاي دەپ بىزگە ئۇيۇشسا ئۇيغۇر بولىدۇ. ئۆزىنى ئۇيغۇردەپ كارۋانغا ئەگەشكەن ئادەم يېنىغا بۇت ئەمەس قىلىچ ئالسۇن، بۇت ھەر كىمنىڭ قوينىدا قالسۇن. كىم يېنىغا قىلىچ ئورنىغا بۇت ئاسسا ئۇلار سەپەرگە چىقماي مۇشۇ يەردە قالسۇن! دەپتۇ ۋە قانداق ئۇچقانداق كەلگەن بولسا ئاتنى شۇنداق چاپتۇرۇپ غايىپ بوپتۇ.

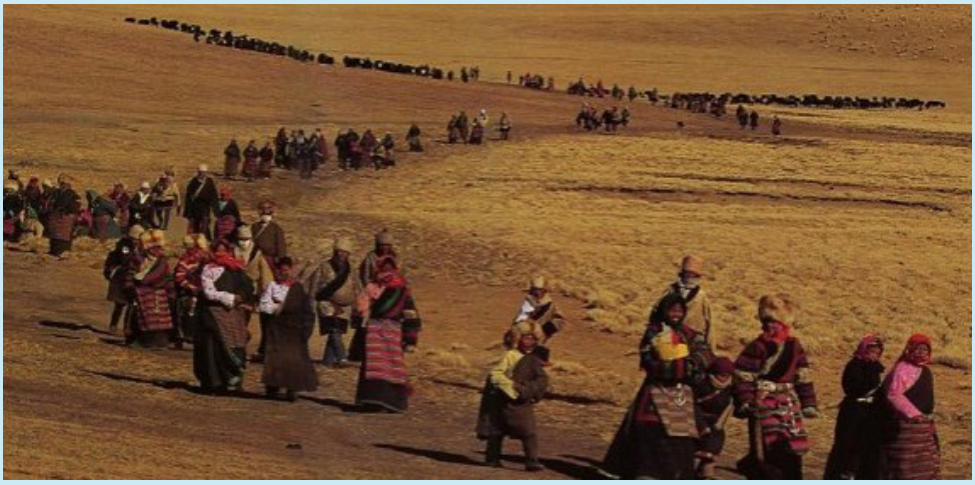

تارىملىق ئۇيغۇرلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ بۇتلارنى تاشلىيالماپتۇ. ئەمما ھەممەيلەن ئامالسىز ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇرلارغا ئەگىشىپ كارۋانغا سوغدىشىپتۇ. تارىملىق ئۇيغۇرلار كېتىپتۇ، ئۆيلەردە نەچچە يۈز يىل ئەتىۋارلىق بولۇپ كەلگەن قەدىمىي بۇتلار تاشلىنىپ يالغۇز قاپتۇ.

دانىشمەن ئەندىر

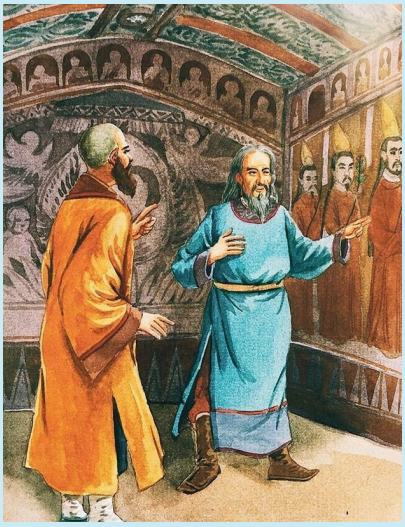

تەڭرىتاغدىن كەلگەن تاغچى راھىپلارنىڭ ئىچىدە ئەندىر دېگەن بىر دانىشمەن كىشى بار ئىكەن. ئۇنىڭ ئەسلى يۇرتى خوتەن ئىكەن. ئۇ ياش چاغلىرىدا تاڭ ئوردۇسىغا نوممدىن دەرس ئۆتكىلى بارغان ئىكەن. شۇ چاغلاردا ئۇ ئۆتۈكەندىكى بۇتقا ئىشەنمەيدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئورخۇن دەپ بىر يېزىقى بارلىقىنى كۆرگەن ئىكەن. ئوردىدا ئەندىر ئۆتۈكەنلىك ئۇيغۇر ئەلچىلەر بىلەن دوستلاشقان ئىكەن ھەمدە ئۇلاردىن ئۇيغۇرچە يېزىق ئۆگەنگەن ئىكەن. ئۇ چاغلاردا بۇتپەرەس ئۇيغۇرلار قارۇشتى دەپ ئاتالغان قەدىمكى ھىندى يېزىقىنى ئىشلەتكەن ئىكەن.

دانىشمەن ئەندىر ئۆتۈكەنگە كەلگەندىن كېيىن قەبىلە بىلەن قەبىلە ئارىسىدا كۆپ ئۇچرايدىغان توقۇنۇشلارنى ھەل قىپتۇ. خانلارغا چارە ـ تەدبىر كۆرسىتىپ ئاسانلا ھۆرمەت تېپىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ ئوردىغا خاس ھاجىپ بوپتۇ. ئەمما خىتايغا قۇل بولغان خوتەنلىكنى ئۇنتۇپ جىم يۈرۈشكە ۋىجدانى چىدىمايتۇ. خىتاينىڭ قولىدا قالغان ئۇيغۇرلارنى قۇتقۇزۇشقا چارە ئىزدەپتۇ.

ئەندىر ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇر خانلار، بەگلەر ۋە ئاۋامنى قوزغاش ئۈچۈن ئىزدىنىپتۇ. بەگلەرگە تەكرىتاغ باغرىدا قۇرۇلغان شەھەر دۆلەتلەرنىڭ بىرلىك بولماي قانداق چۈۋۈلغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. خانلارغا ئۇيغۇردا ئۆملۈك بولمىغانلىقى ئۈچۈن مىللەتنىڭ ختاي قوشۇنلىرىغا قانداق ئەل بولغانلىقى ھەققىدە سۆزلەپتۇ. ئۇ ئۇيغۇر ئاۋامغا ھىدىنلارنىڭ بۇت كۆتۈرۈپ كېلىپ ئالتۇن يۈدۈپ كەتكەنلىكىنى ھېكايە قىپتۇ. بۇتقا ئىشەنگەن ختاي ئەسكەرلىرىنىڭ ئۇيغۇرلارنى ئاۋۋال بۇتنى كۆرسىتىپ خوش قىلىپ ئاندىن قىلىچ بىلەن قانداق قىرغانلىقىنى ئاڭلىتىپتۇ.

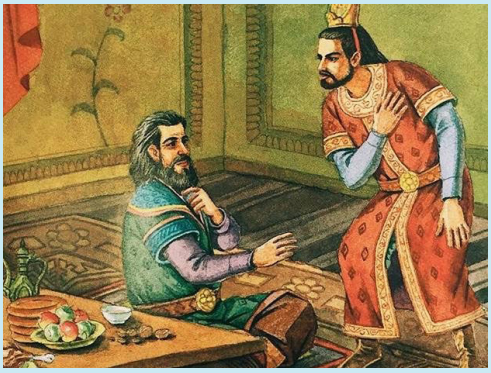

ئەندىر ختاي ئەسكەرلەر بېسىۋالغان تەكرىتاغ بويىغا يوشۇرۇن بېرىپتۇ. ئۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنى ئۆملەشتۈرۈپ ختايدىن قۇتۇلۇشنى پىلان قىپتۇ. مىللەتنى ختايغا قارشى قوزغىتىش ئۈچۈن ئۇ قەشقەردە ياشايدىغان توققۇز ساقلار، ئوغۇز ساقلار، بارىنلار، ياباقۇلارنى ئىزدەپتۇ. خوتەندە ياشايدىغان قارلۇقلار، قارمانلارنى ئويغىتىپتۇ. ئۇ يۈرتمۇ يۈرت كېزىپ ئارتۇچتا ياشايدىغان ئارغۇلار، ئىتارچىلار، كورلىدا ياشايدىغان باغراشلار، ئاقسۇدا ياشايدىغان ئاقمانلار، دولانلار، ئىلى مىڭلاق ۋادىسىدا ياشايدىغان باسمىللار، چىگىللەر، لوپنۇردا ياشايدىغان چومۇللارنىڭ ئەھۋالىنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن كەچۈرۈپتۇ. قارىسا چىرايلاردا نۇر، كۆزلەردە روھ يوق. ھەممە ئامالسىز، ھەممە يەرنى چۈشكۈنلۈك قاپلىغان. ئاتىلار قۇل بازىرىدا سېتىلىۋاتقان، بالىلار كوچىلاردا يالىڭاچ تىلەپ يۈرگەن، ئاياللار ختاي ئەسكەرلەرگە ئىشلەپ ھارغان. ئەمما بۇتخانا داغدام ئوچۇق. ئىبادەتكە چاقىرغان قوڭغۇراقلار ئېگىز راۋاقلاردا ياڭراپ تۇرغان. كىشىلەر بۇتلارغا ئېسىلىپ

يىغـــلاپ تۇرغـــان. ئۇيغـــۇر راھىـــلار يەنـــە شـــۇ قىزىـــل كاســـايانى كىيـــپ ھىندىچـــە ئەپسـۇنلارنى ئوقۇتـــۇپ يۈرگـــەن. ئەندىـــر يۈرتىنـــى بـــۇ ھالـــدا كـــۆرۈپ ئىچىنىپتـــۇ. ئـــۇ ھىـــچ بىـــر قەبىلىـــدە بىـــر يىتەكچىنـــى تاپالماپتـــۇ. شـــۇڭا ياردەمنـــى كىمگـــە بېرىـــش، كىمنـــى كىمگـــە بىرلەشتۈرۈشـــنى بىلەلمەپتـــۇ.

قۇللۇق كىسىلى

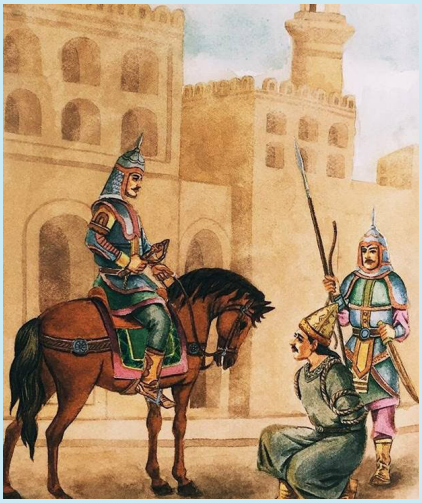

ئەندىـــر قۇللۇقتـــا ياشـــاۋاتقان ئۇيغۇرنـــى قوزغىتالماپتـــۇ. قۇللـــۇق يۇقۇملـــۇق كىســـەلدەك يامـــراپ كەتكـــەن، ھۆرلۈكنـــىڭ نـــۇرى ئۆچكەن ۋەتىنـــى ئۇنـــى بەكمـــۇ ئۈمىدســـىز قويىۋېتـــۇ. ئـــۇ ئـــۆزى ئۆتۈكەنـــدە كۆرگـــەن ھـــۆر ھايـــات بىلـــەن تاىرـــم، يورۇقلـــاش ياقســـىدا ئۇيغـــۇرلار ياشـــاۋاتقان قۇللـــۇق ئۇنـــى ئويغـــا ســـاپتۇ.

ئەندىـــر كۆڭلىـــدە ئىككـــى يـــەردە ياشـــاۋاتقان ئۇيغۇرنـــى سىلىشـــتۇرۇپ قاپتـــۇ. ئۆتۈكەندىكـــى ئۇيغـــۇرلار بىلـــەن تەڭرىتاغدىكـــى ئۇيغۇرلارنـــىڭ پەرقـــى پەقـــەت بۇتقـــا ئىشـــنىش ياكـــى ئىشەنمەســـلىكتە ئەمـــەس ئىكـــەن. بـــۇ پـــەرق ھۆرلـــۈك ۋە قۇللۇقنـــىڭ قايســـىنى سۆيۈشـــتە ۋە قايســـىغا كۆنۈشـــتە ئىكـــەن. بـــۇ پـــەرق ئۇلارنـــىڭ كىملىكنـــى بىلمەســـلىكتە ئىكـــەن. تەڭرىتاغـــدا ياشـــايدىغان ئۇيغـــۇردا

مىللەتنىڭ كىملىكىنى سۆزلەپ بېرىدىغان تاش كىتابلار يوق ئىكەن. ئۇلارنى بىرلەشتۈرىدىغان ئۇيغۇرچە قانۇن، ئۇيغۇرچە يوسۇن، ئەجدادلاردىن قالغان ئۇيغۇرچە ۋەسىيەتلەر يوق ئىكەن. ئۆزىدىن بىر باشنى سايلاپ ئۇيۇشۇپ ئۇيغۇر بولىدىغان ئادەت يوق ئىكەن. شۇڭا ئۇلار قوشۇنغا ئايلىنىپ دۇشمەننى يېڭەلمەيدىكەن. شۇ سەۋەبتىن شەھەرلەرنى قوۇم باسقاندا، خىتاي باسقاندا، سەۋەبنى قىلماي، تەدبىرنى ئەملىيەتتىن، ئەقىلدىن، ئۆزىدىن ئىزدىمەي بىردەم ئىباەتخانىغا يىغلىپ نوم ئوقۇيدىكەن. يەنە بىردەم بۇتقا سەجدە قىلىپ ياردەم تىلەيدىكەن، بىردەم خىتايدىن شەپقەت، دۇشمەندىن مەرھەمەت تىلەپ بىر ـ بىرىگە قۇۋلاشماي ياشاپ كېلىگلىك ئىكەن.

تەڭرىتاغدا ئۇيغۇرنىڭ سانى ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇردىن قات ـ قات كۆپ ئىكەن. ئەمما ئۇلار ئۇيغۇر ئاتالغان بىلەن ئۇيۇشۇپ قوشۇن بولالمىغاچ دائىم بەزى تۇبۇتنىڭ، بەزى خىتاينىڭ، بەزى پارىسنىڭ ئۆزىدىن ئاز قوشۇنغا بوزەك بولىدىكەن. قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغان دۇشمەن بىلەن خوتەنلىك سودا قىلىدىكەن، كۇسەننى باسقان تاجاۋۇزچى قوشۇنغا تۇرپانلىق ئوزۇق يەتكۈزۈپ بېرىدىكەن. ئۇلار ئۇيغۇرغا تەۋە بىر ۋەتەننى ئەمەس ھەر بىرى ئۆز ئۆيىنى ۋەتەن دەپ بىلىدىكەن. ئۆز شەھرىنى بىر دۆلەت دەپ قارايدىكەن. شۇڭا ئۇلا ئورتاق بىر ۋەتەن ئۈچۈن بىرلەشمەيدىكەن. ئۇلار ھەممە ئىنسانلارنى بۇتنىڭ قۇلى دەپ قاراپ ئۆزىنى ئۇيغۇرنىڭ بىر ئەزاسى دەپ تونۇمايدىكەن. شۇڭا قازاقتىكى بۇتنى چىڭ ساقلاپ، تۇرماي بۇتخانا قۇروپ مىللەتنى ساقلاشنى، ئەلنى قوغداشنى ئويلىمايدىكەن.

ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇردا ئەركىنلىك، مۇستەقىللىق، تەڭلىك مۇقەددەس ئىكەن. باشلىق سايلام بىلەن چىقىدىكەن، ھەر ئۇرۇقنىڭ سايلىغان بىر يولباشچىسى بار ئىكەن. ئۇرۇقلاردىن بىرلەشكەن قەبىلە يەنە سايلانغان بىر باشقا ئەگىشىدىكەن.

ئەممـــا تەڭرىتاغدىكـــى ئۇيغۇرنـــڭ بۇتپەرەسـلىرىدە بـــر بـــاش يـــوق ئىكـــەن، شـــۇڭا ھەممـــە ئـــادەم باشباشـــتاق ئىكـــەن. يۇرتـــلاردا بـــر ئاقســـاقال يـــوق ئىكـــەن. كەنتلـــەردە بـــر باشـــلامچى كـــەم ئىكـــەن، قەبىلـــە بـــار ئەممـــا بەگســـىز ئىكەن.

ئۆتۈكەندىكـــى ئۇيغـــۇرلار تەڭرىتاغدىكـــى ئۇيغـــۇرلاردەك ھىندىچـــە نوملارنـــى بىلمەيدىكـــەن. بالـــلار راھىپلارغـــا شـــاگىرت بولمايدىكـــەن. بۇتلارغـــا چوقۇنمايدىكـــەن. ئۆتۈكەنلىكلـــەر بۇتخانـــا ســـالماي، راھىپلارنـــى نـــوم ئوقۇتـــۇپ دۇئـــا قىلدۇرمـــاي، ئۇلارنـــى تەختىراۋانـــدا كۆتۈرمـــەي تۇرۇپمـــۇ يەنـــە ئاپـــەت كۆرمەيدىكـــەن. ئۆتۈكەندىكـــى ئۇيغـــۇرلار ئۇيغۇرچـــە تـــاش كىتابلارغـــا ئەگىشـــىدىكەن. يىغىلىشـــتا ئەجـــدادلار تارىخنـــى ســـۆزلەيدىكەن. كىچـــىك بالـــلار تارغـــاق ســـۆڭەكلەرگە تـــاش كىتابتىكـــى خەتلەرنـــى يېزىـــپ ئۆگىنىدىكـــەن. ئوقۇغۇچىلارغـــا باخشـــىلار شـــامالنىڭ ســـىرىنى، يۇلتۇزنـــڭ يولىنـــى ســـۆزلەيدىكەن. ئەمچىلـــەر چۆپلەردىـــن دورا ياســـاپ كۆرســـتىدىكەن. مەكتەپتـــە ئۇلارغـــا چېدىـــر ياساشـــنى، ئـــات مىنىشـــنى، چـــۆپ ئورۇشـــنى ئۆگىتىدىكـــەن.

ئەندىـــر بـــۇ پىكىرلەرنـــى يۇرتداشـــلارغا دەپ بەرمەكچـــى بوپتـــۇ. ئەممـــا ياقتۇرماســـلاردىن ئەنســـىرەپتۇ. ئـــۇ ئىككـــى يەردىكـــى ئۇيغۇرنىڭ پەرقىنـــى بىلگـــەن بىلـــەن، تارىملىـــق ئۇيغۇرغـــا يۇققـــان قۇللـــۇق كېســـلىنى تاپقـــان بىلـــەن داۋا تاپمـــاق بىـــر مەســـىلە ئىكـــەن. ئۇيـــان ئويـــلاپ، بۇيـــان ئويـــلاپ تارىـــم ۋە تەڭرىتاغـــدا ياشـــاۋاتقان ئۇيغۇرنـــى قۇللۇقتـــىن قانـــداق قۇتقۇزۇشـــنى بىلمەپتـــۇ. ئۇنىڭچـــە خىتاينـــى قوغلاپ چىقارمـــاق مۇمكـــىن ئىكـــەن. ھېـــچ بولمىســـا خىتايـــدا خـــان ئالماشســـا، قالايمقـــان چىقســـا قۇتۇلمـــاق مۇمكـــىن ئىكـــەن، ئەممـــا زالىمغا قارشـــى

تۇرمايدىغان، تەڭسىزلىككە ئۆچلۈك قىلمايدىغان، ئادالەت ئۈچۈن مەيدانغا چىقمايدىغان، ھەقىقەتنى قوغدىمايدىغان، ئۆز تارىخىنى، تىلىنى، مەدەنىيىتىنى مىراسلىرىنى سۆيمەيدىغان قاشاڭلىقنى يوقاتماق ھەقىقەتەن مۇشكۈل ئىكەن.

ئەركىنلىك چاقىرىۋاتىدۇ

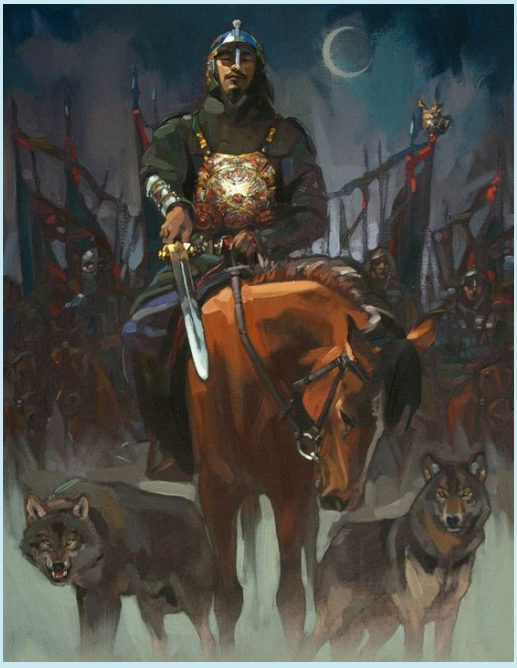

ئەندىر تاڭنىڭ قولىدا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن يارىدەم توپلاپتۇ. ئۇيغۇرنى قوزغاتماق ئۈچۈن ئۆتۈكەن يايلاقلىرىدا، سىبىلنىگا دەريا بويلىرىدا، بايقال كۆلى ساھىلىدا سەپەر قىپتۇ. قەيەردە بىر ئۇيغۇر قەبىلە بار دەپ ئاڭلىسا شۇ يەرگە بېرىپتۇ. تۆگە - كارۋانلاردەك سوزۇلغان ھىنگان تاغلىرىدا ئۇيغۇرلاردىن ئات، ئوزۇق ۋە ئەسكەر توپلاپتۇ.

ئۇرۇشقا كېرەكلىك ئات، ئادەم ۋە ئوزۇق تەييار بولغاندا ئەندىر ئورخۇن ئۇيغۇر ئېلىنىڭ خانغا مەكتۇپ يوللاپتۇ. پايتەختتە قۇرۇلتاي ئېچىلسا قوللاشقا ئېرىشمەك ئۈچۈن باخشى ئۇستازلار، ئاقساقاللار، ئەمچى ئالىملارنى ماقۇلغا كەلتۈرۈپتۇ. ئۆتۈكەنلىك بەگلەرگە بىر - بىرلەپ ئىلتىماس سۇنۇپتۇ.

ئەندىر تارىمدىكى ئۇيغۇرنى قۇتقۇزۇش ئۇچۇن ئۇيغۇرلارغا چاقىرىق چقىرىپتۇ. ئالىملا ۋە ئۇستاز باخشىلار بۇ چاقىرىقنى مەكتەپلەردە، ئوردىلاردا ۋە مەشرەپلەردە ئۇيغۇرغا چۇشەندۇرۇپتۇ. ئەندىر ئۆزى قىرمۇ قىر، سايمۇ ساي، ياياقمۇ ياياق كېزىپ چاقىرىقنى ئۇيغۇرغا بىلدۇرۇپتۇ.

ئەندىر قەيەرگىلا بارسا ئۇيغۇرلارغا تاش كىتابتىن سۆزلەپتۇ. ئۇلارغا تاش كىتابنىڭ مەڭگۇ تاش بولۇشتىكى سەۋەبنى بىلدۇرۇپتۇ. ئۇ ئەجدادلار تاش كىتابقا يازغان مەڭگۇلۇك ۋەسىيەتلەردىن «ئۆملۇك بولماي ھۆرلۇك بولماس» دېگەننى ئەسكەرتىپتۇ.

ئەندىر ئورخۇن ئۇيغۇر ئوردىسىغا كىرگەندە خانلاردىن قالغان، مەڭگۇ تاشلارغا يېزىلغان «ئۇيغۇر ئۇيغۇرنىڭ قاياشى»، «ئۇيغۇرلۇق بولماي ئۇلۇغلۇق بولمايدۇ»، «ئېلى يوقنىڭ جېنى يوق»، «ئەلسىز مىللەت، يەلسىز كۆرەك» دېگەن ۋەسىيەتلەرنى خانلارغا، خانىشلارغا، شاھزادىلەرگە ۋە مەلىكىلەرگە چۇشەندۇرىپتۇ.

ئەندىر ئۆتۈكەندىكى تونۇلغان باتۇرلارغا: «ئۇيغۇرنىڭ ئۇيغۇرلۇقى جەڭدە بىلىنەر» دېگەن ماقالنى يېشىپ بېرىپتۇ. چېلىش قىزىيدىغان نورۇز ۋاقتىدا ئۇيغۇرلارغا: «چاشتانى ئېلىكبەگ»، «شىراق» دېگەن قەھرىمانلىق داستانلىرىنى سۆزلەپتۇ.

ئەندىر مەشرەپ، نورۇز ۋە سەيلىلەردە تارىمدىكى ئۇيغۇرلارغا، ئۇلارنى قۇتقۇزۇشقا ئاتالغان ئەسەرلەرنى يادىلاپتۇ. ئۆتۈكەندە سۆيۈلگەن شائىر ئاپىرنچور تېكننىڭ «تارىم يىغلايدۇ» دېگەن داستانى هەممە يەردە ناخشا قىلىپ ئوقۇلۇپتۇ.

ئەندىر قەيەرگىلا بارسا تارىمدىكى ئۇيغۇرنىڭ دەردىنى سۆزلەيدىكەن. ئۇ ئۆتۈكەندىكى ھۆر ئۇيغۇرلارغا دائىم تاش كىتابقا ئەمەل قىلىشنى، ئەجدادلاردىن قالغان قانۇن ـ تۆرە ۋە ئۆگۈتلەرگە چىنپۇتۇشنى ئەسكەرتىدىكەن. ئۇ ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇرلارغا تاش كىتابلاردىكى «زېمىندا بىر ئۇيغۇر قۇل بولسا، پۈتكۈل ئۇيغۇرلار قۇلدۇر.»، «ئۇيغۇر ياشسا ھۆر ياشايدۇ، ئۆلسە ھۆرلۈك ئۈچۈن ئۆلىدۇ، بىر ئۇيغۇرنىڭ پۈتىغا تىكەن كىرسە مىڭ ئۇيغۇرنىڭ يۈرىكى قانايدۇ»، «ئوردا كۈل بولسا بولسۇن، ئۇيغۇر قۇل بولمىسۇن» دېگەن قۇرلارنى يېشىپ بېرىپتۇ.

ئەندىر 30 يىل چۈشەندۈرگەن چاقىرىقتىن ئاخىرى نەتىجە چىقىپتۇ. بۇ چاقىرىقلار دەسلەپتە ئۇيغۇرلارنى ئويغا ساپتۇ، ئاندىن غەزەپكە كەلتۈرۈپتۇ. ئاخىرى ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلتى تارىمدىكى ئۇيغۇرلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن قوشۇن قۇرماقچى بولۇپتۇ. ئالدى بىلەن قۇرۇلتاي چاقىرىش قارارى چىقىپتۇ.

قۇتۇلۇش قۇرۇلتىيى

دانىشمەن ئەندىرنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن بايانچور قاغان ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇرلارغا قۇرۇلتاي چاقىرىپتۇ. چاپارمەنلەر ھەر قايسى يۇرت ـ ئايماقلارغا خەۋەر بېرىپتۇ. قارلۇقلار، ياباقۇلار، مەركىتلەر، باغراشلار، دولانلار، ئوغۇزساقلار، ياغمىلار، تۈركمەنلەر، دولانلار، باسمىللار، ئىزگىللەر، چىگىللەر، چومۇللار، قىرغىزلار، قىپچاقلار، باشقىرتلار ۋە ئارغۇلاردىن بولۇپ بارلىق ئۇيغۇر ئۇرۇقلاردىن بەگلەر قۇرۇلتايغا كەپتۇ.

قۇرۇلتايدا ئەندىر سەھنىگە چىقىپ نۇتۇق سۆزلەپتۇ. ئۇ: «تاش كىتابتا ئۇيغۇر ئەجدادلار تەڭلىك، ئەركىنلىك، قانۇن، ئەل ۋە ئىنسانلىقنى مۇقەددەسىتۇر دەپ يازغان ئىكەن. ئۇنىڭدا يەنە ئۇيغۇر يېرىگە قوراللىق ياتلار ۋە جەڭ ئاتلىرى كىرىشكە بولمايدۇ» دەپ پۈتۈلگەن. تەڭرىتاغنىڭ ئوڭ چېكسىدە ياشاۋاتقان قېرىنداشلار ھازىر خىتاينىڭ قولىدا، ئۇلارنىڭ ئەركى يوق.

ئۇلار ئۇيغۇرچە ئاتىدىن مەھرۇم، ئەلدىن مەھرۇم، ئۆزىنىڭ قانۇنى بويىچە ياشىيالمايدۇ، ھۆرلۈكى بولمىغان ئۇيغۇر بىزدە ئىنسان سانالمايدۇ. بىز تەڭرىتاغدىكى ئەلدىن قۇرۇق قالدۇق، خىتاي بىزنىڭ باغرىمىزنى، باغىمىزنى، ئىنسانلىقىمىزنى تارتىۋالدى. بوۋىلار بىر ئۇيغۇر قۇل بولسا بارلىق ئۇيغۇر قۇلدۇر دېگەن. ناۋادا خىتاينى كۆچلۈك كۆرۈپ تەڭرىتاغدىكى ئۇيغۇرلاردىن كەچسەك بىز ئەجدادلاردىن قالغان بەش مۇقەددەسلىكتىن كەچكەن بولىمىز. تەڭلىك، ھۆرلۈك، قانۇن، ۋەتەن ۋە ئىنسانلىق بىزنىڭ بەش بارمىقىمىزغا ئوخشايدۇ. بۇ بەش بارماق بولمىسا، بىرلەشمىسە، بىرى كەم بولسا بىز نە قەلەم، نە قوشۇق، نە قىلىچ تۇتالمايمىز!» دەپتۇ. قۇرۇلتايغا قاتناشقان بەگلەر، ئاتامانلار، قۇماندانلار خىتاي زۇلمىدىن غەزەپكە كەپتۇ. ئۇلار ئەجداتلارنىڭ ۋەسىيەتلىرىدىن روھلىنىپ ئورۇنلاردىن دەس تۇرۇپ بۆرىدەك ھۇۋلىشىپتۇ.

قۇرۇلتاي تەڭرىتاغقا يۈرۈش قىلىشتا بىرلىككە كەپتۇ. ئەندىرگە جەنۇبتا كىرىيەدىن دۇشمەنگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن بىر بۆلۈك قارلۇقلارنى قوشۇپ بېرىشنى قارار قىپتۇ. ئۇلار كىرىيەگە يوشۇرۇن بېرىپ ئۇ يەردە ياشايدىغان قارلۇق ۋە

قارامانلار بىلەن بىرلەشمەكچى بوپتۇ. بۇلارنىڭ ۋەزىپىسى تەكلىماكانىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇرنى ئازات قىلىش ئىكەن.

بايانچور خان قەشقەرگە ياباقۇلارنى ئەۋەتىپتۇ. بارچۇق دېگەن قۇمانداڭ ئۇ يەردىكى باردىن، مەركىت، توققۇزساق ۋە ئوغۇزساقلارنى ئۇيۇشتۇرماقچى بوپتۇ. بەگساق دېگەن ئاتامان باش بولغان ئارغۇ قوشۇنى ئارتۇچقا چۈشۈپ ئىتارچى ۋە ياغمىلارنى تەشكىللەشنى ئۇستىگە ئاپتۇ. ئاقسۇغا ئوغراقلار يۇرۇش قىلىپ ئۇ يەردىكى ئاقمانلار ۋە دولانلارغا قوشۇلماقچى بوپتۇ. كورلا تەۋەسىگە بۇگۇرلەر ۋە چومۇللار چۈشۈپ ئۇ يەردىكى چارۇقلار، باغراشلار بىلەن بىللە ھەربىكەت قىلماقچى بوپتۇ. قومۇلغا قارلۇقلاردىن بىر قوشۇن مەسئۇل بوپتۇ. تۇرپانغا بارلىق قەبىلىلەردىن تاللانغان قوشۇن ئۇيغۇر دېگەن نامدا ھۇجۇم قىلماقچى بوپتۇ.

ئاۋرالنىڭ ئەۋلاتلىرى خانلىق قۇرماي ھەر قەبىلە ھۆر ياشاپتۇ. دۇشمەنگە قاشى بىر بوپتۇ، ئەممما بىر بىرىنى باشقۇرماپتۇ. بايانچور خان ۋاقتىدا ئۆتۈكەننىڭ ئەۋلاتلىرى بىلەن بىر ئەلدە ياشىغان ئىكەن. ئۇلارنىڭ خانلىرى بىر، يايلاقلىرى تۇتاش، ئەسكەرلىرى ئوخشاش ئىكەن. شۇڭا ئۇ چاغدا ئىلى، چۆچەك، بەشبالىق، بورتالا ۋە ئالتايلار ئورخۇن ئۇيغۇر ئېلىگە مەنسۇپ بولۇپ، ھېچ قاچان دۇشمەنگە ئەل بولمىغان ئىكەنىدۇق.

تاشنىڭ غەلبىسى

ئەندىر قارلۇقلار ۋە ئۆزىگە ئەگىشىپ تارىمدىن چىققان ئۇيغۇرلاردىن تەشكىللەنگەن قوشۇن بىلەن تەڭرىتاغدىن ھالقىپ كۈسەنگە چۈشۈپتۇ. كۈسەننى قۇتقۇزۇپ ئۇ يەردىن مىڭ ئۆيلەردىكى ئىسيانچى راھىپلارنى ئۆزىگە قوشۇپ كىرىيەگە يۈرۈش قىپتۇ. كىرىيەنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئاپتۇ ۋە بىر بوستانلىققا چۈشۈپ قارارگاھ قۇرۇپتۇ. بۇ يەر كېيىن قۇماندان ئەندىرنىڭ نامىدا ئاتىلىپ قاپتۇ. ھازىرمۇ ئەندىر دېيىلدىكەن.

ئەندىر باشلىغان قوشۇن ئۇزۇنغا قالماي چىرا ۋە نىيەلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ، لوپ ۋە خوتەنگە قاراپ يۈرۈش قىپتۇ. چىرا بىلەن لوپ ئارىلىقدىكى چۆل قوشۇننى سۇسىز قىيناپتۇ. خوتەنگە يۈرۈش قىلغان قوشۇن يولدا چاڭقاپ كېتىپ ئاغزىغا تاش سېلىۋاپتۇ. بۇنى كۆرگەن دۇشمەن ئايغاقچىسى خىتاي

قۇماندانغا ئۇيغۇر قوشۇننىڭ ئاغزىغا قاشتاش سېلىپ باستۇرۇپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ.

ختايلار قاشتاشنى كېسەل داۋالايدۇ، يامانلىقتىن ساقلايدۇ، ئۆلۈمدىن قوغدايدۇ، چاقماق چاقتۇرالايدۇ، ئوت قويالايدۇ دەپ ئىشىنىدىكەن. قۇماندان قاشتاش چىشلەپ كېلىۋاتقان ئەسكەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ قورقۇپ تاماقتىن قاپتۇ. قاشتاشنىڭ سىھرىدىن قورقۇپ ئۇنىڭ ئاغزى گەپكە كەلمەي قاپتۇ.

باش قۇماندان ختاي ئۇششاق قۇماندانلارنى يىغىپ كېڭەش قىپتۇ. ئۇلار بىردەك مەسلىھەت قىلىپ بىر پىكىرگە كەپتۇ. ئۇلار: ئۇيغۇرلار ئاغزىغا قاشتاش سالغان بولسا بىزنى چاقماق چاقتۇرۇپ كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرىدۇ، دەپ قورقۇپ خوتەننى، لوپنى ۋە باشقا شەھەرلەرنى تاشلاپ قېچىپتۇ.

ئەندىرنىڭ ئەسكەرلىرى قاچقان دۈشمەننى قوغلاپ قىرىپتۇ. ئۇنىڭ قىزى جىيامۇ باتۇرلارغا ئەگىشىپ دۈشمەننى قوغلاپ ئات سايتۇ. ئەمما بەك ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتكىنى ئۈچۈن ئوق تېگىپ قۇربان بوپتۇ. ئەندىر قىزىنى خوتەن شەھىرىگە يېقىن

بىر دۆڭگە دەپنە قىپتۇ. كېيىن بۇ يېزا جيانىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىدىغان بوپتۇ.

ئەندىرنىڭ قوشۇنى يول بويى شەھەر ۋە يېزىلارنى ختاي قوشۇنىدىن تازىلاپ بولغاندىن كېيىن، شۇ قاراقاش دەريا‌سى ئەتراپىنى ماكان قىپتۇ. قوشۇندا كۆسەنلىك ئەسكەرلەر ۋە تاغچى راھىپلارنىڭ سانى خېلى كۆپ بولغاچقا جيادىكى بىر مەھەللە كۆسەن دەپ ئاتىلىپ كېينچە كۇچا بولۇپ قاپتۇ. بىر قانچە يىلغا قالماي ئۇيغۇر دۆلتى ئەۋەتكەن قوشۇنلار تاڭنىڭ تاجاۋۇزچى ئەسكەرلىرىنى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىن پۈتۈنلەي پاكىزلەپتۇ. ئۇيغۇرلار يەنە بۇرۇنقىدەك كارۋان يولىدا ساھىپخانلارغا ئايلىنىپتۇ.

كۆچ - كۆچ دېگەن تۇڭىمەس ناخشا

646 ـ يىلى تۇمىد قاغان قۇرۇپ چىققان ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلتى يىللار ئىچىدە كۆچلىنىپتۇ. بايانچور خان دەۋرىدە دۆلەت ئاسىيادا ئەڭ كۈچلۈك بىر ھالغا كەپتۇ. شۇڭا ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلتى دۇنيادا ئۇيغۇر ئىمپېرىيەسى دەپمۇ ئاتالغان ئىكەن.

830 ـ يىللارغا كەلگەندە ئورخۇندا تۇيۇقسىز يۇقۇملۇق كېسەل تاراپتۇ. بۇ كېسەل پۈتكۈل ئۇيغۇر ئىمپېرىيەسى تەۋەسىدە يېيىلغان يۇقۇملۇق كېزىك ئىكەن. كىشىلەرنىڭ ئاۋۇال

ئىچى سۇرۇپ ئاندىن قىزىتمىسى چۈشمەيدىكەن. ئاندىن بىر - بىرلەپ ئۆلۈپ كېتىدىكەن. بۇ كېسەلدە ئۇيغۇرلار قىرىلىپ كېتىشكە باشلاپتۇ. ئەمچى، باخشى ۋە ئوتاچىلارنىڭمۇ چارىسى بولماپتۇ.

كېزىك بىلەن ئۆلگەنلەرنىڭ كۆپ بولۇشى بىلەن شەھەر ۋە بازار، يېزا ۋە قىشلاقلاردا ئادەم قالماپتۇ. بىر پۈتۈن دۆلەتتە جەسەتلەرنى كۆمىدىغان ئادەم قالماپتۇ. كوچىلار قۇرۇقدىلىپ لالما ئىتلارغا ماكان بوپتۇ. يۇرتلار چۆلدەرەپ سارايلار بوشاپ قاپتۇ. ئوردىلاردا قارغىلار ئۇۋا ياساپتۇ.

شۇ يىلى قىشتا قار ياغماي باھاردا دەريالارغا سۇ كەلمەپتۇ. يازدا چارۋىلار سۇسىز ئۆلۈشكە باشلاپتۇ. ئادەملەر گۆش - ياغ دېگەننى كۆزىگە سۈرگىدەك بولۇپ كېتىپتۇ. زىرائەتلەرمۇ سۇسىز قۇرۇپ ۋەيران بولۇپ كېتىپتۇ. ئاچ قالغان ئۇيغۇرلارنىڭ بەزىسى ئۆزىگە يېقىنراق خىتاي شەھەرلىرىگە كۆچۈشكە باشلاپتۇ. يۇرتتىكى چوڭلار بۇنىڭغا قارشى چىققان بولسىمۇ ئامال بولماپتۇ. چۈنكى ئۆتۈكەندىكى ئۇيغۇرلارغا ئەڭ ئاسان ۋە تېز بارغىلى بولىدىغان شەھەرلەر خىتاي يۇرتلىرى ئىكەن.

بـــۇ ئاپەتلەرنـــى پۈرســـەت بىلگـــەن قىرغـــىز قوشـــۇنى ئۆتۈكەنگـــە قـــاراپ يـــۈرۈش قىپتـــۇ. قىرغىزلارنـــڭ خىللانغـــان قوشـــۇنى قىلغـــان بـــىر قېتىملـــىق ھۇجۇمـــدا ئۇيغـــۇر قوشـــۇنلار پۈتۈنلـــەي مەغلـــۇپ بولۇپتۇ. بۇ مەغلۇبىيەت بىلەن ئۇيغۇر دۆلتى يېقىلىپتۇ.

ئۇيغـــۇر دۆلتـــىدە كىشـــىلەر كېســـەللىك، ئاچارچىلىق ۋە ئۇرۇشـــتىن قورقـــۇپ تۇركـــۈم بويىچـــە تـــەرەپ - تەرەپلەرگـــە قـــاراپ يۆتكىلىپتـــۇ. بۇنـــى كۆرگـــەن ئۇيغۇرلارنـــڭ قەبىلـــە ئاقســـاقاللىرى قۇرۇلتـــاي چاقىرىپتـــۇ. قۇرۇلتايـــدا كۆچـــۈش قـــارارى ھەممەيلەننـــڭ دىلىغـــا يېقىپتـــۇ. قەيەرگـــە كۆچـــۈش مەسلىســـىدە ئـــۇلار بـــىر قارارغـــا كەپتـــۇ. ئـــۇلار ئانـــا مـــاكان تارىمـــدا مۇقـــان دېگـــەن بوۋىســـىدىن قالغـــان يۇرتلارنـــى پانـــاھ تارتـــىپ بارماقچـــى بوپتـــۇ. شـــۇنىڭ بىلـــەن ئـــۇلار تۇرپـــان، ئوتـــۇن ۋە تۇمـــەن دېگـــەن ئـــۇچ ئوغۇلغـــا قالغـــان يۇرتلارنـــى كۆزلـــەپ ئـــۇچ يولغـــا بۆلۈنـــۈپ ئۇزۇنغـــا ســـوزۇلغان كۆچۈشـــنى باشـــلاپتۇ.

839 - يىلىغـــا كەلگەنـــدە ئۇيغـــۇر دۆلتىنىـــڭ خـــان جەمەتىگـــە ئەگەشـــكەن توققـــۇز ئوغـــۇز، ئون ئۇيغـــۇر ۋە ســـارىغ ئۇيغـــۇر قاتارلىق

15 قەبلە ئۇچ يولغا بۆلۈنۈپ كۆچۈپتۇ. ئۇلار كۆچكەندە ھەر قەبلە بىر چوڭ كارۋان بولۇپ ماڭغاچقا بارغانلا يىرىدە يۇرتلارنى قولغا ئاپتۇ.

ئۇيغۇرلار بىر يىلغا قالماي كۆچۈشنى تاماملاپتۇ. ئۇلار گەنجو يايلىقى، تارىم ئويمانلىقى، ياربش ئويمانلىقى ۋە بۈگۈنكى پامىر تاغلىرىغا جايلاشقان قېرىنداشلار يېنىغا جايلىشىپتۇ. يېڭى يەرلەردە يەنە يېڭىدىن شەھەرلەرنى قۇرۇپتۇ.

ئۇلاردىن تۇمەننى ئىزدەپ ماڭغانلار بۈگۈنكى قەشقەر، يەتتە سۇ، كۆكئارت، پەرغانە دېگەن يەرلەرگە ئورۇنلىشىپتۇ. ئۇلار ئەجدادى ئالىپ ئەرتوڭادىن قالغان قەدىمى شەھەر قەشقەرنى پايتەخت قىلىپ قاراخان دېگەن نامدا دۆلەت قۇرۇپتۇ. تۇرپاننى ئەسلەپ كۆچكەنلەر ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئېلى دېگەن نامدا بىر دۆلەت قۇرۇپتۇ. ئوتۇنغا سىغىنىپ ماڭغانلارنىڭ بىر قىسمى چارقىلىق، چەرچەنلەردىن ئۆتۈپ قاراقاش ۋە يورۇڭقاش دەريالىرى ۋادىلىرىغا يېتىپ بېرىپتۇ. يەنە بىر قىسمى گەنجۇ يايلاقلىرىدا، تىلەن تاغلىرىدا تۇرۇپ قېلىپ ساربغ ئۇيغۇر دۆلتىنى قۇرۇپتۇ.

دادام كىتابنى قويۇپ بىر پىيالە چاي ئىچتى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە خوتەندە ئۇيغۇرلارنىڭ قارلۇق ۋە قارامان قەبىلىسى ياشاپ كەلگەن ئىكەن. شۇڭا كىرىيەدە ھازىرمۇ قارلۇق، قارامان ئىسىملىك يەرلەر بار ئىكەن. فارابىي خوتەندىن ھازىرقى قازاقستاندىكى ئوترار شەھىرىگە كۆچۈپ بارغان قارلۇقلارنىڭ ئەۋلادى ئىكەن. ئاقمان، قارامان دېگەن يەرلەر يەنە قەشقەر، قومۇل، ئاقسۇ قاتارلىق ۋىلايەتلەردىمۇ بار ئىكەن. قەشقەردىكى يوپۇرغا، مەركىت دېگەن

ناھىيلەرنىڭ ئىسمى قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ يابارقۇ، مەركىت دېگەن قەبىلىسىنىڭ نامىدىن كەلگەن ئىكەن. بۈگۈنكى قەشقەر ۋە قىزىلسۇغا تەۋە بارىن نامىدىكى يېزىلارنىڭ نامى بارىن قەبىلىسى بىلەن باغلىق ئىكەن. ئاقسۇدا ئاساسلىق دولان ۋە قارلۇق ئۇرۇقىغا مەنسۇپ ئۇيغۇرلار ماكانلاشقان ئىكەن. باغراش كۆلىنىڭ ئىسمى قەدىمكى باغراش قەبىلىسىگە تۇتاش ئىكەن. لوپنۇر ۋە قومۇلدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەلكە، چارۇق، چومۇل، قارلۇق قاتارلىق قەبىلە ۋە ئۇرۇقلىرى ماكانلاشقان بولغاچقا ھازىرغىچە بۇ يەرلەردە شۇنداق جەمەتلەر ۋە يەر ناملىرى بار ئىكەن. دادام تۇغۇلغان ئوغۇزساق ئوغۇز ساقلىرى ماكانلاشقان يەر بولۇپ ئۇيغۇرلارنىڭ توققۇز ساق قەبىلىسىنىڭ بىرىنىڭ ئىسمى ئىكەن. ساقلار يەنە ئارتۇچ ۋە كۇچادىمۇ ماكانلاشقان ئىكەن. شۇڭا ئارتۇچتا ئىكسساق، تۆگسساق، كۇچادا ساقساق دېگەن يەرلەر بار ئىكەن.

ھەقىقەت نەدە

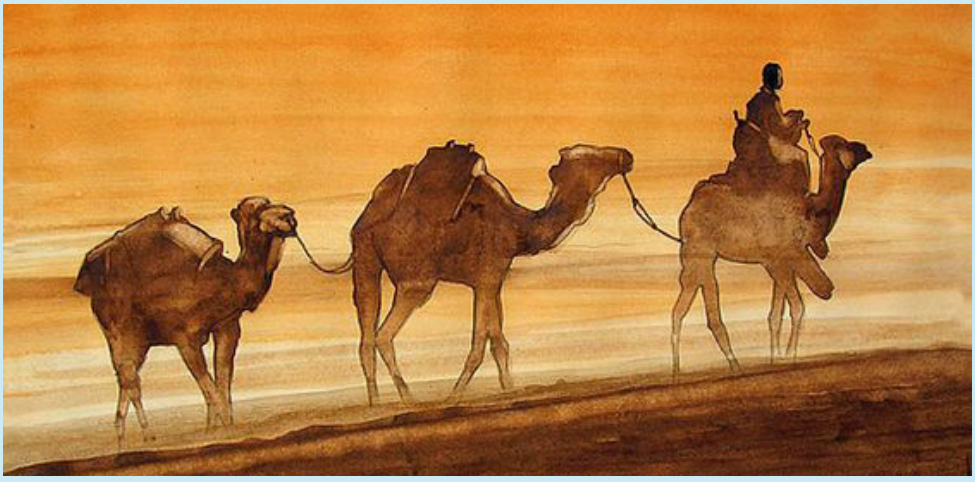

پامىر ئەتراپىغا، پەرغانىگە ۋە قارا قورۇم باغرىغا كۆچكەن

ئۇيغۇرلار كۆچلۈك بىر خانلىق قۇرۇپ چىقىپتۇ. كۆل قادىرخان قەشقەرنى يېڭىدىن قايتا ياساپ ئوردا ساپتۇ. يېڭى قەشقەر بۇرۇنقى يا ئېلىپ كەتكەن قەشقەردىن يىراق ئەمەس ئىكەن. بۇ دۆلەتنىڭ چېگراسى بۈگۈنكى بۈگۈرگىچە سوزۇلغان ئىكەن. قەشقەر قىشلىق پايتەخت بوپتۇ، بۈگۈنكى قازاقستانغا تەۋە بالاساغۇن يازلىق پايتەخت بوپتۇ.

ئورخۇن بويىدىن تۇرپان ئويمانلىقىغا چۈشكەن ئۇيغۇرلار پان تېكىنى ئىدىقۇت قىلىپ تىكلەپتۇ. ئىدىقۇت دېگەن خان دېگەن سۆز ئىكەن. قوچۇ قىشلىق پايتەخت بوپتۇ. يازلىق پايتەختنى بەشبالىقتا قۇرۇپتۇ. ئۇ چاغدا كۈچا، قوچۇ، بەشبالىق، جانبالىق بۇددا دىنى مەركەزلىرى ئىكەن. بۇ يەرلەردە يەنە خرىستىيان دىنىنىڭ بىر تارمىقى بولغان نىستۇرى مۇخلىسلىرى ياشايدىكەن.

قەشقەردە دۆلەت قۇرغان خانلار بىلەن قوجۇنى پايتەخت قىلغان خانلار ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر خاقانى ئالىپ ئەرتوڭا ئەۋلادلىرى دەپ بىلىدىكەن. قەشقەر ئالىپ ئەرتوڭا قۇرغان شەھەر بولغاچقا ئۇيغۇردا بۇ يەردە تەختكە چىققان خان پەرقلىق ئاتالغان ئىكەن. شۇڭا قەشقەردىكى خانلار ئۆزىنى بۈيۈك،

يۈكسەك، ئۇلۇغ دېگەن مەنىدە قاراخان دەپ ئاتاپتۇ. ئۇلار قۇرغان دۆلەتمۇ قاراخانىيلار دۆلتى دېيىلىپتۇ. ئۇ چاغدا قەشقەردە مۇسۇلمان بولغان ئۇيغۇرلار كۆپەيگەن ئىكەن. ئۇ چاغلاردا قاراخانىيلار دۆلتىنىڭ مۇنبەت يېرى بولغان پەرغانەدە ياشايدىغان كىشىلەر پۈتۈنلەي مۇسۇلمان تۈرك قەبىلىلەر ئىكەن.

ئۇيغۇرلار ئاربىدا مۇسۇلمان، خرىستىيان ۋە بۈتپەرەسلەرنىڭ بولۇشى خانلارنى ئويغا چۆكتۈرۈپتۇ. ئالىملار ئاربىدا بۇددا، خرىستىيان ۋە ئىسلام دىنلىرى ھەققىدە قىزغىن مۇنازىرە بوپتۇ. شۇنداق مۇنازىرە ۋە سۆھبەتلەرگە داۋاملىق باردىغان بىر كىشىنىڭ ئىسمى ئۇزلۇغ ئىكەن.

ئۇزلۇغ خوتەنده چوڭ بولغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى بۈتقا ئۆچ ئىكەن. شۇڭا ئۆتۈكەندىن كەلگەن دىنسىز ئۇيغۇرلار بىلەن يېقىن ئىكەن. ئۇلار يېڭى كەلگەنده بۈتقا قارشى ئىكەن. ئەمما خوتەنگە كەلگەن ئۆتۈكەنلىكلەر بارا - بارا بۈتپەرەس بولۇپ كېتىپتۇ. بۈتقا قارشى تۇرغانلارمۇ كېيىنچە پىكرىدە داۋاملىق تۇرۇشقا ئامالسىز قاپتۇ. خوتەن ئۇ چاغدا بۇددا دىنىنىڭ ماھايانا مەزھىپى گۈللەنگەن يەر ئىكەن. شۇڭا دۇنياغا خوتەن ماھاچىن دېگەن نام بىلەن تونۇلغان ئىكەن. خوتەنده بۇددا مەكتەپلىرى داڭلىق ئىكەن.

ئۇزلۇغ خوتەنده بۈتقا ئىشەنمەي ياشاشقا كۆزى يەتمەپتۇ. چۈنكى بۈتسىز ئۆي، بۈتخانا يوق كوچا يوق ئىكەن. ھەر داستىخاندا بۈتنىڭ گېپى بولماي تاماق يېيىلمەيدىكەن. ھەر ئائىلىدىن بىر بالا بارلىق نوملارنى يادا بىلىدىكەن. كىشىلەر ئىش باشلاشتا بۈتقا بىر تازىم، تۈگەتكەنده ئۇچ تازىم قىلىدىكەن. ئەمما كىشىلەر بىر كۈنگە ۋەده بەرگەن ئىشنى بىر ئايدىمۇ پۈتكۈزۈپ بەرمەيدىكەن. بۈتخانا بىلەن تولغان كوچىلاردا كىشىلەر بىر تەڭگە ئۈچۈن مىڭ قېتىم يالغان سۆزلەيدىكەن.

كشىلەر ئارا داستىخاندا كىم بولمىسا شۇ كىشىگە قاپقان قۇرۇلدىكەن. شاھلار پۇقرانى ئەزسە بۇتپەرەس ئۇستازلار شاھقا يان باسىدىكەن. ئۇلار شاھنىڭ بۇيرۇقى بۇتنىڭ بۇيرۇقىدۇر دەپ پەتىۋا بېرىدىكەن.

ئۇزلۇغ بۇتقا ئىشىنەي دېسە، دىنغا ئىشەنگەن خەقنىڭ ھالى شۇ. دىندا گۇناھ يوق دىنداردا گۇناھ دەپ يەنە ئىشىنەي دېسە ئۆزىنمۇ قوغدىيالمايدىغان دىننىڭ ھالى تۆۋەن، بۇ بىچارە دىن يا يالغانچىنى رەسۋا قىلمايدىغان، يا تۆھمەتخورنىڭ تىلىنى چاقالمايدىغان، ئۇ دۇنيادىكى جازاسىدىن باشقا يامانلىقنى توساشقا ھىچ بىر كۈچى يوق دىن ئىكەن، شۇڭا ئۇنىڭ لايدىن ياسىغان ھەيكەلگە خۇدا دەپ باش قويغۇسى كەلمەپتۇ. بىراقلا ئىشەنمەي دېسە، تېخى خەقلەر بىلەن دوس، قوشنا ۋە چوپقەت بولغىلى بولماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كۆرۈنمەس كۈچلۈك بىر خۇدانى، ياسىغلى بولماس بىر ئىلاھنى، ئۆزگەرمەس بىر ھەقىقەتنى ئىزدەپ سەپەرگە چىقىپتۇ.

ئۇزلۇغ ھەقىقەت ئىزدەپ بىر ماڭغانچە پايتەخت قەشقەرگە كېلىپ قاپتۇ. ئۇ چاغدا بازىر قاراخان باغداتقا باردىغان بىر مۇسۇلمان كارۋانغا قوغدايدىغان ئەسكەر ئالغان ئىكەن. ئۇزلۇغ ئەسكەر بولۇپ قەشقەردىن بالاساغۇنغا كېتىپتۇ.

كارۋانغا ئۇچ ئاي ئەگەشكەن ئۇزلۇغ ئاخىرى مۇسۇلمان بوپتۇ. سەۋەبى ئۇچ ئايدا ئۇزلۇغ مۇسۇلمان ئاتالغان بۇ كىشىلەرنىڭ ھېچ بىرىنىڭ يالغان سۆزىنى ئاڭلىماپتۇ. ۋەدىسىدىن يانغان بىرمۇ مۇسۇلماننى كۆرمەپتۇ. بايىقا پۇكۇلگەن، زوراۋاندىن قورققان، خانغا باش ئەگكەن بىرمۇ مۇسۇلمانغا دۇچ كەلمەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ، يالغانچىغا يول قويمايدىغانلار، ساختا سۆزلىمەيدىغانلار ئىشەنگەن دىنىنىڭ ئىسمى ئىسلام بولسا مەن كىرەي دەپ مۇسۇلمان بولغان ئىكەن.

ئۇزلۇغ باغداتتىن قايتىپ ئوترارغا كەلگەندە ئىسلامدا ئوقۇشنى قارار قىپتۇ. ئۇ ئوترار دېگەن شەھەردە مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرىپتۇ. ئۇ چاغدا ئوتراردا مەكتەپ، تىجارەت مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدا ئىكەن. ئەمما ئۇستازنىڭ ئۆگەتكەنلىرى ئۇنىڭغا ئەرەپ توقىغان رىۋايەتتەك تۇيۇلۇپ زېرىكىپتۇ. ئاخىرى ئۇ ھەقىقەت بۇ ئۇستازدا ئەمەسكەن دەپ ئويلاپ ھەقىقەت ئۇچۇن يەنە يۇرۇپ كېتىپتۇ.

ئۇزلۇغ مۇسۇلمان بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي سەپەرنى تۇگىتىپ قىشلىق پايتەخت قەشقەرگە قايتىپ كەپتۇ. ئۇ قەشقەردە ئىسلامنى تارقىتىشقا باشلاپتۇ. ئۇ يەنە باشقا مۇسۇلمان ئالىملار، خىرىستىيان ئۇستازلار ۋە بۇددا راھىپلار بىلەن سۆھبەت قۇرۇپتۇ. ئۇزلۇغ دىن تارقىتىش، مۇنازىرە قىلىش داۋامىدا ئۆزىنىڭ بىلىمسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. ئىسلامنى ھەق دېيىش ئۇچۇن ھەقىقەتنى بايقاشقا تېخمۇ كۇچەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كۆپ ئوقۇش، ئىسلامنى چوڭقۇر بىلىش ئۇچۇن ئوترارغا قايتىپ كەپتۇ.

ئۇزلۇغ دېگەن كىشى دۇنياغا ئەلفارابىي دەپ بىلىنگەن، ئالىملار ئارىسىدا ئارىستوتىلدىن كېيىنكى ئىككىنچى ئۇستاز بولۇپ تونۇلغان فارابىينىڭ بوۋىسى ئىكەن. فارابىنىڭ بالا ۋاقتىدىكى ئىسمى ئەسلىدە مۇھەممەد ئىكەن. دادىسى تارخاننىڭ ئېيتىشىچە ئۇنىڭغا ئىسلامدىكى ئاخىرقى پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسمى قويۇلغان ئىكەن. بۇ ئىسمنى ئۇنىڭغا بوۋىسى ئۇزلۇغ قويغان ئىكەن. فارابىي ئۇنىڭغا ئەرەب ئۇستاز قويۇپ قويغان لەقەم ئىكەن. ئۇ سىر دەريا بويىدىكى ئوترار دېگەن شەھەردە تۇغۇلغان بولۇپ، ئەرەبلەر بۇ يەرنى فاراپ دېيىشىدىكەن. فارابى دېگەن ئەرەپچە فارابلىق دېگەن بولىدىكەن.

مۇھەممەت سەككىز ياشقا كىرگەندە بۇخارادا مەدرىسكە كىرىپتۇ. دەرسنىڭ تۇنجى كۈنى ئۇستازى ئاۋۋال ئۇنىڭ ئىسمنى ۋە يۇرتنى سوراپتۇ. ئۇ يۇرتنى ئوترار دەپتۇ، ئۆزىنى تارخاننىڭ ئوغلى مۇھەممەد دەپ تونۇشتۇرۇپتۇ. ئۇ چاغلاردا ئەرەبلەر ئوترار شەھرىنى فاراب دەيدىكەن. ئەرەبلەرده كىشىلەرنىڭ ئىسمغا يۇرتنى قوشۇپ چاقىرىدىغان ئادەت بار ئىكەن، شۇڭا ئۇستازى ئۇنى فارابىي دەۋاپتۇ. شۇندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىسمى يۇرتتا فارابىي بولۇپ قاپتۇ. ئاتا ـ ئانىسى

بولسا ئۇنىڭ مۇھەممەد دېگەن ئەرەبچە ئىسمىغا تىلى كەلمەي مەخسەم دەپ چاقىرىدىكەن.

مۇھەممەد توققۇز يېشىدا بۇخارادىكى مەدرىسىتە قارى بولۇپتۇ. شۇنداقلا ئۇ ئەرەبچە شېئىرلارنى، قىسسە ۋە تارىخ كىتابلارنى ئوقۇيدىغان بوپتۇ. ساۋاقداشلىرىغا بەزىدە قۇرئاندىكى ئايەتلەرنى ئۆيغۇرچە ئۆرۈپ بېرىدىكەن. ھەر ئاخشىمى ئۇزلۇغ بوۋاي مۇھەممەد ئۆيغۇرچە ئوقۇپ بەرگەن قۇرئاننى تىڭشايدىكەن. ئەرەبچە قۇرئاننى ئۆيغۇرچە ئوقۇيدىغان بۇ بالا ئۇزاق ئۆتمەي بۇخاراغا بالا ئالىم دەپ تونۇلغان ئىكەن.

فارابىينىڭ ئەرەبچە ئايەتلەرنى ئۆيغۇرچە ئۆرۈپ ئوقۇپ بېرىشىگە ئۇزلۇغ بوۋاي بەكمۇ ئامراق ئىكەن. ئۇزلۇغ مەدرىسىتە ئوقۇغاندا ئۇستازى ئۇنىڭغا ئەرەبچە ئايەتنىڭ مەنىسىنى پارسچە يېشىپ بەرگەن ئىكەن. ئۇزلۇغ پارسچە بىلمەي، ئەرەبچىنى تېخى چۈشەنمەي ئوقۇشتا ئىلگىرى باسمىغان ئىكەن. ئۇزلۇغ ئۇستازىدىن نېمىشقا ئايەتلەرنى ئۆيغۇرچە دېسە بولمايدۇ دەپ سورىسا ئۇستازى «مەن ئىلىپ دېسەم ئىلىپ، چوماق دېسەم چوماق دەيسەن» دەپ قورقۇتقان ئىكەن. ئۇزلۇغقا ئەرەبچىدىكى تاياقتەك تۇز ئەلىف ھەرپىنى توشقان ئوۋلايدىغان ئەگرى چوماق دېيىش يالغانچىلىق تۇيۇلۇپ ئوقۇشنى تاشلىغان ئىكەن.

باغداتتا ئوقۇيمەن

11 ياشقا كىرگەن مۇھەممەد بىر كۈنى ئۇ ئۇستازىغا ئەقىل زادى قەيەردە، ھايۋانلاردىمۇ ئەقىل بارمۇ؟ `جان دېگەن زادى نېمە؟ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ جېنى بارمۇ؟ بەخت دېگەن نېمە؟ ئادەمنى نېمە بەختلىك قىلىدۇ؟ ئالەمنىڭ چېكى بارمۇ؟ ھايۋانلارنىڭمۇ تىلى بارمۇ؟ ئىنسان نېمە ئۈچۈن ياشايدۇ؟ دېگەن سوئاللارنى سوراپتۇ. ئۇستازى ئاڭلاپ مەڭدەپ تۇرۇپلا قاپتۇ.

مۇھەممەد شۇ كۈنى ئۇستازنىڭ ئاۋۋال قىزىرىپ، كېيىن تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ قورقۇپ كېتىپتۇ. ئۇستاز: ھەممە سوئالنىڭ جاۋابى قۇرئاندا بار، ئاللاھ قۇرئاندا بارلىق جاۋابنى تولۇق بېرىپ بولغان، ئىنسان ئاللاھ بىلدۈرگەندىن باشقىنى بىلەلمەيدۇ. ئارتۇقچە سوئاللارغا باش قاتۇرماي

قۇرئاننى كۆپرەك تەكرار قىل. ئاللاھتىن ئىلىم ئاتا قىلىشنى تىلە، سەجدىگە بارمىغان باشقا مۇشۇنداق شەيتاننىڭ سوئاللىرى كىرىۋالىدۇ، دېگەنلەرنى سۆزلەپ قاينىپ كېتىپتۇ.

شۇندىن كېيىن مۇھەممەدنىڭ ئۇستازدىن ۋە دەرسلەردىن كۆڭلى سۇ ئىچمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەدرىستىن قېچىپتۇ. ئۇ ئۇستازىدىن بەكرەك ئوتراردىكى بازاردا راۋاپ چالىدىغان قەشقەرلىك ئادەمنى ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ. كىشىلەر ئۇلارنى داستانچى دەپ ئاتايدىكەن. بۇنداق داستانچىلار ئوتراردا كۆپ بولۇپ، بازارمۇ بازار كېزىپ راۋاپ چېلىپ قوشاق توقۇيدىكەن، بەزىدە دار باغلاپ ئويۇن قويىدىكەن. مۇھەممەد ئۇلاردىن ئالىپ ئەرتوشا، ئوغۇزخان، بىلگە تۇنيۇقۇق، ئۇيغۇر دۆلتى دېگەنلەرنى ئاڭلايدىكەن.

مۇھەممەد بىر كۈنى داستانچىلاردىن كۆچ - كۆچ رىۋايىتىنى ئاڭلاپتۇ. ئۇزۇن يىللار بۇرۇن ئۇيغۇرلاردا ۋابا تارقالغان ئىكەن. ھەر تەرەپتىن دۈشمەنلەر ھۇجۇم قىلىپ ياشاش تەسلەشكەن ئىكەن. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر دۆڭدىن كۆچ - كۆچ دېگەن سادا چىقىپ ئۇيغۇرلار كۈن پېتىشقا قاراپ ئۇچ يولغا بۆلۈنۈپ كۆچۈپتۇ. مۇھەممەدكە بۇ گەپلەر بەكمۇ سىرلىق بىلىنىپتۇ. ئۇنىڭغا كېچىلىرى دۆڭلەردىن ئۆتكەندە قۇلقىغا كۆچ - كۆچ دېگەن ئاۋازلار ئاڭلانغاندەك بولىدىكەن. بۇ كۆچ - كۆچ رىۋايىتى ئۇنىڭغا بوۋىسىنى ئەسلىتىپتۇ. بوۋىسى ئۇنىڭغا بىز خوتەننىڭ قارلۇق دېگەن يېرىدىن كۆچۈپ كەلگەن دېگەن ئىكەن.

داستانچىلارنىڭ ئىچىدە كۆن چىقىشتىكى قەشقەردىن ۋە كۆن پېتىشتىكى باغداتتىن كەلگەنلەر كۆپ ئىكەن. ئۇلارنىڭ سۆزلەيدىغانلىرى بەكمۇ ئاجايىپ ئىكەن. قەشقەرگە بارغانلار ئۇيغۇر شەھەرلىرىنى ھېكايە قىلىدىكەن. ئۇ يەردە قۇيۇلغان توپ - زەمبىرەكلەر، توقۇلغان يىپەك - ئەتلەسلەر، يۈك رەخت ۋە گىلەملەر، ئۇجمە قوۋزىقىدىن ياسالغان خوتەن قەغەزلىرى، سېپتا كەشتە ۋە كانۋاي كۆڭلەكلەر ھەققىدە يېڭىلىقلارنى كۆتۈرۈپ كېلىدىكەن.

130

كۆن پېتىشقا بېرىپ كەلگەنلەرنىڭ داستانلىرىدا يېڭىلىقلار كۆپ ۋە تېخىمۇ قىزىقارلىق ئىكەن. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، ئەپلاتۇن، ئارىستوتىل، كەربالا چۆلى، باغدات مەدرىسىلىرى، باغداتتىكى ھېكمەت ئۆيى دېگەنلەرنى كىچىك فارابىي شۇلاردىن ئاڭلىغان ئىكەن. ئۇنىڭغا ھېكمەت ئۆيى دەپ ئاتالغان ئۆيدە بارلىق بىلىملەرنىڭ ھەممىسى جۇغلانغانىدەك بىلىنىدىكەن. ئۇنىڭغا ئۇستازىدىن ئالالمىغان سوئاللارنىڭ جاۋابى ھېكمەت ئۆيىدە بارىدەك تۇيۇلىدىكەن. ھېكمەت ئۆيى ئۇنى باغداتقا تارتىپ تۇرىدىكەن. باغدات ھەۋىسى ئۇنى ئارام ئالغۇزمايدىكەن.

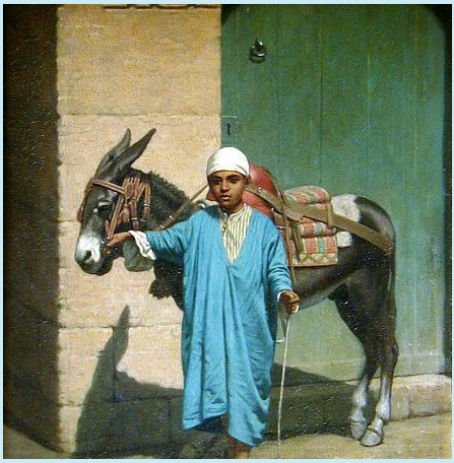

مۇھەممەدنىڭ باغداتقا بارىمەن، دېگىنىي دادىسىنى ئىككىلەنىدۇرۇپ قويۇپتۇ. ئانىسى بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۆزلىرىگە لۆممىدە ياش ئاپتۇ. ئۆيدە بولۇۋاتقان مەسلىھەتنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان بوۋىسى ئۇزلۇغ بوۋاي مۇھەممەدنى ماختاپ كېتىپتۇ. ئۇ: مەھەللىدىكى بالىلار ھېكمەت، بىلىم، سەنئەت دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى بىلمەيي يۈرۈيدۇ،

ئۇلار ھەر دېسە قايسى باغدا ئالما، قايسى ئېتىزدا تاۋۇز پىشقاندۇ دەپ پۇراپ تاپىدۇ. مېنىڭ نەۋرەم قالتىس ئادەم بولىدۇ، بىز مۇھەممەدنى باغداتقا ئوقۇشقا ئۇزىتايلى، ئۇنىڭ سەپىرىگە رازىلىق بېرەيلى. ئىككىڭلار بارالمىساڭلار مەيلى، مەن مەن مۇھەممەدنى ئېلىپ باغداتقا يولغا چىقاي، دەپتۇ.

تارخان ئوغلىنى باغداتتا ئوقۇتۇش ياكى يېنىدا تۇرغۇزۇپ ئورنىغا قۇماندان ياكى بىرەر ئەمەلدار قىلىشنىڭ ئارىسىدا ئىككىلىنىپ قالغان ئىكەن. تارخان ئوردىدا قۇماندان بولغاچقا ئوغلىنى ئۆزىگە ۋارىس قىلىشنى ئويلايدىكەن. ئۇ ئوغلىنى ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئائىلىسىنى ئېلىپ يات شەھەر باغداتتا مۇساپىر بولۇشنى خالىمايدىكەن. بىر قۇماندان بىر سەرسانغا ئايلىنىش ئۇنىڭ ئۈچۈن مۇمكىن ئەمەستەك تۇيۇلىدىكەن. شۇڭا ئۇ ئىككىلىنىپ قالغان ئىكەن.

مۇھەممەد بوۋىسى بىلەن سەپەر ھازىرلىقىنى پۈتكۈزۈپ كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە باغداتقا قاراپ يول ئاپتۇ. مەھرىبان ئانا بالىسۇ ۋە سۇرلۇك، ئەمما باغرى يۇمشاق دادا تارخان ئۇلارنى توسۇپ قالالماپتۇ. ئۇلار مۇھەممەدكە ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق دۇئا قىلىپ بوۋىسىغا قوشۇپ ئۇزىتىپ قاپتۇ.

بالامنى ئوقۇتاي

مۇھەممەد باغداتقا كەتكەندىن كېيىن تارخان ۋە بالسۇ ئوغلىنى بەك سېغىنىپتۇ. ئۇلارنىڭ تولا چۈشلىرى بۇزۇلۇپ كېچىلەرنى ئەنسىزلىكتە ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپتۇ. تارخان يات توپراقلاردا سەرسان بولغان ئوغلىنى ھەر ئويلسا ئالتۇن تەختتە چوغدا ئولتۇرغاندەك بىئارام بولىدىكەن.

بىر كۈنى تارخان ئۇستىدىكى كۆمۈش ساۋۇتلىرىنى سېلىپ تاشلاپ ئورىدىن ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ. ئېرىنىڭ مۇشۇ قارارىنى كۈتۈپ تۇرغان بالسۇ دەرھال سەپەرگە جابدۇپتۇ. شۇ كۈنى ئۇلار باغداتقا قاراپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. يولدا لازىملىق ئوزۇق ـ تۈلۈكلەرنى ئالغاندىن باشقا بىر خالتا تۇپراقنى يۈدۈۋاپتۇ. بۇ توپراقنى بوۋىسى خوتەندىن ئوترارغا كۆچكەندە يۈدۈپ كەلگەن ئىكەن. ئۇيغۇرلاردا سەپەرگە چىققاندا ئۆز يۇرتىنىڭ توپىسىنى ئېلىپ ماڭىدىغان ئادەت بار ئىكەن. ئۇلار ناۋادا

يات يەرلەردە ئاغرىق تارتىپ قالساق بەدىنىمىزگە سۈۋايىمىز، ئۆلۈپ قالساق، ئاستىمىزغا چاچساق ئۆز توپراقتا ياتقان بولمىز دەپ ئويلايدىكەن.

مۇھەممەد ۋە ئۇزلۇغ بوۋاي باغداتقا بارغاندىن كېيىن سۇ ئىلغاپ بەدەنلىرىگە چاقا چىقىپ يىرىڭلاپ كەنكەن ئىكەن. تارخان بىلەن بالسۇ ئۇلارنى باغداتتا تېڭىپلارغا كۆرسىتىپتۇ. ئەممە ھېچ بىر تېڭىپ كېسەلنى تاپالماپتۇ. بىر كۈنى بوۋاي خوتەندىن يۈدۈپ كەلگەن توپراقنى سوراپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئانا يۈدۈپ كەلگەن توپراقنى ئەسكە ئېلىپ كېسەلگە دورا چىققاندەك خوش بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇ دەرھال مۇھەممەدنى قوي مېيىدا مايلاپ بەدىنىگە ئوترارنىڭ توپسىنى سۈرتۈپتۇ. ھەمدە ئۇنىڭغا ئۇيغۇرلارنىڭ كۆچ - كۆچتە دائىم توپراق يۈدۈپ يۇرۇيدىغان ئادىتى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىپتۇ. مۇھەممەد ئانىسى ئېيتىپ بەرگەن كۆچ - كۆچ رىۋايىتىنى ئاڭلاپ ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئەتىسى قارىسا ئۇنىڭ بەدىنى قىچىشقاقتىن توختاپتۇ. ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇنىڭ بەدىنى تېرە تاشلاپ يېڭى تېرە ئۆسۈپ چىقىشقا باشلاپتۇ. ئۇزلۇغ بوۋايغمۇ توپراق پايدا قىپتۇ. ھەپتە ئۆتۈپ ئىككەيلەن سەللىمازا ساقىيىپ كېتىپتۇ.

باغداتقا بارغان تۇنجى باھاردا مۇھەممەد ئەرەبچە بەيتۇل ھېكمەت دەپ ئاتىلىدىغان بىلىم يۇرتنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتۈپ ئوقۇشقا تاللىنىپتۇ. دەرس باشلىغان

بىرىنچى كۈنى ئۇ ئۆزىنى ۋە ئائىلىسىنى تونۇشتۇرۇپتۇ.

تارخان، ئۇزلۇغ دېگەن ئۇيغۇرچە ئىسىملار مۇھەممەدنىڭ ئەرەب ساۋاقداشلىرىغا غەلىتە بىلىنىپتۇ. بىر ساۋاقدىشى: مۇسۇلمانىنىڭ ئىسمىمۇ ئەرەبچىدە يوق، قۇرئانىدا تېپىلمايدىغان تارخان، ئۇزلۇغ بولامدۇ؟ سېنىڭ ئاتا - بوۋاڭ مۇسۇلمان ئەمەسمۇ؟ دەپ سوراپتۇ. مۇھەممەد: قۇرئانىدا ئىسمى چىقسىلا مۇسۇلمان بولامدۇ؟ ئىسمى ئەرەبچە، نەسەبى ئەرەب بولغانىنىڭ هەممىسى مۇسۇلمان بولامدىكەن؟ ئۇنداق بولسا قۇرئانىدا پىرئەۋىن، نەمرۇت، ئەبۇ جەهىل، ئەبۇ لەھەبلەرنىڭمۇ ئىسمى چىقىدىغۇ؟ هەزرىتى ئوسمان، هەزرىتى ئەلىلەرنى ئۆلتۈرگەن قاتىللارنىڭ ئىسمىمۇ ئەرەبچە ئىدىغۇ؟ مېنىڭ دادامنىڭ ئىسمى تارخان، تارخان دېگەن ئۇيغۇرچە هاكىم، هۆكۈمران دېگەن گەپ، بوۋامنىڭ ئىسمى ئۇزلۇغ، بۇ دېگەن بوۋامنىڭ يۇرتى خوتەنده گۈزەللىك، نەپىسلىك، كامالەتلىك دېگەن سۆز، دەپ چۈشەندۈرۈپتۇ. ساۋاقداشلىرى ئۇنىڭغا دەللىده تەڭ كېلەلمەي باشقا گەپ تېپىپ بېرەلمەپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇلار يېڭىلگەنگە تەن بەرمەي فارابىنىڭ ئۇيغۇرچە ئارىلاشقان ئەرەبچە تەلەپپۇزىنى مەسخىرە قىلىشقا باشلاپتۇ.

مۇھەممەد ئۇيغۇرچە پۇراقتىكى ئەرەبچە تەلەپپۇزىدىن سەل ئۈيالغانىدەك بولۇپ قاپتۇ. ئاندىن سەل ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ، - مەن هامان ئەرەبچىنى سىلەردىن ئاشۇرۇپ سۆزلەيدىغان بولمەن. ئەمما هازىرچە مەن سىلەر بىلەن ئەرەبچە سۆزلەشتە بەسلەشمەي تۇراي، بىز هەممەيلەن يۇنانچە ئۆگىنىشتە بەسلىشىپ باقايلى، قېنى

كىم ئۇتۇپ چقىدىكەن. سىلەرگە ھازىر شۇنى دەپ قويىاي، سىلەر بۈگۈن ئەرەبچە ئەمەس دەپ ياراتمىغان ئاتامنىڭ ۋە بۈۋامنىڭ ئىسمى سىلەرنىڭ قۇرئاندا بار ئىسمىڭلاردىن ۋە ئەرەبچە فامىلەڭلەردىن ئۇزۇن ياشايدۇ. مەن سىلەرنىڭ تىلىڭلاردا شۇنداق كىتابلارنى يازمەنكى دۇنياغا تونۇلمەن. سىلەر ئۇ چاغدا ئۆلۈپ كەتكەن ئاربستوتىلنى تېرىلگەن ئوخشايدۇ دەپ قالارسىلەر، دەپتۇ.

راست دېگەندەك مۇھەممەد بىر يىلدىن كېيىنلا ساۋاقداشلىرىنى ئارقىدا قويۇپتۇ. ئۇستازى ئۇنى دەرس ئۆتكۈزىدىغان بوپتۇ. ئۇ ھەتتا باغداتتا ھېچ كىم ئەرەبچىگە ئۆرۈپمۇ چۈشەنمىگەن گىرىكچە كىتابلاردىن دەرس ئۆتۈشكە باشلاپتۇ. ئۇ ئاربستوتىلنىڭ مېتافىزىكا دېگەن كىتابىنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ئاددى تىل بىلەن يېشىپ چقىپتۇ. شۇ كۈنگىچە باغداتتا ئاربستوتىلنىڭ ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىشقا ئەرەبچە سۆز تاپقىلى بولمايدۇ دېگەن قاراش ئۇستۈن ئىكەن. فارابىينىڭ تەرجىمىسىدىن كېيىن ئاربستوتىلنىڭ كىتابلىرىنى ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلغىلى بولمايدۇ، دېگەن بۇ رىۋايەت يوقاپتۇ. فارابىينىڭ تەرجىمىسى بىلەن ئاربستوتىل ياراتقان بىلىم دۇنيادا قايتا يورۇلۇققا چقىپتۇ.

خوتەندىن كەلگەن توپا

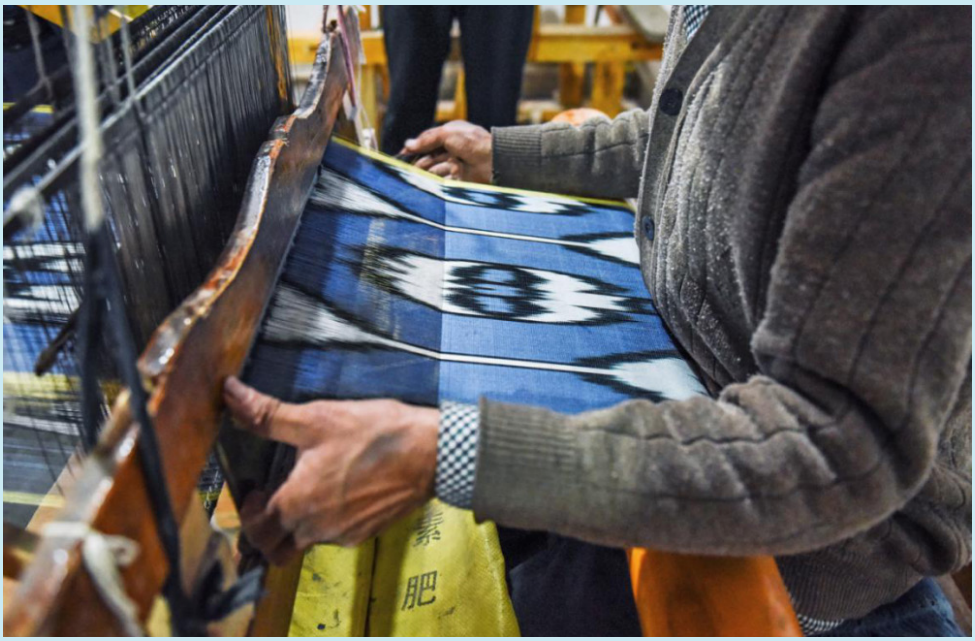

مۇھەممەد بوۋىسى ۋە ئاتا ـ ئانىسى بىلەن 40 ياشقىچە بىللە ياشاپتۇ. ئۇلار قازا قىلغاندىن كېيىن ئۇلارنى باغداتقا دەپنە قىلىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ. ئۆزى ئىلىم ئېلىش ۋە دەرس ئۆتۈشلەر بىلەن كونستانپۇل، مەككە، دەمەشق، ئىسكەندىرىيە قاتارلىق نۇرغۇن شەھەرلەردە بولۇپتۇ. ئەمما بارغانلا يېرىدە ئۇنى شۇ شەھەرنىڭ سۈيى ياتلايدىكەن ۋە بەدىنگە چاقا چىقىپ كېتىدىكەن. بۇنداق چاغلاردا فارابى ئۇزلۇغ بوۋاي خوتەندىن يۇدۇپ ئالغاچ كەلگەن توپراقنى بەدىنگە سۈرتۈپ قويسلا ساقىيىپ قالىدىكەن.

مۇھەممەد ئۇزلۇغ بوۋاي ۋە دادىسىنىڭ ۋەسىيتى بويىچە

ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئوردا ـ سارايلارنى رەت قىلتۇ. شاھلارنىڭ سورۇنىدا ۋەز ئېيتماپتۇ. بايلارنىڭ نەپسى ئۈچۈن تەبلىغ قىلماپتۇ. ئۇ زەردار، ئەمەلدار ۋە شاھلارغا يېقىن يولماستىن ئىلىم تارقىتىپ ۋە كىتاب يېزىپ ھاياتىنى ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇ قېرىپ ئىشلىيەلمەس بولۇپ قالغان چاغلاردىمۇ شاھلارنىڭ ئىلتىپاتىنى رەت قىلىپتۇ. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا تەكلىماكاندىن بىر ئۆچكە ئەكەلدۈرۈپ شۇنىڭ سۈتىدە ئەتكەن چاي قىلىپ ئىچىپ كۈن كەچۈرۈپتۇ.

مۇھەممەد ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ۋەتەندىن يادىكار قالغان توپراقنى يېنىدىن ئايرىماپتۇ. ئۇ سەپەردە توڭلىسا توپراق قاچىلانغان خالتىنى قوينىغا سېلىپ ئىسسىنىپتۇ. ھارغاندا بېشىغا شۇ خالتىنى قويۇپ ئۇخلاپتۇ.

مۇھەممەد ساۋاقداشلىرىغا ئېيتقانىدەك ئۆلمەس ئەسەرلەرنى يېزىپتۇ ۋە دۇنيادا ئارىستوتىلدىن كېيىنكى ئىككىنچى ئۇستاز دەپ نام ئاپتۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئەلفارابىي نامىدا جاھانغا تاراپتۇ. ئۇنىڭ تارخان، ئۇزلۇغ دېگەن ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئۇيغۇرچە ئىسمى ئىنسانىيەتكە قوشقان تۆھپىسى بىلەن قوشۇلۇپ تارىخقا ئۆچمەس قىلىپ يېزىلىپتۇ.